

Madách Könyvtár — Új folyam 74.

Andor Csaba
Madách korai szerelmei

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

Andor Csaba

Madách korai szerelmei

A kötet megjelenését támogatta a
Magnet Magyar Közösségi Bank Zrt.
és
Czellér András

Lektorálta: Rózsafalvi Zsuzsanna

Madách Irodalmi Társaság
Budapest • 2012

Készült Budapesten, 2012-ben. Felelős kiadó,
műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 978-963-9386-87-7
ISSN 1219-4042

Előszó

Amikor 2011 őszén a már 15 évvel ezelőtt elkészültnek hitt írásomat ismét elővettem az alkönyvtárak alkönyvtárainak mélyéből, úgy hittem, hogy az *Első szerelem* cím és a *Madách és Cserny Mária* alcím – mint ahogyan azt 20 évvel ezelőtt elhatároztam – éppen megfelelő lesz ismereteim és feltételezéseim közzétételére.

Tévedtem. Eleinte, újraolvasva a régi szöveget és a régi érvelést, csak kiegészítésekre szorítkoztam. Néhány hét után azonban be kellett látnom, hogy teljes a káosz: olyan sok az ellentmondás mindabban, amit tudunk vagy tudni vélünk erről a témáról, hogy a munkát előlről kell kezdenem, a címet pedig – belátva, hogy a korai szerelmek közül egyelőre képtelenség megállapítani: ki lehetett a legkorábbi – meg kell változtatnom.

A nyolcvanas évek végén, kezdő kutatóként, elbizakodottá tett az a felismerés, hogy mindenki tévedett, mivel a Madách-irodalomban, a kezdetektől 1991-ig (tanulmányom megjelenéséig) általánosan elterjedt az a vélemény, hogy Etelka volt a költő első szerelme. Ezt módosítottam, amikor kimutattam, hogy Mária korábbi szerelme volt, mint Etelka. Abban azonban ma már egyáltalán nem vagyok biztos, hogy Cserny Máriának hívták, sőt abban sem, hogy nem volt-e őt megelőzően más, esetleg szintén Mária nevű szerelme a költőnek. Elég sok nógrádi és honti anyakönyvet néztem végig az elmúlt 20 évben, s bár statisztikát nem vezettem, úgy vélem, az adott korban és az adott helyen a Mária volt az egyik leggyakoribb női név.

Mіндеz már sok évvel ezelőtt is újra és újra gondolkodásra készítette, de nem jutottam eredményre. Most mégis úgy látom: ideje összefoglalnom az eddigieket. Madách kéziratái mindig tartogatnak meglepetést. Azok a kéziratlapok is, amelyeket lassan másfél százada ismerünk. Ezek egyike, a versek 10. főliója, mindössze kétnapi tüzetesebb vizsgálat és elmélkedés után meglepő új információkkal szolgált, és végleg eldőlt, hogy előlről kell kezdenem a munkát.

Pest, 2012

A. Cs.

Tartalom

Előszó	5
I. Mária	9
A Mária-versek	9
Ki volt Mária?	11
Anyakönyvi adatok	18
II. Szerelmi dramaturgiák	25
Visszatérő szerelmek	25
Gyász és vigalom	27
Az anya hatása	30
Az árvák megmentője	34
Az elhagyott szerető mítosza	36
III. Madách IQ-tesztje, a 10. főlíó	41
IV. Három szerelem?	51
Pásztorlány	52
Alsóztregova anyakönyvei	55
Egy látogatás	59
Fanni	64
Az ember tragédiája és Fanni	70

Jegyzetek	73
Függelék. A korai szerelmekhez írt versek	79
Kis leány	81
Hódolat Máriának	83
A bokréta	84
Fehér rózsza	86
Első csók	87
Elváláskor	88
Emlékszel-é?	91
Mária (Emléklapokra 1.)	93
Harangszó	94
Emlékezés az első szerelemre	96
Ige a' múltból	108

111	Egy látogatás [1. változat]
117	Egy látogatás [2. változat]
122	A' pásztorlányka
125	Emlék-áldozat [1. változat]
126	Emlék-áldozat [2. változat]
128	Változás

Szívem zsenge szerelmeit
El nem törli tehát a repülő idő,
Sem más lányka kaczer szeme...
(*Berzsenyi Dániel: Az első szerelem*)

I. Mária

A „korai szerelmek” kifejezés ezúttal az ifjúkori szerelmeknek csak egy szűkebb csoportját jelöli. Azokról a lányokról lesz szó a továbbiakban, akik Madách életének a pesti tanulóéveket megelőző időszakához köthetők, akikhez tehát már 1837 októbere előtt szoros szálak fűzték őt. Pontosabban: nem is annyira a lányokról, mint inkább a hozzájuk írt versekről, hiszen a személyükkel kapcsolatban, egy figyelemre méltó kivételtől eltekintve, nincs más információnk.

Korábban úgy véltem, hogy Cserny Mária volt Madách első szerelme.¹ Ma már ezt nem merném állítani, sőt azt sem, hogy a versek élén álló első hét Mária-vers valóban őhöz szól, nem pedig egy másik Máriához. Még kevésbé mernék határozottan állást foglalni abban a kérdésben, hogy ki lehetett a költő életében az első, ki lehetett az, akiről az *Emlékezés az első szerelemre* c. versében szó van?

A Mária-versek

Ha a fennmaradt verskéziratokat és kéziratos tartalomjegyzékeket, verslistákat szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy az a kétkötetes gyűjtemény,² amelyet a költő élete utolsó évében állított össze, hét olyan verssel kezdődik, amelyek közül a másodiknak a címében előfordul a Mária név. Ezek a versek a következők: *Kis leány*, *Hódolat Máriának*, *A bokréta*, *Fehér rózsza*, *Első csók*, *Elváláskor*, *Emlékszelé*. A verskéziratok 10. főlíója azt is egyértelművé teszi, hogy hol a határ, melyek azok a verscsoportok, amelyek egy és ugyanazon személyhez szólnak. Ennek alapján világos, hogy az első hét vers címzettje azonos

személy, valaki, akit Máriának hívnak, míg a nyolcadik már máséhoz szól, amit egyébként ebben az esetben a címe is elárul: *Kertben Etelkához*. Mindebből pedig az következik, hogy Mária, a sorrendet tekintve, megelőzi Etelkát.

Kérdés persze, hogy időben is megelőzte-e őt, vagy valamilyen más megfontolásból szerepelnek a tervezett kötet elején a Mária-versek, s csak a második helyen az Etelka-versek?

A poéta minden jel szerint igyekezett betartani az időrendet. Látni fogjuk ugyan, hogy vannak sajátos vargabetűk a sorrendben, de nagyjából – amennyire egyéb életrajzi tényekből megállapítható – az időrend érvényesül. Az Etelka-versek után Lujzához, majd Amáliához, Idához, Erzséhez írt versek következnek, s valóban: Fráter Erzsébetet megelőzte a másik három lány, mint ahogyan az is biztos, hogy mindhárman a pesti tanulóéveket s így Etelkát követték. Az utolsó szerelmes versek Borbálához szólnak, aki más források szerint is az utolsó szerelme volt Madáchnak.

Az időrendtől való kisebb eltéréseknek három oka is lehet. Az egyik: vannak ún. átsorolt versek is,³ amelyeknél (rendhagyó módon) megváltoztatta a szerző a lány nevét. Így az Amáliához írt versek (amelyek egy kivétellel a házassága előtt készültek) részben átkerültek a Karolinához írt versek közé, az utóbbi azonban kései (házassága utáni) szerelme volt. Ilyen esetben csak a vers megváltoztatott címe utal az átsorolásra, de a vers maradt a helyén, és a tartalomjegyzékekben sincsen jele annak, hogy a sorrendet is meg akarta változtatni Madách. A másik ok: olykor visszatérően szerelmes volt ugyanabba a lányba. Így feltételezhető, hogy az Amáliához írt versek egy része még a Lujza-szerelme előtt, egy része utána, a *Viszontlátás* című pedig sok évvel később, meglehetősen, Madách válása után keletkezett. Ennek ellenére egyetlen csoportba kerültek, nem bontotta azokat háromfelé a szerző, mint ahogyan azt az időrend diktálta volna. A harmadik ok: azok a föltehetően rövid ideig tartó kapcsolatok, amelyek csupán egy-két vers megírására ihlették a poétát, más szerepet tölthettek be az életében, s talán ezért kerültek a megfelelő versek olykor máshová; jellemző módon egymás mellé, bár a határoló vonalak ebben az esetben is megkülönböztetik a címzettet.

Ám ha a sorrend, ilyen különleges esetektől eltekintve, megfelel az időrendi sorrendnek, akkor valóban jogos az a feltevés, hogy a Mária iránti vonzalom időben megelőzte az Etelka-szerelmet. Innen pedig csak egy lépés az a feltevés, hogy ezek szerint Mária volt az első szerelme. Ez a lépés azonban, mint látni fogjuk, jelen esetben önkényes.

Ki volt Mária?

Korábbi tanulmányomban elfogadtam azt az elterjedt feltételezést, hogy a költő Mária nevű szerelme Cserny Mária volt. Valóban: kivétel nélkül minden életrajzban és szövegmagyarázatban ez áll, amióta Palágyi leírta a teljes nevet.⁴

Ma már azonban szükségesnek tartom annak részletesebb taglalását, hogy mi volt ennek a feltételezésnek az alapja. A Mária-versek kommentálása után ezt írta Palágyi: „Hogy ki volt a szelid gyermeklányka, azt határozottsággal megállapítanom nem sikerült. Szontagh Pál és Friedeczy Lajos, kik még leginkább szolgálhattak volna felvilágosítással, Máriáról és a hozzá intézett versekről semmi tudomással sem bírtak. Én azt gyanítom, hogy Mária Madáchék házában élt és némileg a házhoz tartozónak tekintetett. Az 1841–1843 közötti családi levelekben ugyanis több ízben valami Cserny Mariról történik igen rokonszenves említés.”⁵ Palágyi tehát nem állított, csupán óvatos feltételezéssel élt, mivel Cserny Mária nevével több helyen is találkozott a családi levelezésben, s azokból, ha több nem is, de annyi azért megállapítható volt: fiatal lányról van szó, aki Majthényi Anna közvetlen környezetének tagja. Ezt a levelekből kikövetkeztethető tényről toldotta meg aztán, még mindig feltételes módot használva: „Árvalány lehetett, ki Madáchéknál serdült föl és a társalkodóné szerepét tölthette be özv. Madáchné és hajadon lánya Nina körül.” Aztán ismét a tények következnek: „Az utóbbi, mint fiatal asszony, nem mulasztja el Cserny Marit csókoltatni; egy ízben Imre is üdvözlését küldi neki, máskor meg egy tőle kapott kézi munkáért mond köszönetet.”⁶

Ezek a levelek, egy kivétellel, ma is megvannak. Madách Anna a nászéjszakája után, 1842. április 19-én Barátiból keltezte azt a levelét

édesanyjának, amelyben ez áll: „Kedves Emikén igen búsulok nem é van nagy baja? Kérlek irasd meg a’ Cserny Marival.” Majd a levél végén: „Pá kedves mamám; a’ jó Marinak az én nevembe is köszönd minden fáradságát, ’s barátságát.”⁷ 1843 júniusában pedig: „Emikét és Cherny Marit csókolom, kezeidet csókolom”.

Imre 1841. október 25-én édesanyjának írt levelének végén ez áll: „Cserny Marit tisztelem”.⁸ Azt a levelét azonban, amelyben a lány által készített kézimunkáért mondott köszönetet, nem ismerjük. Van viszont egy olyan Szontagh Pálnak szóló levele, amelyben szintén előfordul a név: „Cserny Mari nincs itt többé” – áll minden magyarázat nélkül az 1843. augusztus 6-ai levélben.⁹

Nem véletlen, hogy Palágyi a monográfiájában Máriát a második helyre tette. Ő ugyanis nem a versek sorrendjére figyelt fel, hanem arra, hogy Cserny Mária neve csak 1841-ben jelenik meg a családi levelezésben, márpedig az Etelka-szerelme már 1840-ben véget ért. Ha tehát a versekben szereplő Mária azonos azzal a Cserny Máriával, akire a levelekben utalnak a családtagok, akkor mégiscsak logikus az a feltételezés, hogy Etelkát követő szerelemről van szó.

Palágyi azonban következtelen! Előzőleg ugyanis ezt írta Máriával kapcsolatban: „Látja a lánykát gyászruhában ravatálnál állva s lovagias érzése az árván maradthoz vonja:

Érzé ő, nélkülüm árva lenne,

Érzém én is, hogy védője lettem.”¹⁰

Márpedig ez az *Emlékezés az első szerelemre* két sora!

Vegyük észre, hogy itt ellentmondás van a versekből, ill. a családi levelezésből levonható következtetések között: az előbbiek szerint Mária korábbi, az utóbbiak szerint későbbi szerelme a költőnek, mint Etelka. Az ellentmondásnak két feloldása lehetséges. Az egyik: nem ugyanarról a lányról van szó a versekben, ill. a levelekben. Valóban: egyik levélbeli említés sem jogosít fel az azonosításra, kivéve talán az utolsót: a „Cserny Mari nincs itt többé” megjegyzés azt sejteti, hogy a lány valamiért fontos lehetett Madáchnak, különben miért írta volna

meg a távozását barátjának? Másfelől: ha egyszer fontos volt neki, akkor miért ilyen szűkszavúan közölte aényt?

A másik feloldás: Cserny Mária már 1841 előtt is Alsósztrégován tartózkodott, de valamiért nem szerepel a neve a család fennmaradt levelezésben. Aminek egyik oka az lehet, hogy a levelek egy része ugyanúgy elkallódott, miként az, amelyikben Madách állítólag megköszönte a kézimumkát. Van azonban egy ennél kézenfekvőbb magyarázat is. Madách Annának egy gyerekkori (1831-ben írt) levelétől eltekintve nem maradt fenn 1841 előtt édesanyjához írt levele. Különb is, az esküvője előtt általában Alsósztrégován tartózkodott, ugyanott, ahol a jelekből ítélve Cserny Mária, ő tehát eleve nem is említhette 1841 előtti (elkallódott vagy soha nem is létező) leveleiben a lányt.

Madách Imre ugyan említhette volna korábban is, de ha valóban szerelmes volt Máriába, akkor nem csoda, hogy ezt mégsem tette: nem akarta édesanyja gyanakvását felkelteni. 1841. október 25-én ennek talán már nem volt különösebb tétje. S nemcsak azért nem volt, mert addigra ez a szerelem, ha nem is ért véget, de bizonyos értelemben lezárult, hanem legfőképpen azért nem, mert Majthényi Annának immár semmi oka sem lehetett a gyanakvásra, sem arra, hogy Cserny Máriától óvja legidősebb fiát. A későbbiekben ugyanis látni fogjuk, hogy Cserny Mária valószínűleg azonos azzal a keszegi lánnyal, aki 1842. január 10-én férjhez ment. Imre tehát (amennyiben a feltételezés helyes, ha tehát a Keszezen született, ott házasodott s ugyanott elhunyt nő azonos a levelekben említett Cserny Máriával) két és fél hónappal az esküvő előtt tiszteletét küldte a menyasszonynak, ami teljesen rendjén lévő, s nem adhatott okot félreértésre vagy gyanakvásra, míg mondjuk egy évvel korábban ez a lehetőség kétségkívül fennállt volna.

Madách igen korán megtanulta a „családi diplomácia” arany szabályait, pontosan tudta, hogy mit és hogyan beszélhet meg az édesanyjával, s hogy némi furfanggal hogyan érhet célt, ha olyasmire szeretne elérni nála, ami Majthényi Anna szándékaival ellenkezik.

Madáchot, a „családi pszichoterapeutát”, egy öccsének írt levele „leplezi le”.¹¹

Igen csodálom hogy olly rosszul ismered a' mamát, hogy olly abszurdus módokhoz nyúltál külömben igazságos dolgoznak szorgalmazásában, melly módok álltal el rontád dolgozat. – A mama amint mondja mondta néked elmenetelekor, hogy utolsó pénzét adja, 's mint ő írá nékem, te még is mindjárt sürgetted hogy csak mentől előbb küldjön, 's ez álltal ugy megharagitottad, hogy még majd később fog küldeni, mint külömben küldött volna. Másik hiba vólt a szállás rögtöni felvétele, ezt az én nézetem szerént is leg rosszabbúl tettetted, mert addig haszontalan míg mobiliád nincs, 's ha a mobilia megvételének sürgetése vólt ez álltal szándékod, az álltal romlott el, hogy igen is hamar történt, mert én is azt tartom hogy alig kaptál volna mobiliát, mielőtt szállásod lett volna, s így annyiból szükséges vólt előbb szállást fogadni, de hibáztál abban, hogy rögtön tettetted tudván a' mama szájából, hogy nincs pénye. De a' mama szemében leg nagyobb hiba hogy az überschlágot küldted, mert ezt úgy nézi mint kényszerítést, s mit önkényt szívesen adna, kényszerítve nem ád. Egy szóval így kellett volna eljárnod, mint a' mamát ösmerem, 's azért írom meg hogy máskor alkalmast, [!] nehogy magad rontsd dolgozat. Februáriusban vagy leg feljebb újévkor kellett volna szállást fogadni, okúl adva hogy fertály van, máskor nem kapni alkalmasat, 's osztán írni, hogy már most egy kis mobilia kellene ha kapnál a mamától, ő erre meg írta volna mint csináltat, persze keveset. Te reá meg köszönted volna, de irtad volna hogy még erre, meg erre is igen nagy szükség volna ezért meg ezért, hiszen ha mindjárt nem is, csak ha lehet, 's meg lett volna a dolog. Azonban ha már meg van így ahogy van, máskép kell cselekedni, én el nem fogom mulasztani amennyi hatalmamban áll hasznodra fordítani, de a' mama annyira fél van haragudva, hogy ez tavaszig is megtart, így csak azt javasolhatom, hogy most köszönd meg amit ád, 's vegyél a' mit lehet, sőt próbáld ötöt meg engesztelni hibád el ismerésével, és ne emlits semmit most a többről, úgy reményilem leg feljebb tavaszra meg kapod a' mit kívánsz. Meg fogsz engedni hogy így irtam, mert legjobb szándékomat el fogod hinni. Még magam saját nézeteül szabadjon ide tennem hogy valóban óriási módon hibáz[ol] magad erszénye ellen, ha Budán lako[zva] keresel használt mobilia raktárakban holmit, épen olly elegansakat kaphatsz, fél áron, 's ki sem is-

meri meg hogy nem új. – N. B. ha a' mamát meg akarod engesztelni 's így hibádat be vallod, még is olyan kitételekre mint minőket nekem feljegyeztél, mint „erszényemre ne játsz urat” e u t oda írhatod hogy ez neked igen fájt tőle, ki nem tartod abban magadat bűnösnek 's bizonyosan midőn kedvét is töltendő épen e hivatalt kérted, nem az ő erszényére urat játszani szándékból, de épen neki is örömet készíteni való iparkodásból tevéd.

Nem véletlenül idéztem ilyen hosszan a levelet. Világosan mutatja, mennyire tudatos, átgondolt, és pedig *jól* átgondolt volt a levélíró viselkedése édesanyjával szemben.

Leveleinek sablonos szófordulataiban is betartotta a szabályokat. Kicsit zavaró ugyan, hogy egy ifjúkori levele végén ezt írta: „Nintsit, Nénit, tsokolom, tisztelem”, de ez az apró grammatikai vétség talán menthető. Valójában ezt kellett volna írnia: Nintsit tsokolom, Nénit tisztelem, vagy még inkább: Nintsit csokolom, Néni kezét tsokolom, mivel előbbi a nénje, utóbbi a keresztanyja volt. A későbbiekben azonban ilyen jelentéktelen eltéréssel sem találkozunk a levelezésében. A „tisztelet” majdnem mindig a férfiaknak szól, a „csók” a nőknek. Vagyis a feladó szokatlanul (úgy is mondhatjuk: gyanúsán) távolságtartó, amikor azt írja: „Cserny Marit tisztelem”. Legfeljebb egy nála jóval idősebb hölgnél lett volna ez helyén való, s még ott sem mindig, hiszen egy Lónyay Menyhértnek írt levél végén ez áll: „anyád kezét nem ismerve is tsokolom.” Hölgyeknél tehát rendszeren a csók (rokonok) és a kézcsók (nem rokonok) küldése volt természetes, a tisztelet kifejezése, különösen egykorú lánnyal szemben, túlzottan távolságtartó. Ezt a levélírónak is éreznie kellett, hiszen korábban, az említett „kilengéstől” eltekintve, egy tanárnak (Saskú Károly), egy plébánosnak (Bódi Ferenc) és egy evangélikus lelkésznek (Bukva György) küldte tiszteletét, a többieket (beleértve keresztanyját is) általában „csókoltatta”.

A „Cserny Marit tisztelem”-nek tehát „hírértéke” van, elhatárolást jelez. A költőnek, az etikett szabályait szem előtt tartva, két lehetőség lett volna. A kézenfekvő megoldás: hallgatni. Valóban, semmi sem indokolta ezt a „hivalkodó” megjegyzést a levele végén. Hivalkodó, hiszen éppen ebben a levélben senki másnak sem küldte az üdvöz-

letét, jóllehet különösebb szellemi megerőltetés nélkül találhatott volna olyan személyeket, akiket üdvözöl. (Csak a legkézenfekvőbb, levelezésében valóban előforduló példánál maradva: a katolikus papnak és az evangélikus lelkésznek – Bódi Ferencnek és Bukva Györgynek – bármikor küldhette volna az üdvözlétét, hiszen ők „hivatalból” szinte folyamatosan a faluban tartózkodtak.) Ha tehát nem a hallgatást választotta, akkor a kézenfekvő megoldás az lett volna, hogy másokkal együtt üdvözli Máriát, valahogy így: Bódit, Bukvát, Cserny Marit tisztelem.

Mindezzel csak azt szerettem volna nyomatékosítani, hogy Madách üdvözlete nem szokványos, mélyebb okot feltételezhetünk mögötte. Egy számára közömbös személynek nyilván nem küldte volna „tiszteletét”, hiszen a protokoll erre nem kényszerítette őt. Éppen ellenkezőleg, könnyen találhatott olyan személyeket, akiket illetett volna üdvözölnie, ezt azonban elmulasztotta megtenni, s helyettük valaki másnak küldte a tiszteletét. Madách „tisztelete” elhatárolódást fejez ki, a sértettség alig titkolt jele. Hiszen számíthatott rá, hogy édesanyja átadja, és pedig pontosan adja át az üzenetét (akkoriban, abban a társadalmi helyzetben elképzelhetetlen volt, hogy erről bárki is megfélekedezett volna, Majthényi Annáról meg végképp nem feltételezhetünk ilyesféle szórakozottságot: ha egy neki írt levélben valaki üzent valamit, akkor mérget vehetett rá, hogy az üzenete célba ér); márpedig a szeretett lányt a tiszteletünkről biztosítani felér egy sértéssel.

Ennek fényében a közel két évvel későbbi levél megjegyzése is más megvilágításba kerül. Különös, Madáchra egyáltalán nem jellemző módon zavaros a szövegkörnyezet. Levele *után*, az aláírást követően, mintegy utóiratként, információk kusza egyvelegét zúdította barátjára: „Már öszve volt téve a levél midőn megint csak ki bontám, hogy tovább beszélhessek veled. Előre veszem ki gondolám minden két hétre való gyönyörűségemet, miért ne vegyem ki igazán? – Minap Petényben Forgách Lizivel voltam, igen víg volt; Cserny Mari nincs itt többé – eredeti dolgokat beszélendek, a női tetszeni vágy 's az agg hajadon szívének characteristicájához, más *szebb nő szebb lelke szebb vonásaival* is szolgálhatok, de csak szóval mind ezekről, mert le írni igen hosszas lenne. – Most érkezik Gellén fő biró – és nékem csaku-

gyan végezniem kell, és rá irom a címre a hivatalból, bocsássa meg Jehova a csalást, de hisz tán utólszor teszem, mert Augusztusi gyűlésekkor le mondok a jegyzőségről 's mint táblabíró nem tehetem.”

Madách nem élt tudatmódosító szerekkel, bort is csak mértékkel fogyasztott. A nála szokatlan szétszórtság, amelyről az idézett sorok tanúskodnak, csakis zaklatottságával, feldúltságával magyarázható. Nem véletlenül, inkább egyfajta figyelemelterelési célzattal említhette első helyen a gróf Forgách Erzsébettel Petényben tett kirándulást, hogy aztán minden átmenet nélkül Cserny Mária távozásáról tudósítsa barátját, majd zavaros és semmitmondó kitérőt tegyen levele végén. (Ennek a levélnek nem maradt fenn a borítékja, de van olyan levele, amelyet valóban hivatalból, tehát – ma úgy mondanánk – tisztségével, hivatali hatalmával visszaélve küldött el barátjának.)

Nem, egyáltalán nem biztos, hogy feldúlt lelki állapota Cserny Mária távozásával volt magyarázható, de az sem lehetett véletlen, hogy ez az esemény, mintegy közbevetésként, helyet kapott a levelében. Imre és Mária között kellett, hogy legyen valamiféle, a megszokottnál szorosabb kapcsolat, olyan kapcsolat, amely magyarázatot ad a két levélbeli utalásra. A ma már nem dokumentálható információk is ezt támasztják alá, hiszen Palágyi még ismert egy olyan Madách-levelet is, amelyben egy kézimumkát köszönt meg Cserny Máriának a költő.

Újra elemezve Madách Anna sorait, ugyanezre a következtetésre juthatunk. „Kedves Emikén igen búsúlok nem é van nagy baja? Kérlek irasd meg a' Cserny Marival.” A címzett nem volt analfabéta. Sőt! Majthényi Anna bizonyára jobb tollforgató volt, mint Cserny Mária. De akkor miért nem édesanyja közvetlen értesítését várja a lánya, miért írja azt, hogy Cserny Mari révén tudósítson Imre egészségi állapotáról?! Ez különös, főképp annak ismeretében, hogy Majthényi Anna általában maga írta a leveleit, s nem másokon keresztül üzent. Madách Anna nyilván világosan látta (talán Imre nem is titkolta előtte), hogy Cserny Mária közel áll az öccséhez, s így tőle remélhet pontos tudósítást az egészségi állapotáról.

Mindezzel csak azt szerettem volna újfent megerősíteni, hogy változatlanul nem zárható ki Cserny Máriának és a Mária-versek címzettjének az azonossága. A kettejük közti érzelmi kötelékről, ha nem is

bőbeszédűen, mégis árulkodóan szólnak a levelek, a másik oldalon pedig: *pillanatnyilag* nincs más Mária, akit a fiatal Madách szerelmi partnereként feltételezhetnénk.

Ám, ha valóban Cserny Máriához szóltak a tervezett kötet élén álló Mária-versek, akkor hogyan lehetséges, hogy 1841 előtt semmiféle említést sem találunk vele kapcsolatban, semmi nyoma sincs annak, hogy korábban is Alsósztrégován élt volna? Nem lehetséges, hogy különböző Máriákról, különböző szerelmekről van szó? Ezt a lehetőséget nem tudjuk kizárni. Ugyanakkor szembe kell néznünk azzal, hogy ha a Mária-verseknek valaki más a címzettjük, akkor egyáltalán nincsenek Cserny Máriához írt versek. Madách szerelmi költészetében, legalábbis ebben az értelemben, nincsenek talányok. A kései visszaemlékezésektől eltekintve (*Emlékezés az első szerelemre, Egy látogatás*) az egykorú szerelmes versek között nincs olyan, ahol legalább a szeretett lány nevének kezdőbetűjét, vagy más „ismertető jegyét” ne ismernénk.

Egészen más kérdés, hogy az *Emlékezés...* is hozzá (valamelyikükhöz) szól-e? A leghelyesebb tehát, ha úgy tekintjük: elméletileg három lányról van szó: Emlékről (az *Emlékezés az első szerelemre* címzettjéről), Mária₁-ről (akiről a Mária-versekben szó van) és Mária₂-ről (a levelekben említett Cserny Máriáról). A továbbiakban azonban egy harmadik (alkalmasint az előzővel, vagy akár az előző kettővel is azonos) Mária₃-at is meg kell különböztetnünk: ő lesz az a bizonyos keszegi Cserny Mária, aki talán Mária₂, vagyis a levelek Cserny Máriája, de nem kizárt, hogy Mária₁ is (a Mária-versek Máriája), végül pedig még az is elképzelhető, hogy Emlék = Mária₁ = Mária₂ = Mária₃.

Anyakönyvi adatok

Arra a régi életrajzírók is felfigyeltek, hogy Cserny Mária, jóllehet a levelek tanúsága szerint Alsósztrégován tartózkodott egy időben, azon a vidéken idegen volt. Valóban: sem a katolikus, sem az evangélikus anyakönyvben nem találunk egyetlen Cserny nevű személyt sem. Pedig a név a Felvidéken egyáltalán nem volt ritka.

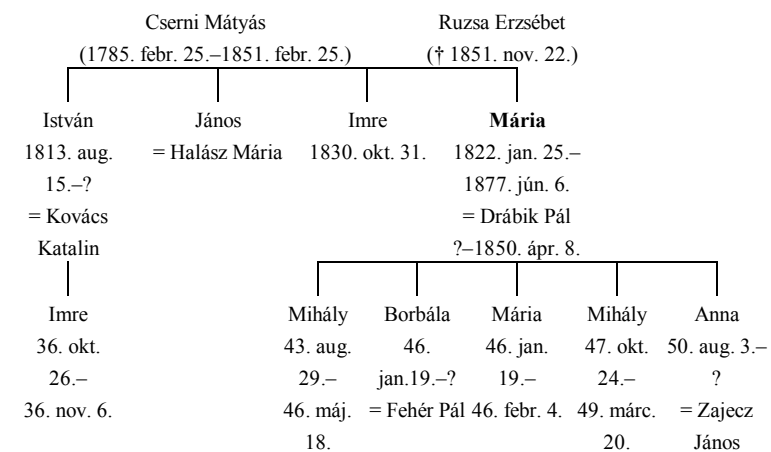
Nyilván ezzel függhetett össze Palágyi feltételezése, hogy ti.: „Árvalány lehetett...” Feltételezhető, hogy Palágyi, akár megnézte az anyakönyveket, akár csupán az ott élők információira hagyatkozott, értesült róla, hogy Alsósztrégován ilyen nevű személyek nem élnek, s ehhez az értesüléséhez igyekezett ésszerű magyarázatot találni: Csernyk nem élnek a faluban, ugyanakkor az odacímzett levelekben ketten is több alkalommal Cserny Marit üdvözlik. Akkor tehát árva lányként került oda (mondjuk) társalkodónőnek.

Ez nem valami sok: a lány érkezhett akárhonnán, s távozhatott akárhová. Mégsincs más megoldás, mint hogy számba vegyük a lehetséges Cserny Máriaakat. A történelmi Magyarország persze túl nagy terület, lassan érnék az anyakönyvek végére, ám ha feltételezzük, hogy a lány nem messze földről odatévedt vándor volt, akkor valamelyest csökkenthető a számba vehető helységek köre.

Az elmúlt húsz évben kb. 100 település(csoport) anyakönyveit néztem át, mérsékelt eredménnyel. Cserny Máriaakban igazán nem volt hiány! Bazin katolikus keresztelési anyakönyveiben pl. három Cserny Máriaat is találtam (1795. aug. 25., 1802. szept. 3. és 1813. szept. 9. keresztelési dátumokkal), ők azonban túlságosan öregek Imréhez. A kesztölci anyakönyvben szereplő, 1828. szept. 12-én megkeresztelt Cserny Mária meg éppenséggel túl fiatal.¹² (Igaz, csak abban az esetben, ha korai kapcsolatot feltételezünk. Az 1843 őszén megismert Matkovich Ida ugyanis 1828-as születésű.) Van azonban egy olyan helyszín és olyan időpont is, amely megfelelőnek látszik: Keszeg, 1822. január 25.¹³ Mária ezek szerint egy évvel idősebb lett volna Imrénél, ami elgondolkodtató, hiszen a Mária-versekből inkább arra következtetnénk, hogy fiatalabb volt nála. De azért az időpont nem elképzelhetetlen, a helyszín pedig egyenesen ideális.

Keszegen a költő néneje, Madách Mária élt a férjével házasságkötése, vagyis 1833. augusztus 1-je után. Gyakran előfordult, hogy anya és lánya kisegítette egymást, ha a személyzet megfogyatkozott, vagy egy új szerephez új személyre volt szükség. „En Hanni által tudakozódtam Kubinyi szakácsa felül, ő írt is, hanem én hozám igen sokallom a' füzetést” – írta Madách Mária Keszegegről édesanyjának. Máshol pedig: „Lajos tudósítot hogy az a' jó szakács Sónénál van és így hát nem

igen reménylem hogy meg kapjam”. Mari férje, Huszár József írta anyósának: „Itt küldöm az említett Inast, és reménylem hogy a fenforgó körülményekhez igen alkalmas lesz.” Ez az inas történetesen az az István, aki Madách Imrének és fivéreinek a pesti tanulóévek alatt az inasa lett. Teljesen természetes volt tehát, hogy anya és lánya (veje) kisegítette egymást „személyzeti” ügyekben. Keszeg és Sztrégova között igen élénk volt a szó általánosabb értelmében vett kommunikáció: nemcsak híreket cseréltek, de olykor személyeket is. (Madách Máriaának sokkal több édesanyjához írt levele maradt fenn, mint testvéreinek – beleértve Madách Imrét is – együttvéve. S e levelek tanúsága szerint a két nő a napi élet gondjaira jóval nagyobb súlyt helyezett, mint a Madách fivérek.) Ennek a Cserni Máriaának, akinek egyébként következetesen *i*-vel írták a nevét az anyakönyvek, ugyanúgy, miként családtagjaiét, az alábbi ábra mutatja a közeli rokonait:

Madách Imre éppenséggel már jóval azelőtt ismerhette őt, hogysen Alsósztrégovára érkezett, hiszen gyakorta megfordult gyermek- és ifjúkorában néneje és sógora keszegi kastélyában. Nem túlzottan népes településről lévén szó, ez a találkozás egyáltalán nem valószínűtlen, ha pedig Mária esetleg a házaspár szolgálatában állt, mielőtt „kiközveti-

tették” volna őt Alsósztrégovára, akkor egyenesen elkerülhetetlen volt az ismeretség.

Emlékeztetőül: Mária házasságkötésének fentebb már említett időpontja: 1842. január 10.

Ez látszólag ellentmond annak, hogy Cserny Mari (Madách levélbeli közlése szerint) csak 1843. augusztus 6-a előtt nem sokkal hagyta volna el Alsósztrégovát. Inkább azt várnánk, hogyha 1843 nyarán távozott, akkor nyilván nem sokkal előtte vagy utána ment férjhez, s utazott férje lakóhelyére.

Ez azonban szerfölött valószínűtlen feltételezés. Akkoriban a falvakban rendszerint novemberben, januárban és februárban voltak az esküvők. Nem véletlenül. Éppen nyáron, „dologidőben”, a nép egyszerű gyermekei nem esküdhettek egymásnak örök hűséget, hiszen sok más fontosabb teendőjük is akadt a földeken, s persze a násznép se tudta volna magát szabaddá tenni az aratás idején. Kora ősszel se lehetett esküdni: ott volt a szüret, aztán a szántás, vetés, nagyjából Szent András havában jutottak lélegzetvételnél szünethez az egyszerű emberek. Éppenséggel decemberben lett volna idejük a házasodásra, de akkor meg ott volt az advent! Végre farsang idején, vízkeresztől húshagyó keddig, kedvükre házasodhattak, mulatozhattak. Utána előbb a vallásuk, majd az idő előrehaladtával egyre inkább a mezei teendők akadályozták őket abban, hogy házasodjanak.

Voltak persze ritka kivételek. Azt, hogy Madách milyen nagy úrnak számított a maga korában, elárulja a csécei esketési anyakönyv is: július 20-án kötött házasságot; előtte és utána hónapokig senki! Ő megengedhette magának azt a luxust, hogy fittyet hány a szokásnak, s attól sem kellett tartania, hogy a násznép esetleg neheztelni fog: a hozzá hasonló társadalmi helyzetben lévő emberek akár nyár derekán is szabaddá tudták tenni magukat. (Arról nem beszélve, hogy vasárnap volt az esküvője! Rendesen hétfőn, esetleg kedden házasodtak az emberek. Mivel egyetlen szabadnapjuk a vasárnap volt, általában csak akkor tudták megtenni azokat a gasztronómiai előkészületeket – pl. disznóvágás –, amelyek a másnapi vagy harmadnapi – tehát hétfői vagy keddi – lakodalomhoz nélkülözhetetlenek voltak.)

Egy szó mint száz: éppenséggel előfordulhatott, hogy Cserny Mária közvetlenül 1843. augusztus 6-a körül, nem sokkal előtte vagy utána ment férjhez, ennek az esélye azonban csekély.

Kérdéses persze, hogy ha már másfél évvel korábban férjhez ment, miért nem utazott el nyomban, s miért éppen 1843 nyarán távozott? Az előbbire nehéz válaszolni, bár egy lehetséges magyarázat az, hogy esetleg a férje, Drábik Pál (annak ellenére, hogy ugyanúgy keszegi származású volt, mint a felesége) szintén Alsósztrégován állt valakinek a szolgálatában. Az utóbbira könnyebb felelni. 1843 augusztus végén megszületett a házaspár első gyermeke; ebben az új helyzetben Mária nyilván nem folytathatta tovább a tevékenységét, s így juthattak arra az elhatározásra, közvetlenül első gyermekük megszületése előtt, hogy visszaköltöznek szülőfalujukba, Keszegre, ahol pl. Mária szülei még éltek.

Elismerem, túlzottan kevés információból vontam le messzemenő következtetést. Az sem biztos, hogy a versekben szereplő Mária₁ azonos a levelekben előforduló Mária₂-vel. A „Cserny Marit tisztelem” és a „Cserny Mari nincs itt többé” mondatokból, akármeddig ragozzuk is a két mondat mögött meghúzódó lehetséges motívumokat, merész dolog erre következtetni. De ugyanígy vitatható, hogy valóban a keszegi származású Mária₃ lett volna az a lány, akire a két mondat vonatkozott.

Abban alig reménykedhetünk, hogy előkerülnek olyan nem ismert Madách-levelek vagy más dokumentumok, amelyekből többet tudhatnánk meg Cserny Mária₁ról. Az viszont elképzelhető, hogy további anyakönyvi vizsgálatokkal egy esélyesebb Cserny Mária₁t találunk a jövőben. Az elmúlt években találtam is néhány nyomot, amelyek a további kutatást elősegíthetik.

Kiscsalomja keresztelési anyakönyve szerint 1822. nov. 8-án Cserny János és Mihály Erzsébet lányát, majd 1823. jún. 28-án Cserny András és Czeleng Anna lányát keresztelték Mária névre, s ami még izgalmasabb: az anyakönyv szerint a gyermekek Leszenyén születtek!¹⁴ Emlékeztetőül: Csalomján (a Majthényiak révén) birtokai voltak a Madách családnak, Szontagh Pálnak írt leveleiben említést is tesz a költő csalomjai tartózkodásáról. Leszenyén pedig egy közeli rokona, Majthényi László élt. Ezek tehát olyan falvak, ahol minden valószínűség szerint

gyermekkorában is megfordult, márpedig kevés olyan település van, amelyről joggal feltételezhetjük, hogy Madách felkereste, és pedig már az egyetemi évei előtt, tehát legkésőbb 14 és fél éves koráig. Leszenye (vagy Kiscsalomja) mindenképpen a lehetséges (nem túl nagy számú) helyszínek egyike.

Sajnos, az esketési anyakönyv eredeti példánya nem volt meg a Besztercebányai Levéltárban, a Nógrád Megyei Levéltárban (Salgótarján) őrzött másodpéldányokból pedig nem volt megállapítható az említett Cserny Máriaék további sorsával (pl. házasságkötés) kapcsolatos adat. Ugyanakkor a közeli Ipolyszög (Riba) keresztelési anyakönyve szerint keresztanyaként előfordult ez a név, évtizedekkel később; nem kizárt, hogy a csalomjai Cserny Máriaék valamelyikéről van szó. Vagyis nemcsak az Alsósztrégovától viszonylag távol fekvő Keszezen, hanem a Csalomja–Leszenye–Riba (Ipolyszög) határolta területen is éltek Cserny Máriaék. Ez tehát egy olyan terület, ahol érdemes lenne minden anyakönyvet gondosan áttanulmányozni.

Az anyakönyvi adatok alapján azonban nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az *Emlékezés az első szerelemre* c. versben esetleg a keszezi Cserny Máriaról van szó (Emlék = Mária₃). A szöveg két (nem feltétlenül igaz) tényt közöl az olvasóval. Az egyik: a lány „kistestvérének” a temetésén történt a megismerkedés. Nos, vér szerinti édestestvére az anyakönyv tanúsága szerint nem halt meg Máriaának, unokaöccse azonban igen, és pedig a korábbi táblázatban szereplő Cserny Imre, 1836. nov. 6-án, néhány hetes korában. A költői szabadság ennyi eltérést igazán megenged, arról nem is szólva, hogy évtizedek múltán akár az emlékezete is megráfálhatta a költőt.

[Egyébként sem volt túlzottan jó a memóriája, ifjú korában sem. Elrettentésként álljon itt egy részlet 1842. jún. 23-án Lónyay Menyhértnek írt leveléből. „Néhány év előtt egy könyv volt kezemben, melyben a *Sanctio pragmaticanak* igen szabad történetét olvasám a körül ágyúkkal kerített ország házáat Draskovich ellentmondássát ’s megölettetését.” Ilyen képtelenséget biztosan nem írt le egyetlen történész sem! Draskovich Miklós sok évtizeddel a *pragmatica sanctio* előtt, az 1687-es országgyűlés idején halt meg (valóban figyelemre méltó kö-

rülmények között, miután a halála előtti napon egyedül ő szavazott Magyarországgal függetlensége mellett).]

A versben szereplő másik tény: a költő hosszú távollét után „megérkezik”, éppen a lány esküvőjekor. Mivel 1841 őszen még Pesten időzött, igaz, csak átmenetileg, hogy utolsó vizsgáit letegye, így valóban 1842 elejére tehető a kisebb megszakításoktól eltekintve véglegesnek mondható visszatérése szűkebb szülőföldjére, Nógrádba.

A rendelkezésünkre álló életrajzi adatok mindkét időpont esetében hiányosak. Nem tudjuk, hol tartózkodott Madách 1836. nov. 6-án, éppenséggel lehetett Keszezen is a nényénél, s így jelen lehetett az említett temetésen. Ugyanígy azt sem tudjuk, hogy hol volt 1842. jan. 10-én (hétfőn), meglehet, szintén Keszezen volt, s így találkozhatott a menyasszonnyal. (Sőt: akár Sztregován is lehetett a „nászünnepe”, a lakodalom, s így a találkozás. Hiszen pl. Madách Annának a szülőhelyén volt az esküvője, de már a lakodalmat Barátiban tartották.)

Ugyanakkor van egy ellenérv is. A Mária-versek címzettje talán mégsem az a személy volt, akiről az *Emlékezés...*-ben szó van. (Emlék ≠ Mária₁)

A szerelmi versek listáját tartalmazó, már említett (s a későbbiekben részletes elemzésnek alávetett) 10. főlíon ugyanis a szerző igyekezett világossá tenni, hogy hol kezdődnek és végződnek az egyazon személyhez írt költemények. Erre még ott is ügyelt, ahol utólag toldott be egy címet. Ilyen volt a Veres Pálnéhoz írt *A rab, virágaihoz*, amely ugyan tartalmában és megírásának időpontját tekintve is markánsan különbözik a többitől, mégis a megfelelő helyre ékelte be azt. Ezzel szemben az utóbb áthúzott, átírt, s így csaknem olvashatatlanná tett *Emlékezés...* verscím magában áll: alatta, fölötte vonal jelzi, hogy akinek ez a vers az emlékéét idézi, ahhoz nem írt (vagy legalábbis nem őrzött meg) verset a költő.

Számot kell tehát vetnünk azzal a lehetőséggel, hogy az a lány, akire Madách mint első szerelmére emlékezett vissza (Emlék), valaki más volt, nem az a Mária, akiről a tervezett kötetének élén álló versekben szó van (Mária₁). Ő ezek szerint legfeljebb a második lehetett, függetlenül attól, hogy azonos-e Cserny Máriaival (Mária₂).

II. Szerelmi dramaturgiák

Visszatérő szerelmek

Madách szerelmei általában lezáratlanok, befejezetlenek. Ezt akár személyiségjegyként is felfoghatjuk. Vannak párok, akik képesek havonta összeveszni és kibékülni, szét- és összeköltözni, többször összeházasodni és elválni. Másokra (valószínűleg ők vannak többen) inkább az a jellemző, hogy szakításaik véglegesek, és visszatekintve általában nem is értik, hogyan szerethették azt, akiért egy héttel vagy tíz évvel korábban (az időtartamnak nincs túlzott jelentősége) rajongtak. Az ő esetükben a lelki eltávolodás végleges, visszafordíthatatlan.

Madách minden jel szerint az első csoportba tartozott, soha senkivel sem tudott végérvényesen szakítani. A nőkre, akik olykor évek múltán ismét feltűntek az életében, úgy tekintett, mintha csak tegnap váltak volna el egymástól, s mintha a kapcsolat ott folytatódhatna, ahol korábban megszakadt.

Ez a verseiben több helyen is megfigyelhető. A „*Fagyvirágok*” *felolvasása után*ban ilyen sort olvashatunk: „Óh lány, ha költöd *ismét* én vagyok” [kiemelés tőlem – A. Cs.], vagyis a címmel, Gyürky Amáliával Madách már korábban, Lujza halála előtt is meghitt kapcsolatban állt. Pedig Lujza minden jel szerint élete legnagyobb szerelme volt, akitől már csak azért sem tudott sohasem elszakadni, mert fiatalon meghalt. Az lett volna a „természetes”, ha Madách is meghal, tudta ezt ő maga is, legalábbis a versei erre engednek következtetni. A halott lányhoz írt *Fagy-virágok* cikluscím világosan jelzi, hogy a néhány évvel korábbi első kötetnek, a *Lant-virágok*nak a párja lett volna a versfűzér, az élettől búcsúzó költőnek a második és egyben utolsó kötete. Végül nem így történt (nem az élete, csak az ifjúsága ért véget 18–20 évesen), de ne higgyük, hogy volt olyan napja az életének, amikor megfeledezett volna Lujzáról!

Mégis, ettől függetlenül célzatosan (és a vers tartalmából ítélve hatásosan!) felolvasta a halotthoz írt verseket az élőnek, Gyürky Amáliának. Évekkel később a már férjes (ám feltűnően boldogtalan) asszonyhoz írta a *Viszontlátást* is. (Jó szeme volt: Gyürky Amália később elvált Ottlik Ákostól, majd ismét férjhez ment, s mint özvegy Tessedik Imréné halt meg 1907-ben.)

Bizonyára Cserny Máriával is így lehetett. Kapcsolatuk nyilván korábban megszakadt, mint ahogyan az asszony elhagyta Alsósztrégovát, hiszen távozásakor (ha valóban arról a keszezi nőről van szó, akit az előző fejezetben láttunk) már több mint másfél éve férjnél volt, s néhány hét múlva megszületett első gyermeke is. Madáchnak azonban mégis rosszul eshetett, hogy elment, másképp miért számolt volna be róla Szontagh Pálnak? (Aki különben édes keveset tudhatott Mariról; Palágyi már idézett szövege szerint: „Szontagh Pál és Frideczky Lajos, kik még leginkább szolgálhattak volna felvilágosítással, Máriáról és a hozzá intézett versekről semmi tudomással sem bírtak.”)

Az alkotók egy jelentős része úgy viszonyul a művéhez is, mint a partneréhez. Lehet, hogy évekig eltart, amíg „elkészül vele”, de ha egyszer elkészült és túllépett rajta, majd újabb mű megalkotásába kezdett, akkor többé már nem tud visszatérni, s képtelen a korábbi mű esetleges hibáit kijavítani, mint ahogyan emberi kapcsolatait sem tudja többé „rendbe tenni”.

Madáchnál a másik végletet figyelhetjük meg: szerelmeit és műveit is bármikor képes volt folytatni, ill. újra kezdeni. S ez éppen a szerelmi költeményeinél a legfeltűnőbb. Élete utolsó évében, amikor két kötetben tervezte közre adni összes költeményét, előbb minden verset folytatólágosan, két hasámban lejegyzett, gondosan ellátva tartalomjegyzékkel is, vagyis nyomdakészen. Utóbb azonban elkezdte sorra átjavítani azokat. Nem, egyáltalán nem az elbeszélő verseit, azokban alig találunk javítást, hanem elsősorban a szerelmi költeményeket. S ha a korábbi és későbbi változatokat összevetjük, akkor megállapíthatjuk, hogy a javítás szinte minden esetben sikeres volt! Madách tehát alkotóként és szerelmes férfiként is képes volt beleélni magát egy réges-régi helyzetbe, pedig ezzel a feladattal számos alkotó sem emberileg, sem költőileg nem tud megbirkózni.

Gyász és vigalom

Madách különleges helyzetekben döbben rá arra, hogy szerelmes. A lány pusztája jelenléte, bája stb. általában nem elegendő ahhoz, hogy érdeklődését komolyan fölkeltsse. Nem, a fiatal Madách érdeklődésére minden jel szerint csak azok a hölgyek számíthatnak, akik szélsőséges helyzetekben találkoznak vele.

Azzal a lánnyal, akiről az *Emlékezés az első szerelemre* c. verse szól, testvére temetésén találkozik, s akkor kelti fel az érdeklődését. Fordulat akkor következik be a kapcsolatukban, amikor az ifjúnak el kell válnia tőle, újabb fordulat pedig a lány esküvője előtt. Nem ez az egyetlen eset, amikor a temetés és gyász környezetében jelenik meg a szerelem.

Ím itt a sír, szent mindkettőnk előtt az,
Ládd, érzeményünk hol találkozott.

Ez a vers, amely egyébként a *Lujza leánytársához* címet viseli és Gyürky Amáliához szól, tanúsítja, hogy szerelem és gyász nem esetlegesen, véletlenszerűen kapcsolódik egymáshoz Madách életében. Inkább azt mondhatjuk, hogy a temetés azon drámai helyzetek egyike, amelyben egy fiatal lánynak jó esélye lehet arra, hogy Madách érdeklődése feléje forduljon.

Frivolnak tetsző megállapítás, ám az események egybeesésére maga a költő hívja fel figyelmünket az imént idézett versrészletben. Különben sem szabad az esetből messzemenő következtetést levonnunk; súlyosan tévednénk, ha úgy képelnénk, hogy a halotthoz már kevesebb köze van, mint az élőhöz. Nem: a halott immár örökre az ő halottja; kapcsolatukat nem befolyásolhatja többé az, aki élő. A halott Lujzához oly szoros kötelék fűzi őt, amelyhez mérten az árnyékvilág kapcsolatai, beleértve későbbi házasságát is, eltöprelnek; a „frigy”, amely élet és holtat kötött össze, valóban felbonthatatlannak bizonyult. Az ifjú Madách ismét szerelmes lehetett a terenyei lányba, akár Lujza sírja mellett is, anélkül, hogy ez a legcsekélyebb mértékben befolyásolta volna az égi (ma úgy mondanánk: virtuális) kapcsolat halálos komolyságát.

De vannak más helyzetek is, amelyek alkalmasak a fiatal Madách érzéseinek felkeltésére. Ilyen mindenekelőtt a bál. Az az 1840-es farsangi bál, amelyről nővérének, Madách Máriának számolt be egy terjedelmes, már-már terjengősnek is mondható levelében, s amelynek középpontjában Lónyay Etelka állt, ékes tanúbizonysága annak, hogy a külsőségeknek, mindenek előtt olyan vizuális jegyeknek, amelyek az eseményeket hangulatilag aláfestik, milyen nagy a jelentőségük Madách életében, főképp pedig a szerelmi életében.¹⁵ A 17 éves költő úgy ír erről a bálról, ahogyan 16 éves lányok mesélték hajdan életük első bálját! Pedig Etelkát az előző évben ismerte meg. Négy évvel később Kubinyinénál ismétlődik meg az eset, Losoncon. Az 1844-es farsangi bálon Fráter Erzsébet válik főszereplővé egy olyan drámában, amelynek azért rajta kívül is jócskán vannak szereplői, s ahol a díszletek, pl. a hölgyek ruháinak leírása sem mellékes. Az eset fontosságát csak aláhúzza, hogy legjobb barátjának, Szontagh Pálnak számolt be a bálról a költő.¹⁶

A két bálról beszámoló két levél olyan ember levele, akinek nem is annyira írói vagy költői képességeiről győződhetünk meg a levelek olvastán, mint inkább képzőművészeti hajlamáról, beállítottságáról. A képek, az érzelmi-hangulati elemek teljesen uralják az előbbi, s valamelyest mérsékeltebben ugyan, de az utóbbi levelet is. Hiába! A Szontagh-nak szóló levél írója igyekszik az intellektuális elemeknek alárendelni a képi-hangulati elemeket, ez az igyekezete azonban szerény eredménnyel jár, s talán épp ez a sikertelenség eredményezi azt, hogy a Fráter Erzsébet-ről tudósító részlete a levélnek igazi mestermű.

Azt, hogy a bálók erős hatást gyakoroltak Madáchra, nemcsak e két levélből tudjuk. A Lónyay Menyhértnek szóló levelekben is találunk utalást az ilyesfajta időtöltésre, sőt, arra is van példa, hogy két egymást követő vasárnapon bálba készül az ifjú költő.¹⁷ Ha pedig a verseit nézzük, akkor az *Egy táncvigalomban* címűből kitűnik, hogy alkalmas környezetben a hangulati hatások legalább annyira eluralkodnak Madáchon, mint mondjuk Vörösmarty, s az intellektuális szempontok akár teljesen háttérbe is szorulhatnak.

Ezen a ponton azonban nem mehetünk el szó nélkül egy látszólag távol eső probléma mellett. Madách házasságának felbomlásával kapcsolatban közvetlen előzményként a tíz évvel későbbi, 1854-es losonci bált

szokás megemlíteni, amelyre nem volt kedve elmenni, de amelyen a felesége mégiscsak részt vett. Nos, az eset (a korai életrajzírók felfogásával ellentétben) nem azért érdemel figyelmet, mert Madách Imréné részt vett egy bálon, amelyre férjének nem volt kedve elmenni, hanem inkább azért, mert Madách életében ez az egyetlen ismert eset, amikor egy vigalomban nem kívánt részt venni, vagyis az ő viselkedése az, ami magyarázatra szorul. Anélkül, hogy itt a kérdés lélektani elemzésébe belemennénk, elégedjünk meg annyival, hogy Madách Imre és Fráter Erzsébet személyisége legalább ebben az egy vonásban tökéletesen egyezett: a bálakat, mulatozásokat mindketten kedvelték, s csak ritkán, életük depressziós szakaszaiban idegenkedtek a mulatságoktól.

(Érdekes, hogy a börtönben eltöltött időszak – amennyire a rendelkezésünkre álló kevés információból megállapítható – Madáchnál nem esett egybe depresszióval; egyetlen fogságban írt, publikált levelében törökös pipát, dohányt, szivart kért az ügyvédjétől, Jámbor Lászlótól,¹⁸ s habár a többi levél tartalmát nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, azért az mégis figyelemre méltó, hogy lánya, Jolán szerint a rabóságban lévő apa állítólag olyan nevet ajánlott születendő gyermekének, amelyben van *bor* is és *bál* is, s ha hinni lehet a családi hagyománynak, ilyen előzmények után kapta a lány a Borbála nevet.¹⁹)

Madách tehát kedvét lelta a bálokban és vigasságokban, s az ilyen alkalmak többször kapcsolódtak életében szerelmi fellángolásokhoz. A két levélbeli eset azonban más szempontból is érdekes. Etelkát ugyanis egészen bizonyosan, Erzsit pedig, ha nem is bizonyosan, de valószínűleg korábban, a bál előtt ismerte meg.²⁰ Mégis, a szóban forgó hölgyek úgy jelennek meg Madách leveleiben, mintha ott, a bálon látta volna őket először: az a környezet, amelyben szereplőkként feltűnnek, merőben újnak láttatja őket.

Végül érdemes még egy esetre kitérnünk annak bizonyítására, hogy Madách szerelmei különleges helyzetekhez kötődnek. Életének legnagyobb szerelméről, Lujzáról van szó. Bár megismerkedésükről semmi biztosat nem tudunk, a lányhoz írt (kéziratbeli helyét tekintve) első vers, a *Lujzához* első sora különleges helyzetet ír le: egy gyógyforrásnál való találkozást. Ennél fontosabb azonban, hogy a lány már megismerkedésükkor halálos beteg volt, s hogy ennek mindketten – a versek tanúsága szerint – tudatában is voltak.

Madáchnál a szerelem „lefolyása” sem szokványos. A *Férfi és nő* Heraklese ugyan azt mondja: „Mevénültél, nem kellesz”,²¹ mégis, a szerző életében nem találunk példát arra, hogy egy kapcsolat megszakadása ilyen vagy hasonló prózai okok miatt következett volna be. Mi több, a korábbiak értelmében sohasem következett be végleges eltávolodás vagy elhidegülés Madách életében; a kapcsolat minden esetben a folytatás vagy újrakezdés lehetőségének megmaradásával szakadt félbe, és pedig drámai módon.

1840 nyarán Madách félbehagyta tanulmányait, elutazott Pestről, s ezzel egyidejűleg gyakorlatilag az Etelka-szerelem is véget ért. Később (máig kérdéses, hogy mikor) meghalt Lujza. 1843 nyarán (nem tudjuk, milyen előzmények után) Cserny Mária elhagyta Alsósztrégovát. Gyürky Amáliáról sem tudunk semmi biztosat, ám Harsányi Zsolt információi szerint dramaturgiailag érdekes módon szakadt félbe a vele való kapcsolat is.²² Ha ehhez hozzávesszük az 1854-es losonci bált, akkor megállapíthatjuk, hogy bár nyilván nem előzmények híján, mégis hirtelen, átmenetek vagy fokozatok nélkül szakadtak meg Madách szerelmi kapcsolatai.

Az anya hatása

Az ifjú, szerelmes Madách bemutatásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül az édesanyát, Majthényi Annát. A szigorú nevelési elveiről híres, sőt hírhedt asszony Madách esetében sajátos kettős szerepre kényszerült. Egyfelől egy nemesi család elsőszülött fiúgyermekét nevelte, annak rendje s módja szerint, energikusan, ellentmondást nem tűrve. Másfelől azonban a gyermekkorától kezdve beteg Madách egy ezzel ellentétes szerepet, a gyermekét széltől is óvó anya szerepét kényszerítette rá. A méltányosság úgy kívánja, hogy e kettősség megítélésénél anyát és gyermekét egyaránt szenvedő félnek tekintsük, mivel összeegyeztethető kulturális minták híján egy sajátos játszma alakult ki közöttük.

Amennyire a visszaemlékezésekből megállapítható, Majthényi Anna személyiségét a szülői én dominanciája jellemezte, s nemcsak a gyermeki én, de még a felnőtt én megnyilvánulására sem találunk példát a leg-

autentikusabb forrásműben, unokájának, Balogh Károlynak a visszaemlékezéseiben.²³ Egyébként máshol sem; kivétel nélkül minden rendelkezésünkre álló szöveg olyan helyzeteket, történeteket ír le, amelyekben idősb Madáchné szülőként viselkedett. S itt nem csupán arról van szó, hogy nem tudjuk őt gyermekként, mondjuk tréfás vagy játékos helyzetek szereplőjeként elképzelni. Felnőttként, egyenrangú félként sem vett részt soha a körülötte zajló eseményekben. Nem tudunk róla, hogy életében akárcsak egyszer észérvekkkel próbált volna bárkit is meggyőzni vélt vagy valóságos igazáról. Nem, Majthényi Anna csupán döntött, irányított, intézkedett és ítélkezett. Ha Madách főművében keressük őt, akkor az athéni szín Luciája mellett annak viselkedésében véljük felismerni az alakját, aki hozzá hasonlóan szülőként nyilvánul meg *Az ember tragédiájában*, vagyis (paradox módon) abban, akit Úrnak nevez a mű. Valóban, ha tisztán lélektanilag nézzük a szereposztást, akkor az Atya azonos az anyával.

Azt ugyan nem tudjuk, hogy a férjével való kapcsolatában is döntően a szülői én nyilvánult-e meg (ami kettejük levelezéséből fennmaradt, annak alapján inkább *nemmel* kell felelnünk; kapcsolatuk közvetlenebb, mesterkéletlenebb volt, mint akár Madách Imrének feleségével, akár Madách Pálnak menyasszonyával való kapcsolata²⁴), de *Az ember tragédiája* Luciája (ha elfogadjuk, hogy a szóban forgó szín ilyesfajta önéletrajzi motívumot is tartalmaz) feltűnő módon kizárólag a szülői énjét nyilvánítja, éspedig nemcsak fiával, Kimónnal szemben, de a szín összes többi szereplőjével, így férjével szemben is. Szülőként nyilvánít véleményt, amikor azt mondja: „Csak egy van amitől őt félthetem, / Hogy önmagát nem győzi meg”, de akkor is, amikor átokkal fenyegeti férjét. Az athéni szín Évája hol fenyegetőzik, hol megbocsát, férjének csakúgy, mint az athéni polgároknak.

Részint az említett egyezésből, részint pedig abból, hogy a *Tragédiának* ez az egyetlen helye, ahol nem egyszerűen férfi és nő, még csak nem is a család lehetősége, hanem maga a család jelenik meg, arra következtethetünk, hogy a szóban forgó szín főszereplőinek megformálása, legalább bizonyos vonatkozásban, önéletrajzi ihletésű lehetett. Ezt a lélektani érvelést a közelmúltban az életrajz oldaláról is sikerült alátámasztani.²⁵ (Persze, szó sincs egyértelmű megfelelésről. A *Mária testvérem*

emlékezete című vers pl. alig hagy kétséget afelől, hogy Miltiades Mária második férjével, Balogh Károllyal is azonosítható.)

Ami mármost a fiatal Madáchoz illeti, az ő esetében a versírást éppúgy a spontán (természetes) gyermeki én megnyilvánulásának tekinthetjük, mint a „lázadás” egyéb formáit, pl. a színházba járást.²⁶

Érdekes, hogy az a játszma, amelyet Berne „sarokbaszorítás”-nak nevez, Madách több művében is megtalálható. Már a fiatalkori *Férfi és nő* Deianeirája bármit tehet, Herakles elvárásainak többé nem tud megfelelni; próbálkozását jobb esetben szájalmasnak, rosszabb esetben nevetségesnek találjuk. De a főmű Lucifere is a sarokbaszorítás játszóját idézi fel sajátos szerepével: Ádám bármit is tesz, végső soron kioktatásban részesül.

Nyilván nem véletlenül. A szigorú anya alighanem ezt a játszmát kényszerítette szeretteire. Valóban: a kizárólag szülőként megnyilvánuló Majthényi Anna viselkedéséből a szülői énnel egyébként összeegyeztethető dicséret, elismerés gyakorlatilag teljesen hiányzott. Autoriter személyisége erre a szerepre nem tette alkalmassá. Nem tudunk róla, hogy akár egyetlen elismerő szót is szólt volna arról, amit Madách életében tett. Nem tudjuk, hogyan fogadta a végső soron neki címzett *Lant-virágokat*, de azt sem, hogy mit szólt *Az ember tragédiájához*. Madách szerelmeiről sem vélekedhetett kedvezően, hiszen jószérivel Gyürky Amália az egyetlen, aki biztosan katolikus volt a kiválasztottak közül (Matkovich Ida és Sulyan Borbála evangélikus, Lónyay Etelka és Fráter Erzsébet protestáns volt), így fia legtöbb választását *talán* vallási okokból sem nézte jó szemmel.

[Nem véletlenül hangsúlyoztam, hogy *talán*. A korabeli vallásos és erkölcsi érzülettel csínján kell bánnunk! A mai értékrendünk fölöttébb megtévesztő. Két elgondolkodtató tényt említenék Majthényi Annával kapcsolatban. Az egyik: több gyermekének, így Madách Imrének is másvallású személy, jelesül a falu evangélikus lelkésze, Bukva György volt a keresztapja. A másik: 1821. február 28-án id. Madách Imre és Majthényi Anna a keresztszülője volt Tóth Anna törvénytelen gyermekének („Pater ignotus” szerepel ott, ahol a megkeresztelt apját kellene megnevezni.) Ember legyen a talpán, aki e két egyszerű tényt mérlegre téve meg meri válaszolni a kérdést: pontosan miféle vallási és erkölcsi

felfogást vallott magáénak Madách édesanyja? A visszaemlékezések alapján csak annyi bizonyos: szigorú elveket vallott, következetesen, de nagy merészség kell annak megítéléséhez, hogy egy-egy konkrét kérdésben milyen álláspontra helyezkedhetett. Bármennyire logikusnak tűnjék tehát, hogy pl. a protestáns Fráter Erzsébet elutasításában vallási motívum is szerepet játszhatott, egyáltalán nem biztos, hogy valóban így is volt.]

A sarokbaszorítás játszójára Madáchnak édesanyjához intézett fiatalkori levelei is utalnak, amelyek tele vannak magyarázkodásokkal, mentegetőzésekkel: „anyai szereteted soraim félreértendi”, „távol legyen, hogy akartalak volna is megbántani”, „ezentúl szorgosabb leszek”, „nem leveled, de egy szavad is elég lett volna, attól visszatartani”, „bárhogyan iparkodom megelégedésedet kivívni, te mégis elégedetlen vagy velem”.²⁷ Szinte találomra idézett részletek ezek az anyához írt levelekből, amelyek közül az utolsó mutatja legegyszerűbben, hogy valóban a sarokbaszorítás játszójától szenved az ifjú Madách.

De hogyan hatott mindez a szerelmi életére? Az anya sajátos, részben ambivalens szerepe Madáchoz is szerepjátásra készítette. Édesanyjához intézett leveleiben nemcsak a sértődöttség megnyilvánulására találunk példát, de bizonyos értelemben a sarokbaszorítás játszójának, az üldöző–üldözött szereposztásnak a megfordítására, vagyis a zsarolásra is: „Sohasem megyek hazulról el ezentúl, mint hova kell, hogy essen életem mentül hamarabb áldozatul, megmenekedve a földi szenvedésektől”.²⁸ Madách nem kevésbé ambivalens édesanyjával szemben, s legalább annyira szenved ettől az ambivalenciától, mint Majthényi Anna. Számára ugyanis adva van az erkölcsileg megfellebbezhetetlen, ám érzelmileg elfogadhatatlan minta. Az anya elleni lázadás végigvonult Madách szerelmi életén, s egyre szélsőségebb választásokban nyilvánult meg. Így jutott el Cserny Máriaától feleségén át Makovnyik Jánosné Sulyan Borbáláig.²⁹

Érdekes, hogy a családtagok, s bizonyos jelekből ítélve a kívülállók is szélsőségesen, és nem egyszer igen eltérő módon viszonyultak Madách édesanyjához. A két fiú unoka közül Balogh Károly egyértelműen elismeréssel szólt róla az emlékirataiban. Madách Aladár a közvetlen véleménynyilvánítástól ugyan tartózkodott, ám választottja, Fekete Má-

ria lett az „oka” annak, hogy a 92. életévében járó nagymama távozni kényszerült Alsósztrégováról. Ami a lányokat illeti, Madách Jolán egyértelműen szüleit vette védelmébe nagyanyjával szemben, Ara (Borbála) elmeogyintézetben fejezte be életét. Mária leányának, Huszár Annának sem nyilatkozatát nem ismerjük, sem életútja nem ad okot lélektani következtetések levonására.

Anyós és meny kibékíthetetlen ellentéte képezi azt a sajátos paradigmát, amely a választásokat és elutasításokat, a rokon- és ellenszenvet mindmáig meghatározza. A Madáchoz sok évtizeddel túlélő kortársak, barátok, majd később a leszármazottak és rokonok mindent megtettek annak érdekében, hogy saját álláspontjukat érvényre juttassák. Jellemző, hogy 78 évvel a házaspár válása után a regényén munkálkodó Harsányi Zsolt két tűz közé került: a Palágyi Menyhért tanítványai, Szontagh Pál rokonai és a Madách családdal rokonságban állók által képviselt Fráter Erzsébet-ellenes csoporttal szemben egyre erőteljesebben adott hangot eltérő véleményének, az anyósellenes felfogásnak Henriczy Béla, az alsósztrégovai evangélikus lelkész fia, s tőle függetlenül a Bihar megyében Fráter Erzsébetet kutató újságíró, Perédy György, tíz évvel később pedig L. Kiss Ibolya.

Bízvást állíthatjuk, hogy Madách második „főműve” voltaképpen a házassága volt. Igaz, ez már egy olyan megállapítás, amely ellen bizonyára tiltakozott volna a „szerző”, legalábbis akadémiai székfoglalója erre enged következtetni. És mégis: Majthényi Anna és Fráter Erzsébet nem egyszerűen anyós és meny viszáljának a jelképe. Kibékíthetetlen ellentétük immár a magyar kultúra része, amely irodalmi művek sokaságának vált kiindulópontjává. S ha elfogulatlanul számba vesszük mindazt, ami Madáchból a magyar kultúra részeként megmaradt, akkor első helyen a *Tragédiát*, második helyen pedig – mi tőrés, tagadás – a házasságát kell említenünk.

Az árvák megmentője

Érdekes és talán nem véletlen, hogy Madách több szerelme is árva vagy félárva volt. Ismeretes, hogy későbbi felesége, Fráter Erzsébet elveszi-

tette édesanyját, mielőtt megismerkedett volna vele a költő.³⁰ Igaz, sok esetben nincs elegendő információnk annak megállapítására, hogy pontosan mikor került sor az ismerkedésre, s mikor haltak meg a lány szülei, de az említett közismert eseten kívül is voltak olyan szerelmei Madáchnak, akik egyik vagy esetleg mindkét szülőjüket korán elveszítették.

Bár Palágyi Menyhért úgy tartotta, hogy Matkovich Ida apja „Matkovich septemvir”,³¹ a szóban forgó személy, vagyis az a valaki, akit a kézikönyvek Matkovics ill. Matkovits Istvánként neveztek meg a hétszemélyes táblánál,³² valójában Ida nagyapja, s ilyenformán csak mint *pater*, de nem mint *genitor* jöhet szóba. Ida apja ugyanis Matkovich Sándor, édesanyja Matkovich Lídia, mint azt az anya 1832-es gyászjelentése is tanúsítja.³³ E gyászjelentés szerint Matkovich Lídia férje korábban már meghalt, így tehát Ida szülei rég nem éltek, amikor az 1843-as pozsonyi országgyűlésen összeismerkedtek a fiatalok. Szontagh Pál visszaemlékezését (akitől Palágyi vélhetően az értesülését szerezte) az zavarhatta meg, hogy talán az apa szerepét valóban Matkovich István (1770 k.–Pest, 1849. okt. 21.), a hétszemélyes tábla tagja, Ida nagyapja vette át.

Ugyancsak félárva volt Gyürky Amália. Édesanyja, Kapy Amália a Károlyi család pesti palotájában egy báli mulatság során, tánc közben halt meg. A szépasszony mesébe illő halálát (túl szoros volt a fűzője, ez okozta hirtelen halálát) elbeszélő Vay Sarolta³⁴ adós maradt az időpont megadásával, mivel azonban Gyürky Ábrahám már Gyürky Pál harmadik feleségétől, Vay Erzsébettől született,³⁵ s születési éve 1836 volt,³⁶ arra következtethetünk, hogy Amália Madáccsal való megismerkedése előtt elveszítette édesanyját. A családi hagyomány a pontos dátumot is számon tartja: eszerint Kapy Amália 1833. október 29-én halt meg.³⁷

Három esetből persze nem volna szabad messzemenő következtetést levonnunk, már csak azért sem, mivel az adott korban s az adott helyszínen még az adott társadalmi csoportban sem érhetett el a várható életartam azt a szintet, amely fölött már jogos különösnek tartanunk az ilyesféle választások ismétlődését.

Arra a dilemmára, hogy vajon a megmentő szerepével esetlegesen, véletlenszerűen azonosult-e Madách vagy sem, részben művei adnak választ, amelyekben (a versekben csakúgy, mint a *Tragédiában*) a férfine

viszonyban gyakori a megmentő–üldözött szereposztás. Valóban: ha jobban belegondolunk, Ádám nem csupán Konstantinápolyban jelenik meg Izóra megmentőjeként, de lélektanilag ez a szerepe már az egyiptomi színben is, és hangsúlyozottan ezt a szerepet választja a falanszter szín végén. Részben pedig Madách élete ad választ a dilemmára: az üldözött Rákóczy János megmentését vállaló Madách már a szó lélektani értelmében sem játszik, hanem elvállal egy szerepet, s ez végképp hitelesíteni látszik azt, ami enélkül csak feltevés lehetne: emberi kapcsolataiban, s így vélhetően szerelmi kapcsolataiban is gyakori a megmentő–üldözött szereposztás.

Ez a szereposztás persze lélektanilag csak akkor teljes, ha megjelenik a harmadik személy, az üldöző is. Madách házasságában, Majthényi Anna személyében ő is adva volt. A játszma (amely a pszichiáter–terapeuta kapcsolat egyik lehetséges helyzeteként is értelmezhető) meglehetősen kényes, az egyensúly többféleképpen is felborulhat. Madách lélektani zsenialitására mi sem jellemzőbb, mint hogy hét éven át képes volt az egyensúlyt fenntartani, s azt csak egy kívülről rákényszerített „szerep” boríthatta fel: hosszú időre a megmentő vált (s nem pusztán a szó lélektani értelmében) üldözötté.

Az elhagyott szerető mítosza

Végezetül az ifjú Madách szerelmi életével kapcsolatban egy elterjedt mítosz cáfolatára kell kitérnem. Már az eddigi elemzésben is volt róla szó (s a versek ezt megerősítik), hogy a korai szerelmek általában kölcsönös vonzalmon alapultak. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mivel a Madáccot „visszahúzó”, „zárkózott”, „cserbenhagyott” stb. személyként jellemző lélektani indíttatású írások általában tendenciózusan emelik ki Madách szerelmeit. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy képzeljük el, hogy Etelka azért szerepel gyakorlatilag minden Madách-életrajzban az első helyen, mivel abban az esetben valóban elérhetetlen, beteljesületlen szerelemről volt szó. Ő tehát alkalmas volt egy olyan érvelés alátámasztására, amely azt igyekezett igazolni, hogy Madách jóformán egész életében csak szenvedett, soha egyetlen szerelme sem ér-

tette meg őt. Az Etelkától Erzsébeten át Borbáláig vezető életút ilyenformán az elején, a közepén és a végén is olyan személyekhez kapcsolható, akik valamiért szerencsétlen választásnak bizonyultak.

Ennek a felfogásnak nemcsak az *Emlékezés az első szerelemre* mond ellent. Azt is határozottan állíthatjuk, hogy pl. Lujza (a hozzá írt versek tanúsága szerint) minden tekintetben megértő társa volt az ifjú Madáchnak. Igazi bizonyíték persze az lenne, ha volna ellenpélda, ha tudnánk olyan esetről, amikor Madách hagyta el kedvesét.

Nos, erre is van példa Madách életében. Amikor 1843 őszén elment Pozsonyba, megismerkedett Matkovich Idával. Kapcsolatuk a költő távozásával minden jel szerint félbeszakadt. Pedig Ida egészen biztosan szerelmes volt Madáchba; a kívülállók egymás közti levelei kétszeresen is tanúskodnak erről a (minden jel szerint egyoldalú) szerelemről. A korábban már említett Madách Anna-levéiben ez áll: „Huszár Lajos beszéli, hogy Matkovics Ida nagyon szerelmes Emibe, és várja őtet.”³⁸ De már korábban, 1843. nov. 1-jén ezt írja Lisznyai Kálmán Gyulai Pálnak: „Ida nem haragszik rád, s inkább örülne ha veled lehetne. Madácsba torkig szerelmes.”³⁹

Nem tudjuk, végül is miért zárkózott el Madách a kapcsolat folytatásától? Igaz, az esetet Palágyi Menyhértnek elmesélő Szontagh Pál igyekezett a szerelem jelentőségét alábecsülni, de hát ezt barátja majd minden szerelmével kapcsolatban megtette: az „agglegény Lucifer” véleménye, ha nem is lebecsülendő, azért éppen ilyen vonatkozásban nem lehet minden tekintetben mérvadó: részint saját életét, részint az önmagára osztott szerepet hazudtolta volna meg, ha akár csak egyetlen lányról is elismerően nyilatkozik. (Nem elírás! Maga Szontagh terjesztette el a Madách-kutatók körében azt a véleményt, hogy ő lenne Lucifer. Valójában éppen fordítva áll! Mindabból, amit kettejükről tudunk, arra következtethetünk, hogy inkább Madách az, aki Luciferrel, Szontagh pedig inkább Ádámmal azonosítható.)

Tény, hogy a kapcsolat rövid idő után félbeszakadt, és ennek okát Madáchban kell keresnünk. Túlságosan könnyű volna intellektuális szempontokkal magyarázni az esetet. De túl azon, hogy éppen Madách házassága s kései kapcsolatai azt látszanak igazolni, hogy ilyesfajta megfontolásoknak a szerelmi életében nem hagyott helyet, van még egy

apróság, ami ellentmond ennek. Ida környezete legalább annyira „irodalomorientált” volt, mint Madáché. Ida 28 éves korában meghalt; öt gyermeke közül csak ketten érték meg a felnőtt kort. Két lánya azonban ott van Gulyás Pál lexikonában.⁴⁰ És talán az sem véletlen, hogy Buday Sándor éppen őt választotta nőül; bár második felesége (csakúgy, mint Ida) korán meghalt, harmadik felesége: Buday Sándorné Ujhelyi Vilma szintén szerepel az irodalmi lexikonban.⁴¹ Nem folytatom. Az biztos, hogy az az intellektuális környezet, amely Idát körülvette, nem lehetett akadály a kapcsolatnak, éppen ellenkezőleg: az lett volna a logikus, hogy Madách Idát válassza. Nem így történt: legalább ebben az egy esetben határozottan állíthatjuk, hogy Madách szakította meg a kapcsolatot egy olyan lánnyal, aki a kortársak megítélése szerint szép volt, aki a kívülállók megítélése szerint szerette Madáchot, s aki legalább bizonyos (irodalmi) vonatkozásban jobban megérthette volna őt, mint a többiek. Lehetséges, hogy éppen ezért hagyta el őt Madách? (De akkor miért írt Idához szenvedélyes, sőt indulatos verseket?) Olyan kérdés ez, amelyre (ha csak újabb dokumentumok birtokába nem jutunk) sem az irodalmár, sem a pszichológus nem adhat határozott választ.

Meglehet, ugyanazért nem tartotta volna szerencsés megoldásnak Matkovich Idával a házasságot, amiért egy távolabbi rokona esetében is borúlátóan nyilatkozott. Amikor Majthényi Flóra költőnő feleségül ment Tóth Kálmán költőhöz, állítólag így reflektált az esetre: „Nem jó az, ha két költő köt frigyét, előbb-utóbb szét fognak azok menni, csak olyan Bulwer-féle házasság lesz az”.⁴² (Bulwer a korszak egyik legdivatosabb lektűr-szerzője volt. Művei – német fordításban – Madách könyvtárában is megvoltak.)

A szerzőt ifjú korától közelről ismerő Bérczy Károly emlékbeszédéből származik ez a megjegyzés: „ki kell jelentenem azon erős meggyőződésemet, hogy soha író oly hasonló nem volt művéhez, mint az *Ember Tragédiájához* szerzője, hogy az író élete soha sem magyarázta oly világosan írói subjectivitását, az író élete soha oly világot nem vetett művére, mint a jelen esetben [...]” Ha ez így van, akkor a *Tragédia* nőalakjaiban a szerző szerelmeit kell látnunk.

Nem hiszem, hogy valaha is kideríthető lesz, vajon miféle ismeret (személyes tapasztalat, vagy a közvetlen családtagoktól, ismerősöktől

szerzett értesülés) vagy sejtés készíthette Bérczy Károlyt erre a szokatlan és talányos megjegyzésre. Szokatlan Bérczy észrevétele, hiszen az egyetlen költő, akivel kapcsolatban ekkoriban joggal lehetett volna ilyesmit állítani, Petőfi Sándor volt. És talányos, mert a ránk maradt, többségükben elvont, intellektuális művek, ugyan milyen módon függhetnének össze Madách életével? Bérczy azonban tagadhatatlanul józan, megfontolt ember volt, s ha ilyen megjegyzésre ragadtatta magát, akkor biztosak lehetünk benne, hogy alapos oka volt rá. Nekünk, kései elemzőknek kell megfejtenuk a talányt: mi az összefüggés Madách személyes sorsa, élete (azon belül szerelmi élete) és életműve között?

III. Madách IQ-tesztje, a 10. főlíó

Madách kézirati katalógusának összeállítására mindössze egy évem volt. 20 év múltán be kellett látnom, hogy a sietség itt-ott meg is látszik a munkámon. Igaz, ha nem egy, hanem tíz évet kaptam volna a kiadótól, valószínűleg akkor is lennének benne hibák.

A feljegyzéseknél ugyan igyekeztem az áthúzott szövegrészeket is rekonstruálni, de már a tartalomjegyzékeknél elmulasztottam ugyanezt megtenni. Abból a bizonyos 10. főlíóból, amelyen a szerelmei által ihletett versek tartalomjegyzéke szerepel, a kötetben kihagytam az áthúzott verscímekeket. Nem mentség, csupán magyarázat: nekem 20 év sem volt elegendő ahhoz, hogy mindent elolvassak. Helyenként igazi IQ-teszt ez a kéziratlapon, mert pl. egy verscímet (ahogyan ma mondanánk) „felülírt” a szerző egy másik verscímmel, majd az egészet akkurátusan áthúzta. Éppen csak felül a vesszők, itt-ott a 'd' betű skorpiófarok-szerűen visszahajló felső vonala, lent pedig az alapvonal alatt végződő betűk (j, g, p, q, y) adnak némi támpontot a megfejtéshez.

Az imént nem véletlenül fogalmaztam nehézkesen, amikor azt írtam: „szerelmei által ihletett versek”. Ez nem ugyanazt jelenti, mint a szerelmes versek, még csak nem is azt, amit a szerelmi tárgyú költemények. A főlíón szerepel a *Fagy-virágok* ciklus is, amelyben a halott Lujzát siratja Madách. Furcsa volna ezt is a szerelmi költemények közé sorolni. Mint ahogyan a *Kérők* (amelyet *Két kérő* címen ismerünk) valójában ballada. Csakis azért kerülhetett mintegy „kakukktójásként” a többi vers közé, mert nyilván ugyanaz a nő ihlette, aki a vele egy csoportban álló verseket.

Végül *A rab, virágaihoz* – mint arról más helyen már volt szó⁴³ – a börtönben Madáchot meglátogató Veres Pálnéról szól ugyan, ám mégsem szerelmes vers. Ennek ellenére nem véletlenül kerültek az említett címek is erre a főlíóra: szorosan kapcsolódnak egy-egy szerelméhez.

Lássuk, mire jutottam! Az első verscsoport nem változott:

Kis leány
Hódolat Máriának
A bokréta
Fehér rózsza
Első csók
Elváláskor
Emlékszel-é

Ezek tehát a Mária-versek. A második csoport is egyértelmű, jóllehet az *Önvád* utólagos betoldás. Az Etelka-versek:

Kertben Etelkához
Nyilvános titok
Bucsu érzetek
A hűtelen Önvád
——Utóhang

Már itt felfigyelhetünk arra, hogy kései, egyszerűsített írással állunk szemben. A névelőknél hiányzik az aposztróf, a 'titok' szó i-jén sincs pont. A Lujza-versek következnek:

Lujzához
Könyelműség varázsa
Beteg kedvesemhez
Csak el csak el
Egy est emléke
Fagy virágok I II III IV V VI VII VIII

Nem egészen érthető, hogy mi végre a ciklus darabjainak akkurátus felsorolása? Ha korábbi feltételezésem helyes, vagyis a *Lant-virágok* után a *Fagy-virágok*at szánta a költő második és egyben utolsó (posztumusz) kötetének, akkor joggal feltételezhetnénk, hogy nyolcnál több verset tervezett a kötetbe. Am, ha így volt, akkor különös, hogy a sor-

számok itt már szigorú rendben következnek, nincs kihagyás. Lehetőség, hogy a *Fagyvirágok* eredeti változatát réges-rég megsemmisítette a szerző? Vagy már a kezdeti tervezés során sem jutott túl a nyolcadik darabon? Amikor a címet leírta, még úgy hitte, mire a végére ér, addigra meg fog halni, de aztán a nyolcadik vers írásakor ismét feltűnt Amália, aki eltérítette őt a szándékától? Nem hiszem, hogy valaha is tisztán fogunk látni ebben a kérdésben, ám éppen ezért rendkívül fontosnak tartom, hogy az összes elképzelhető lehetőséget (s mivel nem akármilyen személyről van szó, az elképzelhetetleneket is!) számba vegyük.

Négy jól olvasható verscím következik:

Lujza leánytársához Amália
 A fagyvirágok felolvasása után
 Egy leánykához
 Hagyj el

Az 'Amália' nyilván nem a verscím része, csupán mellé írt megjegyzés. Első pillanatban nem világos, miért épp ennél a verscsoportnál írta a nevet Madách a cím mellé, s miért hiányoznak máshol az ilyen megjegyzések? Ám figyelmesen olvasva az eddigieket, az ok egyértelmű (vagy legalábbis annak látszik): a korábbi verscsoportokban mindenütt van olyan vers, amely a szeretett személy keresztnévét tartalmazza (*Hódolat Máriának, Kertben Etelkához, Lujzához*), ez az első olyan verscsoport, amely nem tartalmaz nevet. De ki az üzenet címzettje? Tisztán autokommunikációról lenne szó? Nem, ez igen valószínűtlen. Madáchnak nem lehetett szüksége rá, hogy önmagát emlékeztesse arra: Lujza leánytársa Gyürky Amália volt. Hiszen éppen Amáliával sok évvel később mint csalódott asszonnyal is találkozott, öt sorral lejjebb szerepel is majd a kései hozzá írt vers, a *Viszontlátás*, elképzelhetetlen tehát, hogy efféle emlékeztetőre szüksége lett volna. Akkor viszont csak két lehetőség marad: a pedantománia (ami – valljuk meg – nem volt Madáchra jellemző), vagy a közlésvágy. Igen, Madách csakis az utókornak szánhatta ezt az üzenetét. (Ne firtassuk most: tudatosan tette-e vagy tudattalanul.)

Az Amália-versek további három darabbal folytatódnak, amelyek közül az első valóban igazi IQ-teszt! A vízszintesen áthúzott sor mögötti első rétegből egyértelműen az *Önvád* olvasható ki. Azért éppen ez (visszafelé haladva) az első réteg, mert a betűi kicsit nagyobbak és erőteljesebbek, ami annak a jele, hogy egy korábbi verscím átírásával állunk szemben. Azt pedig, hogy minek lehetett az átírása, a sor elején lévő betűkezdemény mutatja, amely lehet egy H, I, J vagy K betű szára. Ez a verscím hosszabb volt, az *Önvád* 'd'-je után is folytatódott, s bár a betűk olvashatatlanok, az azért látszik, hogy van egy 'i' betű is a verscím vége felé. (A betű fölött, összehasonlítva más betűkkel, csakis pont lehet s nem vessző; a másik lehetőséget, a 'j'-t kizárhatjuk, mivel az az alapvonal alatt végződne, s így a törlés ellenére látszódnia kellene.) Talán a két sorral lejjebb megismételt *Ha láttok is* a megoldás. Legalábbis ez az egyetlen olyan vers, amely a kritériumoknak megfelel. H-val kezdődik, a cím végén pedig van egy 'i' betű. Ezek szerint az Amáliához szóló utolsó három verscím megoldása:

~~Ha láttok is~~ ~~Önvád~~
~~Viszontlátás~~
 Ha láttok is

Az Ida-versek következnek:

Idához I Templomban
 idem II Társaságban
 Szerelmem
~~Szerelmem~~
~~Isten veled~~
 Ige a' múltból
 A csapodár átka _____ Egy eladó leányhoz
 Kérök

Ez a verscsoport is talányos. A *Szerelmem* cím alatt miért ismétli meg Madách a címet, s húzza át? Vagy valami más cím áll a satírozás alatt? Nem valószínű. Az első betű jól olvashatóan 'Sz', s az összes így kezdődő ismert verscímet számba véve, nem lehet szó más címről. Az *Ige a' múltból* már 1840-ben elkészült, amikor Ida még csak 12 éves volt,⁴⁴ eredetileg tehát semmiképpen sem szólhatott hozzá. Az is furcsa, hogy utólag (ugyanúgy, mint fentebb az *Önvádat*) beékelte a szerző az *Egy eladó leányhoz* verscímet, majd törölte. Madách 1843 novemberében (esetleg még 1844 elején) találkozott Idával, aki azonban csak 1846. szeptember 21-én ment férjhez,⁴⁵ amikor Madách már régen megnősült. Vagy talán volt egy (később felbontott) eljegyzése a lánynak valakivel rövid ismeretségük idején? Ezt nem tudjuk. Csak az biztos, hogy az *Egy eladó leányhoz* példátlanul indulatos és intoleráns vers; Madách életművében ilyesmire nem is találunk több példát. Ebben a tekintetben valóban rokonságot mutat a többi Ida-verssel, amelyek féltékenységről tanúskodnak. Lehetséges tehát, hogy egy korai változatának valóban Ida volt a címzettje, de az sem lehet véletlen, hogy a címet áthúzta, és (mint látni fogjuk) később máshová illesztette be a költő. A *Kérők* a *Két kérő* címen ismert vers, amely ballada, s ennek megfelelően a *Románcok és balladák* ciklusban kapott helyet. Kénytelenek vagyunk példázatnak tekinteni: Ida nem tud választani Madách és valaki más között. Pedig éppen Ida volt az, aki két kívülálló megítélése szerint is szerelmes volt a költőbe;⁴⁶ mégis, úgy látszik, a férfi soha többé nem tudott megbocsátani neki. Egyébként a kézirat sortávoltságait vizsgálva megállapítható, hogy eredetileg *A csapodár átka* volt az utolsó Ida-vers. Ezt követően a határoló vonal fölé, mintegy azt súrolva, még éppen befért a *Kérők* cím, de már az *Egy eladó leányhoz* címnek nem maradt hely, ezért kellett azt – mintegy kívülről – beékelni.

A következő csoportot a Fráter Erzsébethez írt versek alkotják:

Vadrózsák Erzséhez I II III IV V VI VII
 Boldogság és szenvedély
 Borúra derű
 Lélekerő

Itt is tételesen felsorolja a szerző a ciklus mind a hét versének sorszá-
 mát.

Ha a költő utolsó elgondolását vesszük figyelembe, akkor a Karo-
 lina-versekkel folytatódik a sor, ugyanis egyedül az ő neve szerepel a
 következő verscsoportban:

Veszélyes játék
 Mentség
 Vissza veszem leányka
 Bucsú Karolinától

Ezen a ponton világosan kiderül az is, hogy a 10. fólió később kelet-
 kezett, mint maga a versíró füzet. A versek szövege fölött ugyanis he-
 lyenként más cím áll, mint itt. Ott a *Mentség* eredetileg ezt a címet
 viselte: *Mentség Amáliának*. A nevet aztán áthúzta a szerző, majd
 piros íróval mellé írta: „Karolin, hátrább”. A *Bucsú Karolinától* a
 versek között még *Búcsú Amáliától* címen szerepel, a név itt piros
 íróval lett áthúzva, s ugyanúgy mellé van írva, hogy: „Karolin,
 hátrább”, miként a *Veszélyes játék* és a *Vissza veszem leányka* című
 verseknél. Vagyis eredetileg ezek a művek is Amáliához szóltak, s
 már csak a kötet előkészítése során jutott eszébe a költőnek, hogy
 átsorolja azokat a Karolinához írtak közé.

A következő öt vers, a korábbi tagoló elemet figyelembe véve, há-
 rom nőhöz szól. Két sajátosság is megkülönbözteti azonban a előző-
 ektől. Az egyik: három névnek is szerepelnie kellene, de valójában
 egyetlen név sincsen. A másik: bal oldalukon összekapcsolta a verse-
 ket a szerző, éspedig az első három verset egy kapocccsal, amely mellé
 egy csillag jelet tett, az utolsó kettőt pedig egy újabb kapocccsal. De
 lássuk a címeiket! Az első kettő a *Szőke Ipoly* és az *Egy tánczvigalom-
 ban*. Ezeket határoló jel követi, majd jön a magában álló vers. Ez ere-
 detileg az *Emlékezés az első szerelemre* volt, majd a címet átírta a
 szerző, így lett: *Egy eladó leányhoz I, II*, vagyis:

- Szöke Ipoly
- * { Egy táncvizigalomban
 -
 - Emlékezés az első szerelme Egy eladó leányhoz I, II,
 -
 - { A pásztorlányka
 - Emlékáldozat
 -

Már az is különös, hogy az első két vers ezek szerint ugyanahhoz a személyhez szólna. Nyilván itt is kései megfontolásról van szó, mert a versszövegeknél, jóllehet ebben a sorrendben követi egymást a két költemény, az első címe alatt ez áll: „(P-hez.” (A végzőjel hiányzik.) A második alatt, utóbb áthúzva, ezt olvassuk: „H M-hoz”. Vagyis ez utóbbi valaki máshoz, minden valószínűség szerint Huszár Máriához szövege eredetileg. Akkor tehát végül mindkét verset P-hez írta volna a szerző? Vagy mindkettőt Huszár Máriához? Nem tudjuk. Az eredeti verscímek közti sortávolságok egyértelművé teszik, hogy az öt verscím valóban három verscsoportba tartozott. Utóbb ugyan a második és harmadik cím közti sortávolság erőteljesen csökkent, de ez csupán azért volt, mert az átírás során az *Egy eladó leányhoz* cím betűmérete jelentősen megnőtt. Vagyis egészen biztos, hogy az első változatban ott álló *Emlékezés az első szerelme* valóban önálló „csoportot” alkotott.

Ez több szempontból is elgondolkodtató. Vajon melyik verset kapcsolata össze utóbb Madách az első kettővel? Az *Emlékezés...-t* vagy az *Egy eladó leányhoz*? És milyen megfontolásból? Valószínűleg valami más (egyelőre nem ismert) magyarázata lehetett ennek, nem a személyi összetartozásuk, tehát nem P. volt Madách első szerelme. Ezt annak alapján állíthatjuk, hogy az ezt követő két vers, *A pásztorlányka* és az *Emlékáldozat* is össze van kapcsolva, márpedig ebben az esetben a határoló vonalak világosan jelzik, hogy a két versnek ugyanaz a címzettje, ilyen funkciója tehát nem lehetett a kapocs használatának. S mivel az utóbbi esetben más megfontolásból is arra a következtetésre jutottam, hogy a Pásztorlány (nevezzük őt a továbbiakban az egyszerűség kedvéért így) nem lehetett Madách első szerelme, ezzel összhangban

áll, hogy bár közvetlenül előtte szerepel, kétféle módon is elhatárolódik az *Emlékezés...-től* az utána következő két pásztorlánykás vers.

De elgondolkodtató az is, amit korábban már futólag megemlítettem, hogy miért nem a Mária-versek végére ékelte be utóbb a szerző az *Emlékezés...-t*? Erre csak egy ésszerű magyarázat adható: mert nem ő volt az első szerelme, hanem valaki más, aki a 10. fölión máshol talán nem is szerepel. Vegyük észre, hogy a probléma lélektanilag sokkal bonyolultabb, mint a Pásztorlány esetében, aki minden jel szerint csupán egy telet töltött Alsósztrégován. Az sem kizárt, hogy a Máriával való kapcsolat megromlása után. De Mária, akihez nyolc vers is szól, melyek közül az egyik az emlékkönyvébe íródott, a jelek szerint tartósabb szerelme volt. Ugyanígy az *Emlékezés...-ben* szereplő lányhoz is éveken át tartó kapcsolat fűzte a költőt. Elképzelhető, hogy nem ugyanarról a személyről van szó? Azt a lehetőséget, hogy két hosszan tartó párhuzamos szerelme lett volna szó, kizárhatjuk. A Mária-versek tartalmát egybevetve az *Emlékezés...-sel*, ezt az elgondolást még akkor is el kell utasítanunk, ha nem vetünk számot Madách sajátos lelkületével: amíg a szeretett lány viszonzta az érzéseit, addig biztos, hogy nem kezdett új kapcsolatot, ill. a korábbi kapcsolatait nem elevenítette fel.

Akkor most elemezzük mindazt, ami a 10. fölió alapján a szerző korai (szűkebb szülőföldjéhez köthető) szerelmeiről megállapítható! Eszerint volt egy ismeretlen nevű lány, akit az *Emlékezés...-t* alapján Madách első szerelmének kell tartanunk, s akit Emléknek neveztünk. Nem valószínű, hogy Mária volt ez a lány, mert akkor ugyanúgy a Mária-versek csoportjába kellett volna beékelnie, miként azt utólag *A rab, virágaihoz* című versével tette (a 10. fölió verzóján, amelynek elemzésétől ezúttal eltekintek); ez utóbbi jóval előbb keletkezett, mint a többi Veres Pálnéhoz írt vers. Nem lehet tehát véletlen, hogy a cím magányosan áll: ha írt is az első szerelméhez egykorú verseket Madách, azokat nyilván gyengének ítélte, és idővel megsemmisítette. Csakis a kései visszaemlékezéssel volt elégedett, így történhetett, hogy megtévesztő módon Mária-versekkel kezdődik a szerelmi ciklus (Mária₁). (Vagy a másik lehetőség: az *Emlékezés...-ben* is Máriáról van szó, de valamiért függetleníteni kívánta a szerző a többi Mária-versestől. Ez nem

elképzelhetetlen ugyan, de jelen pillanatban nem tudok erre a lehetőségre ésszerű magyarázatot találni. A *Viszontlátás* is kései vers, semmi köze már az Amáliához írt egykorú szerelmi lírához, mégis a „helyére került”. Ahogyan a halottat megidéző *Fagy-virágok* is kerülhetett volna egészen máshová, mégis a Lujza-versek után következnek. De akkor miért nincs a Mária-versek között az *Emlékezés...?* Ez a lehetőség, úgy látszik, meg sem fordult a szerző fejében, különben, legalább utóbb áthúzva, szerepelnie kellene!

Madách kicsit szabadon bánt az idővel, s a korábbiak értelmében egyébként is képtelenség időrendbe állítani a szerelmeit, hiszen olykor többször is beleszeretett ugyanabba a lányba. Mária és Etelka után Lujza következik a 10. főlíón, ami képtelenség, ha belegondolunk abba, hogy Amáliába, saját versének tanúsága szerint, már Lujza előtt is szerelmes volt. Nincs tehát szigorú időrend, a főlíó verscímei kicsit eltérnek ettől. De csak egy kicsit, mert azért a továbbiakban is igyekeznek követni az időrendet. Az igazán komoly eltérés a *Szőke Ipoly* c. verssel kezdődik. Itt több mint tíz évet visszaugrik Madách: a *Bucsú Karolinától* a házassága utáni szerelméhez íródott, de a *Szőke Ipoly* és az *Egy táncvigalomban* minden jel szerint 1843–1844 körüli alkotás. Az *Emlékezés...* nyilván még sokkal korábbi szerelmét idézi, bár ki tudja, hogy maga a vers mikor keletkezhetett? Nagy kérdés, hogy ennél az öt versnél miért hiányoznak a női nevek? Mint ahogyan a magában álló hatodiknál is:

A galambok

Pedig a vers kéziratában (ismét a sorköz alapján élve a feltételezéssel) utólag ott áll az R-hoz alcím. (Az emlékkönyvekbe írt versekből következtetve De la Motte Rozáliáról van szó.)

A következő verscsoportnál ismét van név, sőt, két név is szerepel!

Zsuzsihoz (Linához)

Epedő szerelem

A téli éj dicsérete

Ebben az esetben is megfigyelhető, hogy a versgyűjteményben a tintával írt verscím még *Linához* volt, amelyet piros írónnal áthúzott a szerző, majd mellé írta az új címet: *Zsuzsihoz*. Az utólag készült 10. főlíón már a javított cím áll elől. Ezek szerint a vers javításán már túl volt, amikor a 10. főlíóra feljegyezte az új címet, de azért zárójelben feltüntette mellette a régit is.

Végül a lap előoldalán az utolsó, magányosan álló és áthúzott verscím:

Egy eladó leányhoz

Nem kétséges, hogy élete alkonyán, az utolsó hetekben készítette ezt a lapot az alkotó. Az *Egy eladó leány* ugyanis utoljára az a Tóth Mária volt, aki csak hónapokkal Madách halála után kötött házasságot.⁴⁷ Mégis ő itt a „főszereplő”, mert bár egyetlen vers szól csak hozzá, az három különböző helyen is szerepel. Eredetileg nyilván ez lehetett a vers helye. Miután Madách áthúzta, beékelte *A csapodár átka* és a *Kérők* közé, ahol már nem volt hely, így csak egy vonallal tudta jelezni, hogy a kettő közé szánja ezt a költeményét. Csakhogy ott is áthúzva szerepel, így a végső helye az *Egy táncvigalomban* után található.

IV. Három szerelem?

Az biztos, hogy Mária, függetlenül attól, hogy azonos-e a keszei Cserny Máriával (Mária₁ = Mária₃?), vagy sem, Madách ifjúkorához és jórészt a szülőfalujához köthető, és az is nyilvánvaló, hogy időben megelőzte Lónyay Etelkát, akár azonos azzal, akiről az *Emlékezés az első szerelemre* soraiban szó van, akár nem.

Most már azt is tudjuk, hogy az ismeretlen nevű Pásztorlányról ugyanez elmondható. Abból, hogy nem vele kezdődnek a versek, arra következtethetnénk, hogy ezek szerint későbbi szerelem volt, mint Mária, ez azonban egyáltalán nem biztos, hogy így is volt.

Madách – mint láttuk – egy kicsit „sakkozott” a címekekkel a 10. főlíon. Különös, hogy *Az egy eladó leányhoz* helyét kétszer is megváltoztatta. De még érdekesebb, hogy egyszer sem került igazán a helyére! Hiszen, ha élete utolsó heteiben is átírta a verset (márpedig minden jel szerint ezt tette, mivel a legutolsó főlíók egyikén áll a második változat), s ha nem véletlen, hogy a hátoldalon egy olyan leszármazás áll, amelynek legalsó sorában ifj. Tucsek János és Tóth Mária 1864 decemberi (tehát a halála utáni) házassága már tényként szerepel, akkor az lett volna a logikus, hogy a szerelmi versek legvégén szerepeljen a cím, vagyis a Borka-versek után. De ez a jelek szerint meg sem fordult a szerző fejében. Vajon miért nem?

Erre nem tudok más magyarázatot adni, mint azt, hogy a szerelmi „epizódokat” bizonyos értelemben külön kezelte. Az az öt cím, amelyeket két kapoccsal kötött össze, valószínűleg „epizód szereplőkhöz” köthető, s talán egészen máshová szánta a kötetében, mint a tartós, éveken át tartó szerelmekhez szóló költeményeket. Ennek persze elmentmondani látszik, hogy eredetileg az utóbb áthúzott *Emlékezés...* is szerepelt ebben a csoportban. Csakhogy lehetséges: a cím áthúzása után történt egyfajta koncepcióváltás, s ezt követte a már módosított verscímek összekapcsolása.

Pásztorlány

Sokáig nem vettem komolyan a versekben itt-ott feltűnő Pásztorlányt, úgy véltem, hogy *A pásztorlánykának* és az *Emlékdózatnak* nincs több köze a valósághoz, mint a *Lant-virágok*ban is szereplő *Cserének*, amelynek második változata, a szerző besorolásában, a *Románcok és balladák* között kapott volna helyet, nem pedig a szerelmi költemények sorában. Hiszen a *Csere* is egy pásztorlányról szól! Ma már más a véleményem. A 10. főlíon ugyanis nincs olyan vers, amely ne (egykor) élő nőhöz szólna. (A zárójeles megszorítást is csupán az indokolja, hogy a Lujzához írt versek egy része a lány halála után keletkezett). Épp ez a két vers lenne kivétel? Ez több mint valószínűtlen. A Pásztorlány tehát (aki maradjon meg névtelenségében, hiszen a *Csere* korai változatában szereplő Lenke, éppen azért, mert nem egyes szám első személyben írt szerelmi költeményről van szó, hanem románcról, nem azonosítható vele) hús-vér lány volt a költő életében. (Ezt bizonyítja, hogy a versíró füzetben is a *Szerelem* ciklusban van a két vers helye.) Zavaró ugyan, hogy a „középmezőnyben” található az említett főlíon, mintha már a sokadik szerelme lett volna. Mégis, nemcsak a versek szövege, hanem egy harmadik, szintén neki szóló vers is tanúsítja, hogy egészen biztosan gyermekkori szerelme volt.

Egy kis kitérőt kell tennem. A *Lant-virágokat* a megjelenése óta eltelt 172 év alatt csaknem minden elemző úgy kommentálta, hogy az abban található versek Lónyay Etelkának szólnak. Persze, az mindig is világos volt, hogy mondjuk az *Egyiptom 's Hazánknak* semmi köze sincs Etelkához. Az a gondolat azonban komoly formában fel sem merült, hogy más szerelmei is helyet kaptak volna a mindössze 26 rövid verset tartalmazó kötetben.

Mint ahogyan az sem, hogy merész volt a kötet indítása. Az ifjú szerelmes talán észre sem vette, hogy a közerkölcs ellen vétett, nemcsak azzal, amit írt, hanem (amennyiben igazat írt) főképp azzal, ahogyan cselekedett. Édesanyjának bizonyára nagy megrázkódtatás lehetett a kötet harmadik versszaka, s ha nem hajította a tűzbe fia munkáját (nem tudjuk, csak találgathatjuk, hogy mi történt), az csak önuralmának volt köszönhető. Rögtön az *Ajánlat* utáni vers, az *Adeline* [Etelka] így kezdődik:

Ha szentegyházi ének hangzatában,
Dücsöülve égni, szent imában
Látom arczát [...]

Lónyayék kálvinisták voltak, ezt mindenki tudta, nyilván Majthényi Anna is. Mit keres a fia, aki katolikus, egy református istentiszteleten? És micsoda szemtelenség, hogy a kötetet éppen neki ajánlja: „Anyámnak ajánlva fiúi tisztelettel” – áll a 3. oldalon. Fia szerepvárára mélységesen felháboríthatta az anyát. Nem elég, hogy Emi (így hívták őt családi körben, vélhetően az Emericus becéző alakját használva) egy református lányba szerelmes, de még az istentiszteletre is utána lopakodik!

Mélyebben belegendolva tehát, több szempontból is furcsa a 17 évesen közreadott kötet. De térjünk vissza a Pásztorlányhoz! Ő is szerepel benne, mégpedig nemcsak a *Csere* kitalált Lenkéje, hanem a valóságos Pásztorlány, *A páztorlányka* és az *Emlékkáldozat* címzettje is. A *Változás* c. vers ugyanis egészen biztosan hozzá szól. Nemesak arról van szó, hogy ebben is egy páztorlány szerepel, hiszen a *Csere* alapján azt hihetnénk (mint ahogyan oly sokáig magam is hittem), hogy mindkét esetben képzelet szülte alakokról van szó. Ha valaki netán kérdőre vonta volna Madáchtól, ő azzal védekezhetett volna, hogy (ellentétben az utolsó versszakkal) sohasem élt házikóban, meg különben is csak egy futó hangulatról van szó, semmi többről. (Nem is szólva arról a később említendő furcsaságról, ami sok éven át számomra is teljesen valószínűtlenné tette a történetet, hogy a páztorlányka miként kerülhetett volna a Bakonyból Sztregovára?)

Valóban, nem nyilvánvaló, hogy ez a vers is a létező Pásztorlányhoz szól, Madách ifjúkori szerelméhez. Egy aprósággal azonban elárulta magát a költő, aki a valóságos helyzetekben nem tudott szabadulni az érzelmi benyomásoktól, s azok néhol (a kései elemző nagy szerencséjére) visszaköszönnek a verseiben is.

Ez élet lány veled jöve,
Közénk s maradt kint a hideg tél –
Át ellenes kis ablakod
Fagyán ah egy új báj virág kél

(*A' páztorlányka*)

Bé vonúl a bús vadonnak
Téli lakra pásztora,
'S ablakomra néz a szöke
Pásztor lányka' ablaka.

(*Változás*)

A lényegre figyeljünk! Jelen esetben arra, hogy mindkét lány ablaka átellenben van Madách ablakával. És arra, hogy tél van. Ez utóbbi azért fontos, mert a parkkal körülvett Madách kastély ablakából más évszakban egyetlen környező ház ablakát sem lehetett látni, télen azonban ez valóban elképzelhető volt. (Az 1830-as évek településszerkezetét nem ismerjük. 40 évvel később legalább három épületet lehetett a kastélyból jól látni: az evangélikus lelkész ma is álló, 1860 körül épített házat, az ún. régi kastélyt, valamint az 1990 után lebontott Králik-házat, ahol a helyi hagyomány szerint Fráter Erzsébet – már Madách halála után, amikor gyermekeit szerette volna meglátogatni – az utolsó éjszakáját töltötte, s ahol megátkozta a kastélyt és lakóit.)

Ám éppen a *Változás* egyúttal arra is figyelmeztet, hogy nem kell mindig komolyan vennünk, amit Madách ír! Ebben a versben van az alábbi két versszak is:

'A tavasz jön, Isten áldjon!
Én megyek te jó legény,
Nyájam őrzni a Bakonynak
Rengeteg bús erdején.

Ablakomra néz az ablak,
Ah de pusztá, elhagyott!
Fagy-virágim szent helyére
Rózsa nyól, 's virágzik ott.

Hol is vagyunk? (Azon túl, hogy Madách képzeletvilágában időzünk.) A költő valahol a Dunántúlon tölti a telet? Ilyesmiről nem tudunk. Különben is, kinél és hol töltené? Ha meg otthon van, akkor hogyan kerül a Bakonyból a Pásztorlány Alsósztrégovára? A juhokkal együtt átúsztá volna

a Dunát? Ráadásul a 17 éves költőnek még nem lehetett annyira távoli a szerelem, hogy ne emlékezett volna rá, honnan érkezett, s hová távozott a lány. Akkor miért írt ilyen képtelenséget? Erre egyelőre nincs válasz, sőt, hihető feltételezést sem tudnék megfogalmazni.

Mint ahogyan annak megválaszolására sem vállalkoznék, hogy melyik szerelem volt előbb: Mária vagy a pásztorlányka? Az biztos, hogy az 1836/37-es tél az utolsó, amelyet még a szülőfalujában töltött Madách. Ezt követően éveken át Pesten találjuk őt az őszi és téli időszakban, egyetemi tanulmányai csak tavasszal (húsvétkor) engedik meg, hogy néhány hetet otthon töltsön, valamint a nyári vizsgák után, augusztus elejétől az október 1-jei évnyitóiig. Márpedig 1840 nyarán, a *Lant-virágok Változásában* már szerepel a pásztorlány, későbbi tél tehát szóba sem jöhet.

Ez az időszak annyira korai, hogy képtelenségnek tűnik még korábbra tenni Madách első szerelmét. Nem lehetséges, hogy a Pásztorlány volt az első? Sajnos nem, mert az *Emlékezés az első szerelemre* tartalma teljesen kizárja ezt a lehetőséget, az tehát egészen biztos, hogy Emlék ≠ Pásztorlány.

Alsósztrégova anyakönyvei

Az anyakönyvekre általában úgy tekintünk mint megbízható adatok forrására. Többnyire valóban meg is bízhatunk az információkban, főképp azokban, amelyeket nem „hallomás” útján jegyeztek be. Azt ugyanis nem szabad elfelejtenünk, hogy Madách korában (magukon az anyakönyveken kívül) nem létezett olyan okirat, amely igazolta volna a papnak vagy a lelkésznek bediktált adatokat. Néha még a családnév is nagyon eltérő alakban köszön vissza a lapokon (ez olyankor érhető tetten, amikor ugyanannak a házaspárnak több gyereke születik, s a szülők névalakja nem csupán az i/y-ban vagy más hasonló, a kiejtés szempontjából közömbös részletekben tér el egymástól). Az anyakönyveknek alapvetően három biztos adatuk van: az időpont, a helyszín és az esemény. Ha tehát úgy találjuk, hogy egy bizonyos napon a halotti anyakönyvbe egy bizonyos helyszín lett bejegyezve, akkor első

közelítésben azt mondhatjuk: valaki az adott napon vagy meghalt, vagy eltemették őt az adott helyen. Madách ifjúkorában általában még az sem volt egyértelmű, hogy a két esemény melyikéről van szó. (Általában az utóbbiról, a temetésről. A keresztelési anyakönyveknél egyértelmű: ha egyetlen időpont van, akkor az csakis a keresztelés időpontja lehet, nem a születése.) A negyedik biztosnak tekinthető adat a bejegyző pap vagy lelkész neve volt.

A papok és lelkészek azonban nagyon eltérő színvonalon gyakorolták hivatásuknak az anyakönyvekkel kapcsolatos részét. Az a Bódi Ferenc például, aki a Madách Imrét megkeresztelő Hliniczky Gáspár halála után (1830. február 17.) lett a település plébánosa, nem törődött különösebben a részletekkel. Ezt már az is jelzi, hogy az anyakönyv 185. lapjának alján az 1838. jan. 15-i esketésnél Bódinak, két sorral lejjebb, a február 26-i esketésnél Bódynak írta a saját nevét, s az utóbbi sor végén a *Testes* (tanúk) rovatba Lócot és Besztercebányát, vagyis a házasulandók származási helyét írta be, majd a származási hely rovatba a tanúk nevét.

Természetesen a számokat is (kivéve az esemény időpontját) fenn tartással kell kezelnünk. Általában olyankor sem került sor az adatok ellenőrzésére, amikor erre nagyon egyszerű lehetőség nyílt volna. Így pl. Madách nővére, Anna 1842. április 18-án ment férjhez (187. lap), de nem 18 évesen, ahogyan az esketésnél szerepel, hanem pontosan a 24. születésnapján! Keresztelése ugyanebben az anyakönyvben szerepel (1818. április 19.), vagyis könnyű lett volna ellenőrizni és pontosítani az adatot. Az sem világos: hogyan fordulhatott elő, hogy a házasulandók egyikénél olykor hiányzik az édesanya neve; még különösebb ugyanez a keresztelési anyakönyvben, pedig arra is találunk példát, hogy a megkeresztelt anyjának egyáltalán nincs neve, vagy csak keresztnéve van.

Mindazonáltal elméletileg megvan a lehetőség arra, hogy számba vegyük: kik azok, akik az *Emlékezés...*-ben szereplő két feltételnek (házasságkötés a költő hazatérte után, s egy kistestvér halála évekkorábban) megfelelnek.

Ez az elemzés, a feltételek minimális szigorításával arra az eredményre vezetett, hogy ilyen lány Alsósztrégován egyáltalán nem élt!
A

szigorítást egyébként éppen az jelentette, hogy csak azokat az eseteket vizsgáltam, ahol a halotti anyakönyvben a halál és temetés helye rovatban, az esketési anyakönyvben pedig a menyasszony származási helye rovatban Alsósztrégova állt. (Tehát a környező településeket: Kisfalu, Tótkelecsény, Szenna, Kis- és Nagylibercse stb. nem vettem figyelembe.) Bármennyire meglepő (hiszen a csecsemő- és gyermekhalandóság igen jelentős volt akkoriban), ezeknek az egyszerű feltételeknek sem a katolikus, sem az evangélikus anyakönyvben nem felelt meg senki sem. Igaz, miként korábban a keszegi Cserny Máriával kapcsolatban szó volt róla, lehetséges, hogy valójában a lány nem az édes-, hanem a fél- vagy mostohatestvérét, esetleg unokatestvérét veszítette el, mint ahogyan az is elképzelhető, hogy nem Alsósztrégován, hanem a szomszédos Kisfaluban történt az eset stb.

Ha a szigorú feltételeket valamilyen módon lazítjuk, akkor viszont túl sok olyan esetet találunk, amelyek közül képtelenség kiválasztani azt, akihez az *Emlékezés...* szól. Egyébként is nehezen képzelhető el a gyakori gyermekkori találkozás: Madách mint nemes ifjú, valójában a sztrégovai kastély foglya volt (arról, hogy az egyszerű falusi gyerekek viszonylagos szabadságát mennyire irigyelték a kastélyban felnevelkedő nemes ifjak, az unokaöccse, Balogh Károly számolt be igen érzékletesen az emlékiratában⁴⁸). Már az is kész csoda, hogy a falujában a két közösségi helyen kívül (templom és temető; a harmadikat, a kocsmát ezúttal figyelmen kívül hagyhatjuk) találkozott valahol a lánnyal. Éppenséggel Keszezen, a nővérénél nagyobb lehetett a szabadsága, ott ez sokkal jobb eséllyel megtörténhetett.

Egy szó mint száz, egyelőre eldöntetlen kérdés: kiről van szó az *Emlékezés...*-ben. A további kutatásról azonban – hiszen éppen a szinte reménytelen helyzet teszi igazán széppé és vonzóvá a feladatot – nem szabad lemondanunk. Van még egy út, amelyet eddig senki sem járt végig. Temetésen, különösen gyermekek, nem szoktak véletlenül jelen lenni. Feltételezhető tehát, hogy a szeretett leány elhunyt testvérével, ill. annak családjával a költő családtagjai is közelebbi kapcsolatban álltak, vagy legalábbis az egyikük. Lehetséges, hogy a sztrégovai vagy a keszegi kastélyban szolgálók gyermeke hunyt el, vagy olyan személy, aki a keresztygyermeke volt Majthényi Annának, Madách An-

nának, esetleg Huszár Józsefnek. Madách Imre tehát gyermekként csakis egy idősebb családtag jelenlétében lehetett ott a temetésen, s ennek az idősebb családtagnak valamilyen kapcsolatban kellett állnia az elhunyt gyermekkel, ill. annak családjával.

Vegyük észre, hogy ez hosszadalmas és összetett anyakönyvi vizsgálatot kíván. Azt ugyan viszonylag gyorsan meg lehet nézni, hogy Sztrégován és Keszezen a családtagok kiknek a keresztszülei voltak, kiknek az esküvőjén szerepeltek tanúként, de már a háznépet nehezebb számba venni. Csak sokkal később terjedt el az a gyakorlat, hogy az anyakönyvekbe beírták a házszámot is, így utólag, néhány halálozási eset pontos bejegyzéséből tudunk következtetni arra, hogy kik éltek a sztrégovai vagy a keszegi kastélyban.

Az *Emléklapokra* ciklus 15 darabja között első helyen áll a Máriához írt vers. Ami persze lehet véletlen is, mivel itt a sorrend nem követi az időrendet: Lujza megelőzi Etelkát (akit itt Etelkének nevez). Az viszont valószínűleg nem véltelen, hogy csak egy Mária szerepel. Nehéz elképzelni, hogy az alsósztrégovai kastélyban élő Cserny Máriának az emlékkönyvébe ne írt volna verset. Azt azonban mégsem állíthatjuk, hogy ha lett volna más Mária nevű szerelme, bizonyára az ő emlékkönyvébe is ír néhány sort. Az egyszerű falusi lányoknak nyilván nem volt emlékkönyvük. Ha tehát az *Emléklapokra* Mária-verse Cserny Máriához szól, az első hét Mária-vers viszont máshoz, akkor valamilyen módon, pl. a családnévvvel vagy annak kezdőbetűjével meg kellett volna különböztetnie a két Máriát. Úgy, ahogyan azt a ciklus két Idájával kapcsolatban tette. Egyiküknél nincs családnév: ő bizonyára Matkovich Ida, másikat Cserny Idának írta ugyan, de ez nyilván elírás. A számos Cserny Mária nevű személy közül egyetlen egynek sem volt Ida nevű testvére. Lemaradt két betű: Csernyus Idáról van szó, sógor-nőjének a húgáról, akinek az esküvőjén egyébként ugyanúgy tanú volt, mint Károly öccse és Csernyus Emma esküvőjén. Nyilván nem teljesen véletlen az elírás, mint ahogyan az sem, hogy a Csernyus család három tagjának írt emléksorok egymást követik. A megkülönböztetés hiányából tehát arra következtethetünk, hogy valószínűleg Mária₁ = Mária₂. Vagyis nyugodtan beszélhetünk Cserny Máriáról, még akkor is, ha kérdéses, hogy ő volt-e a költő első szerelme, s az is, hogy pontosan melyik Cserny Máriáról van szó?

Egy látogatás

Az eddigieket úgy foglalhatjuk össze, hogy az *Emlékezés...*-ben szereplő lány (Emlék) és a hét (az *Emléklapokra* ciklusban szereplővel együtt nyolc) Mária-vers címzettje (Mária₁) lehetett azonos személy, de ez egyáltalán nem biztos, mivel az előbbi verset nem illesztette a többi közé a költő, az viszont nagyon valószínű, hogy a Mária-versek valóban Cserny Máriához szólnak (Mária₁ = Mária₂). Végül abban ismét nem lehetünk biztosak, hogy Cserny Mária azonos a nézsai anyakönyvekben található, Keszezen élő Cserny Máriával (Mária₃). De még ha ők hárman esetleg azonosak is, a Pásztorlány egészen biztosan valaki más volt, bár szintén korai szerelme volt Madáchnak.

A gyermek- és ifjúkorral, a legkorábbi szerelmekkel kapcsolatban azonban nem az *Emlékezés...* az egyetlen kései vers. Van még egy költemény, az *Egy látogatás*, amely a költő gyermekkori szerelmét idézi, akit valamikor élete vége felé felkeresett. Nevezzük ezt az (elméletileg) ötödik személyt az egyszerűség kedvéért Látogatottnak. (Emlék, Mária₁₋₃ és Pásztorlány után elméletileg a hatodik személynél tartanánk, de azt azért elfogadhatjuk, hogy legfelejebb egy Cserny Mária lehetett a költő kedvese, függetlenül attól, hogy Mária₂ azonos-e Mária₃-mal.)

Azt, hogy pontosan kiről is van szó a versben, „természetesen” nem árulja el a költő. Egész szerelmi költészetében csupán címekben, alcímekben, olykor ceruzával a cím mellé írva fordulnak elő női nevek; a versek szövegében azonban már csak egyetlen egy névvel találkozhatunk: a halott lány, Lujza nevével.

Valóban, ha a címek, alcímek, megjegyzések nem volnának, jószerivel semmi támpontunk sem volna annak eldöntéséhez, melyik szól Amáliához, melyik Idához, Máriához, Erzsihez, Zsuzsihoz, Karolinához, Rozáliához, mint ahogyan további információk híján mindmáig nem is tudjuk, hogy ki volt P.? Madách módszeresen kerülte a hölgyek megszólítását, megnevezését, s ez éppúgy nem lehetett véletlen, mint ahogyan az sem, hogy Lujza neve (ha csak a végleges szövegváltozatokat nézzük) négy helyen is előfordul a versek szövegében. Akár névmágiának is vélhetnénk az eljárást, az igazság azonban az, hogy semmi okunk sincs

ilyesfajta feltételezésre, habár azt sem tarthatjuk teljesen véletlennek, hogy a szerelmi versekben nem fordul elő más név. Mivel a korai versváltozatoknak igencsak híján vagyunk, azt sem tudjuk megmondani: élete alkonyán döntött úgy Madách, hogy a női neveket Lujza kivételével törli, s csak a címekben, alcímekben hagy meg nevet, vagy eleve nem is voltak nevek a versekben? Mérvadó egybevetések híján voltaképpen csak egy példát tudok felhozni: a *Csere* korai (a *Lantvirágokban* megjelent) változatában még ott volt Lenke neve, a kései változatban már nem. Sajnos, éppen Lenkénél van a legkevesebb okunk feltenni, hogy valóságos személy ihlette volna a szóban forgó verset, bár természetesen ez a lehetőség sem zárható ki.

Női név tehát nem szerepel (ki tudja, miért?), nem szerepelhet a versben. Sőt, első szerelemről sincs szó, így valóban fogas kérdés: vajon ki lehetett a felkeresett kedves?

Óh nő ön olly szép, olly virágzó most is
És én azóta nézze millyé lettem,
Ki hinné hogy mi játszó társak voltunk
És, és szerettük egymást szebb időben.

Ez a versszak ugyan csak a ránk maradt kéziratok első változatában szerepel (s valljuk meg: elég ügyetlenül megfogalmazott gondolat, amelyet, ha nem volna feltétlenül szükséges, nem is szívesen idéznék), mégis egy lényeges körülményről tudósít: mindenképpen gyermekkori ismeretségről s részben talán gyermekkori szerelemről van szó. Elvileg szóba jöhetne ugyan Látogatottként Etelka, ennek azonban nemcsak a vers hangulata, de a tartalma is ellentmond. Szirmay Ödönné Lónyay Etelkának egészen bizonyosan nem volt olyan sikeres a házassága, mint a versben szereplő asszonynak.⁴⁹ De Amáliáról sem lehet szó a versben. S nem csupán azért nem, mert az ő házassága sem sikerült.⁵⁰ Hanem mert neki csak egy fia volt, Ozory (Ottlik) István (első gyermeke korán meghalt⁵¹).

Persze, minden lehetőséget kizárni nyilván nem lehet; csak az ismert szerelmeket vehetjük sorra. Nem tudjuk pl., hogy az a Jaross Berta, akit kizárólag nővérenek, Madách Annának a leveléből ismerünk teljes ne-

vén,⁵² vajon ifjúkori szerelme volt-e Madáchnak, vagy csak egy lány, akivel egy bálon találkozott, s akinek édesanyja (esetleg maga a lány is, bár erről sincs információ) szívesen vette volna Madách közeledését. Mivel azonban nem ismerünk Bertához írt verset, s még a monogramja sem fordul elő Madáchnál, így az ilyen s hasonló lehetőségeket okosabb figyelmen kívül hagyunk. Ugyanezt elmondhatjuk Forgách Erzsébetéről is. Igaz ugyan, hogy az ő esetében már maga Madách utal arra, hogy együtt van a lánnyal,⁵³ mégsem tudunk róla, hogy szerelmi kapcsolatról lett volna szó, arról nem is beszélve, hogy Forgách Gyuláné fiai semmiképpen sem veszhetek össze, tekintve, hogy egy fia volt.⁵⁴ Egyébként is: ha egy lány olyan nagy hatással van rá, hogy élete alkonyán fölkeresi őt, akkor joggal feltételezhetjük, hogy olyasvalakiről lehet csak szó, aki nagyon is jelen van az életében s az életművében. Ilyenformán a legvalószínűbb gyermekkori játszótárs Madách korai szerelmeinek egyike: Emlék, Mária₁, Mária₂ vagy Mária₃. Ám éppen az a Cserny Mária, akit az egyik legvalószínűbb első szerelmének tartok (Mária₃), semmiképpen sem lehetett az *Egy látogatás* ihletője, mivel a férje túl korán meghalt.

Nyugodjunk bele abba, hogy Madách lelkületét úgysem lehet teljesen megérteni, éppen ezért helyesebb, ha minden lehetőséggel, a legképtelenebbnek látszóval is, számot vetünk. Szerelmei általában fiatalabbak, sokszor jóval fiatalabbak voltak nála, de van ellenpélda is: az 1815. december 13-án született (vagy keresztelt) Beniczky Hermin (vagyis Veres Pálné) jóval idősebb volt nála. Nem lehetséges, hogy a félig még gyermek költő egy érett nőbe szeretett bele? Miért is ne?! Szemet hunynunk semmiképpen sem volna helyes a fenti közlésben szereplő fontos információ („játszó társak voltunk”) fölött.

A gyermek Madáchnak nem lehetett játszótársa a falakon, vagyis a sztrigovai és keszegi kastélyon kívül. Az utóbbi lakóit nem ismerjük, az előbbiét részben igen. A lányok (Madách Mária és Anna) együtt nevelkedtek Massa Fannival. Azt, hogy miért s miként került oda, ne firtassuk, mert erre egyelőre nincs válasz. Maradjunk tehát a tényeknél. Madách Imre egyik legkorábbi, valószínűleg 1828-ban édesanyjának írt levelében szerepel: „Nénit, Marit, Nintsit és Fánit is tsókolom”. A néni a keresztanyja (br. Czetvicz Antalné szül. Simoncsics Antónia),

Mari és Nintsi a néneji, Fáni pedig Massa Fanni. Erre az azonosításra az érintett ifjúkori sorai jogosítanak fel: az OSZK-ban az Analekta 3856-os palliumban őrzött gyermekkori írások látszólag a Madách-gyermekek francia nyelven írt üdvözlő sorai. Ezek sorában szerepel egy „kakukktójás”: Fany Massa aláírással. Alatta (a palliumban szereplő más rajzos üdvözetekkel egyező) dátum: 1828. nov. 5. Az utolsó fölió verzóján pedig ez áll: „Kedves Gyermekeim ajándéka nevem napomra.” Minden, ami lényegtelen, világos: id. Madách Imre névnapjára kedveskedtek a gyerekek. Ám semmi okunk sincs feltételezni, hogy Massa Fanni is id. Madách Imre gyermeke lett volna; ha esetleg mégis így volt, akkor nyilván örökbe fogadta őt, hiszen a lány keresztelési anyakönyvében még az áll: Massa Alajos és Pechan Rozália 1817. február 9-én Szécsényben megkeresztelt (katolikus) lányáról van szó. Így vagy úgy, de ezek szerint tény, hogy együtt nevelkedett a Madách család gyermekeivel, ő tehát valóban lehetett gyermekkori játszótársa a költőnek. Akár a szerelme is. Madách talán korán érő ifjú volt; Massa Fanni egészen biztosan rendkívül korán felkeltette az ifjak érdeklődését. Hiszen 1832. július 17-én, tehát nem sokkal 15. születésnapja után, Majthényi Annának írt német nyelvű levele végén már a Fanny Szojka aláírást találjuk, ezek szerint ekkor már Szojka Sámuel férje volt.⁵⁵ Ez akkoriban is szokatlan volt, a papok és lelkészek (olykor talán kegyes csalással) általában nem mertek 16 évesnél fiatalabb menyasszonyt bejegyezni az esketési anyakönyvekbe. (Bersenyi feleségével kapcsolatban is mindenki csalt egy kicsit: a férj, aki 14 évesnek, a lelkész, aki 16 évesnek állította; valójában 15 volt.⁵⁶) Az biztos: koraérett és különösen vonzó lány lehetett, mert ebben az életkorban rendkívülinek számított a férjhez menetel. Nem kizárt tehát, hogy ő a meglátogatott régi kedves. Az viszont biztos, hogy nem lehet azonos Emlékkal, hiszen vele kisgyermekként is együtt volt a költő, s szó sem lehet arról, hogy a testvére temetésén ismerte volna meg őt.

Madách semmit sem változott, olyan izgatottan várja a találkozást, miként egy gyermek:

Elgondolám, hogyan fogom találni,
Betoppanásom majd hogy hatja meg;

Bú lészen-e arcán vagy kedv sugári –
S ime szívem szorul – térdem remeg.

Az asszony azonban nem úgy fogadja közeledését, ahogyan várja. Mert bár a költő lelkileg felkészült mindenfajta fogadtatásra, azért a „minden” ebben az esetben csak a szélsőségeket jelenti. Ehelyett azonban a nő természetes módon, indulatoktól, sőt, már-már érzelmektől is mentesen viszonyul hozzá, s első szavaival olyan kijózanítóan hat rá, akár egy pszichiáter: „Hagyjuk barátom a gyermekbeszédet...” Az asszony tehát nem megy bele a korai szerelemnek abba a játszmájába, amelyet a költő találkozásukkor felajánl: felnőttként viselkedik egy olyan helyzetben, amelyben inkább gyermekiességet várna tőle az egykori kedves és játszótárs.

A visszautasítás, pontosabban szólva a szerep elutasítása a férj megjelenésével válik teljessé; a nő zavarba ejtően természetes módon viselkedik abban a helyzetben, amelyet végső soron nem ő, hanem az őt meglátogató férfi idézett elő: férjének mint fiatalkori kedvesét mutatja be Madách Imrét.

A költő zavaráról a nyomban ezután megjelenő büntudat tanúskodik:

Pedig tudám, szeret – s mégis gyötörtem,
Lepergő könnye fájó kéjt adott...

Madách végképp kirekesztettnek érzi magát, látva, hogy egykori kedvesének férje úgy viszonyul hozzá mint kedves vendéghez, s nem mint vetélytárshoz. A kései találkozás teljes kudarcra végződik, amelyet az utolsó versszak egy áthúzott változata fejez ki, ha talán költőileg nem is a legszebben, de a legpontosabban:

Ki sompolyogtam lassan a' szobából
Jól érzém nem való e' csendlak nékem –
El nyargalék az éjnek tengerében
'S nyomasztó érzeményekkel szívemben.

Nem tudjuk, mikor kerülhetett sor erre a látogatásra, csak annyi látszik bizonyosnak, hogy 1854-nél (Madách válásánál) semmi esetre sem előbb. Hasonlóképpen bizonytalan a helyszín is, annál is inkább, mert kérdéses, hogy kihez szól a vers? Mária₃-at biztosan kizárhatjuk, hiszen a férje már 1850-ben meghalt.

Látszólag Szojka Sámuelné sem lehetett a meglátogatott személy, hiszen ha 1832-ben férjénél volt már, akkor elég valószínűtlennek tűnik, hogy több mint 22 év múltán (hiszen a költő nyilván csak a válása után kereste fel őt) kisgyerekei lettek volna. Meg aztán: honnan tudhatta, hogy hol találja meg Fannit? A szécsényi katolikus keresztelési anyakönyv mindkettőre feleletet ad: 1856. május 15-én keresztelték két nappal korábban született fiát, Kornél Mihályt, s a keresztapa Szontagh Pál volt.

Fanni

Vegyük észre, hogy Massa Fannival szemben egyetlen súlyos ellenérv hozható fel: hat évvel volt idősebb a költőnél. Az a szimmetria tehát, amelyet az *Egy látogatás* sejtet („szerettük egymást”, „Bár édesen, még is gyötörtük egymást”), semmiképpen sem jellemezhetette a kapcsolatukat. Imre szerelmes lehetett a lányba, bár nyilván nem véletlen, hogy utóbb mégis valaki mást tekintett az első szerelmének. Fanni tehát, ha szabad így neveznem azt a közties pszichés állapotot, amely még az „igazi” (a serdülő- és ifjúkori) szerelmen innen, de már a kisgyermek-kori vonzalmon túl található, a „nulladik szerelme” volt: erős szálak fűzték a lányhoz, amelyekből azonban a szexuális vonzalom még részben (vagy talán teljesen) hiányzott, ellentétben azzal a szenvedéllyel, amely később jellemző volt rá, s amely alapjául szolgált pl. az *Emlékezés...* megírásának.

Ugyanakkor Fanni inkább testvéri szeretetet és vonzalmat érezhetett a kisfiú iránt. (A névalaknál az érintett „felnőttkori” – tizenöt és fél éves – aláírását vettem alapul; a kisgyermek Madách levelében az ékezet bizonyára a név palócos ejtésével magyarázható.) S itt nem csupán a hat év korkülönbségről van szó. 1832 végén, tehát még a 16. szüle-

tésnapja előtt megszületett Fanni első gyermeke. Madách ekkor nem egészen 10 éves volt.

Nagyon valószínű, hogy a 9 éves kisfiú, aki bizonyos értelemben szerelmes volt a 15 éves nagylányba, félreértette a lány vonzalmát, testvéri szeretetét. Ez az érzelmi aszimmetria, a meg nem értettségből táplálkozó indulat lehetett az oka annak, hogy Imre olyasmit tett vagy mondott, amivel megbántotta a lányt. Erre vonatkozhatnak a nő szavai: „Bár édesen, még is gyötörtük egymást”, de még inkább a férfinak az érzelmi aszimmetriára és disszonanciára utaló sorai: „Pedig tudám, szeret – s mégis gyötörtem, / Lepergő könnye fájó kéjt adott...” A gyermek Madách mérsékelt szadizmusa és mazochizmusa talán nem is az alaptermészetével, hanem inkább a lány érzéseinek és viselkedésének meg nem értésével, a vele szemben egyidejűleg megnyilvánuló (testvéri) szeretet és (szerelmi) elutasítás antagonizmusával magyarázható, amelyet az értelmével nem tudott felfogni és feloldani, érzelmileg pedig nem tudta a szeretett személy kettős viselkedését feldolgozni. Mire a látogatásra sor került, a költő már megbocsátott Fanninak, nyilván ez az oka annak, hogy a gyermekkorban történetekre csak finoman utalt a versében, s nem idézte fel azt a haragot, amelyet valaha a lánnyal szemben érzett, s amely egykor durva viselkedésre készítette őt.

De ne higgyük, hogy a gyermekkorban történetek feldolgozása gyorsan ment! Minden bizonnyal a sokadik szerelmén – és talán a házasságán – is túl volt már, amikor végre megbocsátott „nulladik” szerelmének. Tizenkilenc évesen még egészen biztosan nem tudta feldolgozni a kilenc éves korában történeteket, erre következtethetünk első drámai próbálkozásaiából. Az idősebb nőkkel szemben általában nagyon indulatosan, sőt, feltűnően (s olykor megmagyarázhatatlanul) durván viselkednek a férfi szereplők ezekben a művekben.

A *Férfi és nő* Heraklese, ahelyett hogy palástolná vagy legalább menteni próbálná elutasító viselkedését, egyre durvább Deianejrával szemben. A feleség kérdése: „Beteg vagy édesem, vagy álmos?” így felel:

Mikor voltam beteg? Nyitott szemekkel
Hol láttál álmost? Ébren mondom, asszony,
Mégvénültél, nem kellesz.

A *Csak tréfa* Andaházy grófját is fölöttébb vad érzések fűthetik, amikor így beszél nejével:

szívesen adá
Pénzét a lány, menyecskefőkötőért.
Mert már vénebb volt, mint a vőlegény.

A feleség, Zenő szerényen megjegyzi: „Két héttel. –” Ám a férj csökönyösen ragaszkodik saját igazához: „Mindegy, vénebb.”

Vannak olyan részek is a korai drámákban, ahol a gyerekkori csalódás vélhetően egészen más természetű ifjúkori élménnyel egészül ki. Az okot csak találgathatjuk: egy későbbi szerelem, ahol a lány anyja megakadályozta Madách közeledését? Egy jóval idősebb nővel való szexuális kapcsolat? Vagy a kettő együtt? Akár egyszerre, párhuzamosan?

Ismét a *Csak tréfából* idéznék. Széphalminé úgy tervezi, hogy lányával, Jolánnal karöltve behálózza a mű főhősét, Zordy Loránt: „S nem tudna-e két nő hálóba fogni / Egy bamba gyermeket?” Lányának tehát azt tanácsolja:

Légy Loránhoz olvadó,
Tüntesd ki őt, mosolyg szemébe olykor:
Ha elvesz, szép kocsin jársz, szép lovon,
Fényes cselédség vesz körül; üdövel
Feljebb mehet, méltóságot szerez.
S rá' dásul szellemdús is és csinos. –
Hordd asztalodról a sok konyhakönyvet,
Költöket rakj helyökbe, s jól vigyázz,
Hogy felmetszetlenek ne légyenek. –
[...]
De Váryt sem taszítsd el még egészen,
Szorítsd meg olykor tánc között kezét,
Mondj fülébe sűgva szépet is neki,
Tartsd jégveremben, mint a marhahúst,
Ha szükség lenne rá.

Ezek a kemény, olykor drasztikus megfogalmazások aztán 15 év múltán finomulnak, de az idősebb nőkkel szembeni ellenszenv megmarad a Tragédiában is, ahol a londoni szín Évjának édesanyja emlékeztet a korai mű Széphalminéjára. (Ugyanakkor a mögöttes erkölcsi ítélet nem változik, mert nem is változhat: ne feledjük, hogy a kétszínűség súlyos erkölcsi hibának minősült Madách korában!)

Artúr szülei

Vagyonosak, igaz, de nem tudom,
Mi szemmel nézik a viszonyt veled.
Azért egészen vágytársát se mellőzd,
Ki ma is e csokorral meglepett.

Az árnyaltabb, visszafogottabb megfogalmazás nem véletlen: élete vége felé a költő ismét egy nála (hét évvel) idősebb nőbe, Veres Pálnéba lett szerelmes. Amikor Fannit felkereste, valószínűleg túl volt már a vele való (plátói) kapcsolaton is; életműve nagyjából lezárult, csak az életéből volt még egy s más (köztük a Fanninál tett emlékeztető látogatás) hátra.

Az irodalmi ambíciók lélektani hátterét hajlamosak vagyunk egyoldalúan szemlélni. Némiképp leegyszerűsítve: a szerelem az ok, a szerelmes vers az okozat. Pedig ez valószínűleg közkeletű tévedés. Kétszáz éve, amikor a költők társadalmi megbecsülése, ha úgy tetszik, foglalkozásuk presztízse látványos növekedésnek indult, sokan szerettek volna irodalommal foglalkozni; a vagyon és a politika mellett ez jelentette akkoriban a (mindenki számára elérhető) hírnevet. S mivel a versek legfőbb témája (legyen szó akár lírai, akár elbeszélő költeményről) a szerelem volt, ezért ahhoz, hogy valaki költő lehessen, előbb szerelmesnek kellett lennie. Nem tudjuk, Madáchnál mi volt előbb? A versek olvasása keltette fel az irodalom iránti érdeklődését, s ezért „kellett” szerelmesnek lennie? Vagy fordítva: szerelmes volt, s ezért kezdett el a költészet iránt érdeklődni? Oly sok „örült” (vagyis a megszokott, társadalmilag elfogadott normáktól eltérően érző, gondolkodó és viselkedő) költőnk volt a XIX. században, hogy ez felveti annak a gyanúját: talán egy dinamikusabb modell illik a jelenségre. Valószínű-

leg mindkét irányú kapcsolat létezett, s éppen a pozitív visszacsatolás révén kialakuló öngerjesztés magyarázza a szélsőségeket.

Lélektanilag mindenképpen különös, szinte hihetetlennek tűnő a 9 éves fiú erős vonzalma a 15 éves nő iránt, amelyről ugyan nem tudjuk, hogy pontosan miként élhette meg, de az bizonyos: évtizedek múltán félig-meddig szerelemként emlékezett rá vissza. Azért csak félig-meddig, mert az *Emlékezés az első szerelemre* egészen biztosan valaki másnak az emlékét idézi, nem Fanniét.

Két erős érv azonban mégis amellettszól, hogy Fanni = Látogatott. Mert az egyik oldalon ugyan valószínűtlenné teszi a kapcsolatot, ugyanakkor a másikon egy fontos körülményt magyaráz a nagy korkülönbség. Madách kivétel nélkül minden szerelmét tegezte a verseiben, még a nála hét évvel idősebb Veres Pálnét is. Az egyetlen kivétel az *Egy látogatásban* szereplő nő! („Óh nő ön olly szép, olly virágzó most is”, „Ön a’ könyűt le égeté csókjával.”) Ez melleleg azt is teljesen egyértelművé teszi, hogy a fennmaradt versei közül csakis ezt az egy verset írta hozzá, vagyis minden más ismert vers címzettjétől különböző személyről van szó. Valóban, egészen logikusnak látszik, hogy a 9 éves fiú nem tegezhette a 15 éves lányt, hiába nevelkedtek együtt. (Természetesen egészen más értelemben, mint amit ez ma jelentene. Valójában a kastélyon belül elkülönítetten nevelték és oktatták a fiúkat és a lányokat, még ha nem is voltak egymástól elzárva.) Sőt, akár meg is fordíthatjuk az állítást: a rendhagyó megszólításnak nem nagyon lehetett más oka, mint a nagy korkülönbség.

A másik komoly érv: testvéreim kívül csakis Fanni lehetett a játszótársa a költőnek. A kastélyt és annak parkját gyermekkorában csak ritkán hagyhatta el (szülői, tanítói, nevelői vagy egyéb) felügyelet nélkül, márpedig azon belül maradván nincs más szóba jöhető személy, aki valóban a játszótársa lehetett volna.

Nem tudjuk, Fanni miért került Sztregovára. Ebben az esetben valószínűleg valóban egy árva lányról volt szó, hiszen az 1828. november 5-ei névnapüdvözetek tanúsítják, hogy a vér szerinti gyerekeivel egyenrangúnak tekintette őt a családfeje (ellentétben Cserny Máriával, akinél ezt nincs okunk feltételezni), de hogy a rokonaival milyen kapcsolatban álltak Madách szülei, s hogy miért épp ők fogadták örökbe,

azt egyelőre nem tudjuk. Az biztos, hogy a gyermekkori névnap üdvözlően kívül csak a már említett, Majthényi Annának szóló levelét ismerjük. Furcsa módon Majthényi Anna levelezésében sem fordul elő a neve, ami annak a jele, hogy férjhez menetele után néhány évvel megszakadt a Madách családdal a kapcsolata. (Azért nem rögtön, mert id. Madách Imre Fanni első gyermekének a keresztapja volt, Majthényi Anna pedig a negyediknek a keresztanyja.) A költő tehát valószínűleg nagyon régen nem látta már őt, amikor felkereste otthonában.

De vajon megfelel-e Fanni az *Egy látogatás*ban leírtaknak? Alapvetően két tény ellenőrizhetünk: volt-e olyan pillanat a látogatás lehetséges időszakában, vagyis 1854 és 1864 (Madách válása és halála) között, amikor a férje még élt, s amikor több (szintén élő) fia közül a legkisebb még gyermeki korban volt? A vers szerint ugyanis Madách gyermekkori rajzát: „A nő ítélte legkisebb fiának”.

Szécsény katolikus keresztelési anyakönyve szerint az alábbi gyermekei születtek a házaspárnak:

Emília Anna Mária Rozália	1832. dec. 18.
István Imre Emánuel	1834. jan. 21.
Gusztáv Adolf	1835. febr. 23.
Zsigmond István	1836. ápr. 30.
Emil Károly	1838. máj. 16.
Melánia Szidónia	1840. jún. 27.
Pál Elek	1843. jan. 22.
Kálmán József	1845. márc. 22.
Vilmos Mihály István	1846. okt. 4.
Vilhelmina Anna	1849. márc. 4.
Pál Elek	1851. jún. 4.
Kornél Mihály	1856. máj. 13.
Emília Jolán	1857. nov. 9.
Gyula, Sámuel	1859. máj. 1.

Azt, hogy Szojka Sámuel mikor halt meg, nem tudjuk, de 1858 nyarán még élnie kellett, hiszen nem sokkal később nemzette utolsó gyermekét. Azt pedig a fenti névsor mutatja, hogy fiúkban igazán nem

volt hiány, bár egyelőre az ő halálzási adataikat sem ismerjük. Minden jel szerint volt tehát olyan pillanat a család életében, amikor a látogató a férjrel és a házaspár több fiú gyermekével is találkozhatott, így nagyon valószínű hogy Fanni volt az *Egy látogatás* ihletője.

Fanniról Madách folyamatosan kaphatott információkat; eleinte Szontagh Pál szülei (Szontagh István és farádi Veres Anna), majd egyre gyakrabban Szontagh Pál volt a Szojka gyerekek keresztapja (pl. már 1846-ban is). A férjről nem sokat tudunk, noha a gyerekek keresztelésénél rendre beírták a foglalkozását is. Többnyire ügyvédként szerepel, eleinte a gróf Forgách család alkalmazásában állt, egy ízben a család levéltárnokaként említik őt.

A legkisebb fiú, akinek Madách ifjúkori rajzát adta az édesanyja, korán árva lett. Fanni 1866. május 16-án meghalt. (A keresztelési anyakönyvek tanúsága szerint ő maga katolikus, férje viszont evangélikus volt, a kései keresztelési bejegyzések között azonban van olyan is, amelyik evangélikusnak jelzi őt is. Lehet, hogy nem elírásról van szó, hanem valóban áttért az evangélikus hitre, mindenesetre tény, hogy a halálát már nem a szécsényi katolikus anyakönyvben, hanem Kiszellő evangélikus anyakönyvében találjuk, jöllehet a helyszín változatlanul Szécsény.)

Az ember tragédiája és Fanni

Ha Madách főművében keressük Fannit, első megközelítésben a mű elején, a második és harmadik színben fedezhetjük fel alakját. Egy kézenfekvő párhuzam persze eleve arra készteti az elemzőt, hogy Madách „nulladik” szerelmének tulajdonságait a „prehistorikus” Évában vélje felismerni.

A harmadik szín Évájának első megnyilatkozása az otthonteremtés:

Én meg lugost csinállok, éppen olyat
Mint az előbbi, s így közénk varázslom
A vesztett Édent.

Ha jobban belegondolunk, Madách szerelmei általában nem az otthonteremtés képességével tűnnek ki, vagy legalábbis ez a képességük a költő verseiben, írásaiban csak ritkán nyilvánul meg. Különösen ritka az otthonosság külső jegyeinek, a környezetformálásnak a megörökítése. Érdekes módon éppen az *Egy látogatás*ban szentel nagyobb teret a felkeresett kedves által teremtett környezet bemutatásának. Két versszak is az udvart dicséri, hangsúlyozva a ház úrnőjének szerepét: „És kis keze tartott rendet csupán”.

De ettől függetlenül, ha Madách valamennyi szerelmes versét számba vesszük, akkor az *Egy látogatás* „hősnője”, Látogatott (vagyis minden jel szerint Fanni) áll a legközelebb ahhoz az Éva-ideálhoz, amelyet Madách a *Tragédiában* megalkotott, s amely a második és harmadik (s talán még a tizenötödik) színben van a legtisztább formában jelen:

Mig ezt simitva, csókot adva annak,
Emelkedett ki a csoport közül,
Mint dús gyümölcsfa. – Elszorulva néztem
E bűvös képet –

Az a korai szerelme tehát, akinek otthonteremtő képessége és termékenysége is különös hangsúlyt kap ebben a kései versben, nagyon is alkalmas volt arra, hogy mintája legyen *Az ember tragédiája* Évájának, legfőképpen annak az Évának, akinek még nincs más neve, aki a Paradicsomban, ill. a Paradicsomon kívül megjelenik.

Sajnos, egyéb tulajdonságait elég szűkszavúan ecseteli a költő ahhoz, hogy támpontul szolgálhassanak, érdemes azonban felfigyelni arra is, hogy éppen a „kezdeti” Éva intellektuálisan fölötte áll a környezetének, ami Madáchnál, akár a főművét, akár más írásait nézzük, meglehetősen rendhagyó. Valóban: rendkívülinek kell gondolnunk azt az Évát, akit Lucifer „az első bölcselő”-nek mond. Madách szerelmi életében erre is csak a már említett példát találjuk: az *Egy látogatás*ban szereplő ifjúkori „kedves”, Fanni az egyetlen személy, aki frappáns magatartásával zavarba tudja hozni Madách Imrét, aki képes a szerepcserére: egyfajta intellektuálisan meghatározott viselkedésmódra azzal a Madách Imrével szemben, aki érzéseinek, hangulatainak foglya. Madách lélektani

ismereteinek (s nem utolsó sorban önismeretének) mélységét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mindezt – saját együgyűségét – maga is átlátta, s olyan verset írt élményei nyomán, amely költőileg gyenge ugyan, ám lélektanilag mégis mestermű.

Az „eredeti” Éva szerepére többen is aspiráltak, röviden szólni kell tehát azokról a hagyományokról, amelyek Madách életének más szereplőit vélték felismerni benne. Fráter Erzsébetről nem érdemes ezen a helyen külön beszélnünk, hiszen az ő szerepét nehéz lenne vitatni, s kisebb-nagyobb mértékben valószínűleg több szín Évájában is jelen van. A kérdés sokkal inkább az, hogy ki az, aki rajta kívül még jelen lehet? Érdekes módon Veres Pálné lánya, Rudnay Józsefné Veres Szilárda úgy vélte, hogy édesanyja az „örök Éva”, akiből Madách műve írásakor kiindulhatott.⁵⁷ Ebben is lehet némi igazság, bár valószínűtlennek tartom, hogy éppen a keretszínek Évát ő ihlette volna.

Húsz évvel ezelőtt azt feltételeztem, hogy Mária volt a keretszínek Évájának, sőt a XI. szín első Évájának is az ihletője. Láttuk, hogy az előbbi esetben sokkal inkább Fanni lehetett az, akire a szerző az első színek írásakor gondolt. De a XI. színnel kapcsolatban is változott a véleményem. A párhuzam kézenfekvő: mivel a XI. szín elején hangsúlyozottan egy eladó lányról van szó, kézenfekvőbb azt feltételeznünk, hogy az *Egy eladó leányhoz* címzettjének alakját szötte a vásári forgatagba a szerző. Azt azonban változatlanul fenntartom, hogy a szín végén szereplő Éva nem azonos a szín elején szereplővel. Nem, ő már egy másik kedvesről lett mintázva: Lujzáról.

S hogy hol van akkor Mária? Már csak az ibolyát árusító „Kis leány” mutat némi rokonságot vele. Ha tárgyyszerűen nézzük a dolgot, akkor éppen a megnevezésük rokon; az a vers, amely a *Kis leány* címet viseli, történetesen hozzá szól, s Madách tervezett verskötetének eredetileg az első verse volt. Ha kevésbé tárgyyszerűen nézzük, és feltételezzük, hogy csak egy Mária volt, aki azonos Emlékkal is, akkor más hasonlóságot is látunk. Szerelmem és gyász itt is közvetlenül egymás mellé került: az anya halott gyermekének, az őt követő lány pedig a hajába vesz virágot. Amennyiben komolyan vesszük, amit a virágot árusító leány mond: „E kis virág az árvának kenyért / És a szegénynek is szép éket ad”, akkor arra kell következtetnünk, hogy Mária valóban árva lehetett, s így kerülhetett rokonként vagy más minőségben Alsósztrégovára.

Jegyzetek

1. ANDOR Csaba: *Ki volt Madách első szerelme?* ItK 1991/2. 188–196.
2. MADÁCH Imre: *Költemények*. OSZK Kézirattára. Fol. Hung. 1397.
3. ANDOR Csaba: *Madách szerelmi költészetének taxonómiája*. In: ANDOR Csaba (szerk.): *III. Madách Szimóziium*. Bp., 1996. 38–62.
4. PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. Bp. 1900. 79–80.
5. PALÁGYI: i. m. 80.
6. PALÁGYI: i. m. 80.
7. OSZK Kézirattára. Levelestár: Madách Anna – id. Madách Imrénéhez. 2. sz. levél.
8. HALÁSZ Gábor (szerk.): *Madách Imre összes művei*. (A továbbiakban: MÖM) Bp., 1942. II. 915.
9. MÖM II. 952.
10. PALÁGYI: i. m. 79.
11. Nógrádi Történeti Múzeum (Salgótarján) 83.12.525. (2012-ben Balassagyarmaton.)
12. Magyar Országos Levéltár A 340.
13. Cserny Máriaának és családtagjainak az adatai a nézsai katolikus anyakönyvekben található. Magyar Országos Levéltár A 5346–5348.
14. Besztercebányai Levéltár, Kiscsalomja (evangélikus) kereszteleési anyakönyvei 1784–1862.
15. STAUD Géza (szerk.): *Madách Imre összes levelei*. Bp., 1942. I. 53–59.
16. STAUD Géza: i. m. I. 101–106.
17. GYÖRFFY Miklós: *Madách kiadatlan levelei*. Irodalomtörténet 1959. 90–93.
18. STAUD Géza: i. m. I. 200–201.
19. WALLENTINYI Dezső: *Az élők a halottakról*. Prágai Magyar Hírlap. 1923/21. 2–3.
20. RADÓ György: *Madách Imre életrajzi krónika*. Salgótarján, 1987. 88., 99.
21. MÖM I. 36.
22. HARSÁNYI Zsolt: *Az Ottlikok*. A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1932/50. 8.
23. BALOGH Károly: *Gyermekkorom emlékei*. Bp., 1996.
24. OSZK Levelestár. Id. Madách Imre – feleségéhez (2 levél); Magyar Országos Levéltár. P 481. Fasc. LXX. N° 1–20. 26. cs. (3 levél). Fráter Erzsébetnek Madách Imréhez írt leveleit lásd: MÖM II. 1031–1051., Madách Pálnak Prónay Emmához írt leveleit közli: GYÖRFFY Miklós: *Újabb kutatások Madách körül*. Studia Litteraria VIII. Debrecen, 1970. 107–117.
25. ANDOR Csaba: *A nagy kolerajárvány Madách életében és főművében*. Iskolakultúra 1996. 3. sz. 15–25.
26. BERNE, Eric: *Emberi játzmák*. Bp., 1984. 35.
27. MÖL I. 16., 18., 21–22., 24., 25.
28. MÖL I. 28.
29. ANDOR Csaba: *Utolsó szerelem. Madách és Borka*. Bp., 2009.
30. Bár Fráter Józsefné sarudi Battik Luca halálának időpontja ezidő szerint nem ismeretes, a Madách-kutatás jobbára tényként kezeli Fráter Erzsébet édesanyjának korai halálát. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy a menyasszony leveleiben sehol sem említi őt, s nem tudunk róla, hogy az eljegyzésnél vagy a házasságkötésnél jelen lett volna.
31. PALÁGYI Menyhért: i. m. 113.
32. *Magyarország és a hozzákapcsolt részek tisztii névtára 1845-dik évre*. Buda, é. n. 234., 430. Érdekes, hogy szöveg közben s a névmutatóban eltérő módon, de egyaránt hibásan szerepel a neve.
33. OSZK Kisnyomtatványtára. Az édesanya, Matkovich Lídia az 1832 „böjt más hava 11-dikén” Pesten kelt gyászjelentés szerint 30 éves volt, s már negyedik éve özvegy. Ugyanakkor Nagy Iván, bár könyvében nem említi Ida családját, főművének kéziratában 1830-ra teszi Ida édesapjának, Matkovich Sándornak a halálát. Mindkét forrás Ida egyetlen testvéréről tud, Matkovich Pálról.
34. *Gróf Vay Sándor művei. X. Ősökrol unokáknak*. Bp., é. n. [1909.] 100–101.

35. NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal IV.* Pest 1858. 503.
36. FEJÉRPATAKY László (szerk.): *Magyar nemzetségi zsebkönyv I. Főrangú családok.* Bp. 1888. 119.
37. Kapy Amália ükunokájának (Gyürky Amália és Ottlik Ákos dédunokájának), Baross Miklósnak szíves közlése.
38. OSZK Kézirattár. Levelestár: Madách Anna – id. Madách Imrénéhez. 5. levél.
39. SOMOGYI Sándor (szerk.): *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig.* Bp., 1961. 10. Érdekes, hogy a szerkesztő Idát Kövér Lajosné Komlóssy Idával (1825–1893) azonosítja. Bár nem kizárt, hogy egyidejűleg, sőt, egy helyen több Ida is szerelmes lett volna Madáchba, azért valószínűbbnek látszik, hogy Liszniai ugyanazt az Idát említi vezetéknev nélkül, akiről Madách Anna ír levelében, vagyis mindkét esetben beölsei Buday Sándorné szül. szemerei Matkovich Idáról (Győrszemere, 1828. máj. 28.–1856) van szó. Idával kapcsolatban lásd: PÁLMÁNY Béla (szerk.): *Az 1849–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja.* Bp., 2002. 167.
40. GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái IV.* Bp., 1942. 183. (Lónyay Gézáné Buday Anna) ill. 194. (Becsky Emilné Buday Erzsébet). Itt jegyezzük meg, hogy a *Bús Vitéz* néven publikáló Matkovich Pál a névegyezés ellenére nem lehet azonos Ida fivérével, mivel 1836 körül született, amikor Ida szülei már nem éltek.
41. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái XIV.* Bp., 1914. 644.
42. RUDNAY Józsefné VERES Szilárda: *Emlékeim 1847–1917.* Bp., 1922. 26.
43. ANDOR Csaba: *Madách Imre és Veres Pálné.* Vanyarc–Bp., 1998.
44. GYÖRFFY Miklós: i. m. 93.
45. PÁLMÁNY Béla (szerk.): *Az 1849–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja.* Bp., 2002. 167.
46. Madách nénye szerint (lásd: 38. jegyzet!) és Gyulai Pál szerint (lásd: 39. jegyzet!)
47. MOL A 2717.
48. BALOGH Károly: *Gyermekkorom emlékei.* Bp., 1996.
49. Azt ugyan nem tudjuk, hogy elvált-e Szirmay Ödöntől, az azonban kétségtelen, hogy nem éltek együtt, s Etelka sem fennmaradt leveleiben, sem édesanyja könyvének előszavában nem utal férjére, s minden esetben a Lónyay Etelka nevet használja. A házasság rövid időtartamára enged következtetni az édesanyja emlékirataihoz írt előszó (*Lónyay Jánosné Lónyay Florentina emlékiratai I–IV.* Bp., 1891), amelyben azt állítja, hogy csaknem egész életét édesanyja mellett töltötte.
50. Dédunokájának, dr. Ozory Aladárnak szíves közlése. Halotti anyakönyvi kivonata szerint mint özv. Tessedik Imréné halt meg 1907. ápr. 3-án, Felsőpálfalván (ma: Zagyvapálfalva néven Salgótarján része).
51. Dr. Ozory Aladár szíves közlése.
52. OSZK Levelestár. Madách Anna – id. Madách Imrénéhez.
53. MÖM II. 952.
54. FEJÉRPATAKY László (szerk.): *Magyar nemzetségi zsebkönyv I. Főrangú családok.* Bp., 1888. 115.
55. ANDOR Csaba (szerk.): *Majthényi Anna levelezése.* Bp., 2000. 41–42.
56. ANDOR Csaba: *Adalékok Berzsenyi Dániel életrajzához.* In: *Madách-tanulmányok.* Bp., 2008. 163–171.
57. RUDNAY Józsefné VERES Szilárda: i. m. 77.

FÜGGELÉK

A korai szerelmekhez írt versek

Kötetemet a Mária(k)hoz, ill. korai szerelmekhez írt versekkel zárom. Mivel az előző fejezetekben nemcsak a végleges versváltozatokból, de azokból is idéztem, amelyek eddig még nem jelentek meg, célszerűnek láttam az összes változat közzétételét.

A verseket a költő helyesírásában, tehát betűhíven adtam vissza, lábjegyzetekben jelezve az áthúzott korábbi szövegváltozatokat, ill., ahol túl sok a változtatás, ott bal oldalon ékzárójelek (<>) között az áthúzott változatot, beljebb kezdve a véglegest (az esetleges közbülső változatot lábjegyzetben adom meg). Ugyancsak általában <> formájú zárójelek között szerepelnek az áthúzott szövegrészek, szögletes zárójelek között pedig ([]) a kikövetkeztetettek. Ahol az eredeti szöveg kikövetkeztetése nem sikerült, ott a szögletes zárójelek közé kérdőjelet tettem ([?]). Mindez természetesen nem pótolhatja a versek majdani kritikai kiadását. Mivel azonban többször is nem publikált, áthúzott szövegrészekre történik hivatkozás, az egybevetések megkönnyítésére célszerűnek látszott a variánsok közzététele is. Ugyancsak emellett szól az az érv, hogy így az olvasó is új (a szerző által talán nem is sejtett) következtetésre juthat a versek és változatok tüzetesebb összehasonlítása során.

A versek a *Változás* kivételével az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Fol. Hung. 1397. jelzet alatt lévő kéziratok között található; a *Változás* közzététele a *Lant-virágok* kéziratának szövege alapján történik, amely ugyancsak az OSZK Kézirattárában van (Oct. Hung. 711.).

Az első hét vers (a *Kis leánytól* az *Emlékszel-é* címűig) a 2. fólió rektóján és verzóján szerepel. Az *első csók* talán megelőzte volna a *Fehér rózsát*; az előbbi előtt egy 1-es, az utóbbi előtt egy 2-es sorszám áll, míg *A bokréta* mellé ugyanazzal a piros ceruzával egy 3-as szám került. Ennek ellenére meghagytuk a kéziratban (és az első fólión lévő tartalomjegyzékben) szereplő sorrendet. Az *Elváláskor* eredetileg az *Elválás Máriától* címet viselte; a nevet utóbb húzta át Madách, nemcsak a címben, de a tartalomjegyzékben is.

Az első hét Mária-verset az *Emléklapokra* ciklus első verse követi. Eredetileg Etelka neve állt az 1-es sorszám mellett, azt azonban áthúzta Madách, s Mária nevét írta mellé. Ez a vers a kéziratok között a 67. fólió verzóján található.

A *Harangszó* a második kötet „Belső küzdés” című részébe került volna, s az 54. fólió verzóján és az 55. rektóján található. Az *Emlékezés az első szerelemre* a 9. fólió verzóján kezdődik és a 11. rektóján fejeződik be: a közbülső 10. fólión, amely méretét tekintve is jelentősen eltér a környező lapoktól, a szerelmi versek tartalomjegyzéke található, amely valószínűleg utólag, de még a fóliók sorszámozása előtt került mai helyére. A „’S hallgatván egymás szemébe néztünk” sor után ötágú csillag áll, jelezve, hogy a betoldás külön lapon található: az említett sor utáni három versszak a 89. fólió verzóján szerepel, míg rektóján a vers véglegesnek szánt befejezése kapott helyet. A vers egyes részeit a szerző hatágú csillaggal (áthúzott x) választotta el egymástól.

Az *Ige a múltból* a 6. fólió rektóján, az *Egy látogatás* első változata a 38. fólió verzóján és a 39. rektóján található, a második változat a 96. rektóján kezdődik, s ugyancsak a 39. rektóján, a második oszlopban végződik.

Ami a pásztorlánykás verseket illeti, *A pásztorlányka* az *Emlékezés az első szerelemre* után, a 11. fólió rektóján kezdődik és verzóján végződik, s a verzón szerepel az *Emlék-áldozat* első változata is. A második változat a 75. fólió rektóján található, a *Változás* a *Lant-virágok* füzetének 10. lapján (rektón és verzón) és 11. lapjának előoldalán szerepel.

Kis leány

Diszes leánysereg között
Áll egy kicsiny leány*
Fél gyermek, olly igénytelen
És ollyan halavány.

Tán azt hiszi, hogy őtet ott
Még észre sem veszik?
Megmondjam-e kitarjam-e
Szivem reményeit?***

<’S meg értené, hogy ollyan ő>
<Minőnek álmodám>
<Jövendőbéli kedvesem>
<Sok édes éjszakán.>***

De hát ha meg nem értene,[°]
S tanít szeretni bár
Még nem tanul és szíve csak^{°°}
Gyermekjátékra jár.

*Eredetileg: „Ott áll egy kis leány”.

**Az utolsó két sor eredetileg:

„Bár csak hallgatná szivemet
Mint nyugtalankodik.”

***Az egész versszak sorról sorra áthúzva.

[°]„érténé” javítva.

^{°°}„De nem tanul meg ’s szíve csak”.

Inkább szó nélkül küldöm el
E kis füzért neki,
A nap csókjától égnek úgy*
Lengőke kelyhei**

Hahogy meg érti azokat
Ugy engem is megért,***
S hervadni látom estve majd[°]
Hó keblén a füzért^{°°}

Ha meg nem ért, füzérem úgy
Játékul lesz neki
És én megnyugszom abban is,
Ha örvendezteti. –

*„A nap csókjától pirosak”.

**„Lengő virágai”.

***„Megért úgy engemet”.

[°]„S füzérem estve ott virúl” majd: „S füzére estve ott virúl”.

^{°°}„Szép homloka felett.”

Hódolat Máriának*

Neked szentelt ifjú szívem
Minden vágyat, szerelmet,
Te a nap, én meg a' fűszál**
Melly nyíló általad lett.

Fogadd el lányka szívesen
Mit szellemed teremte,
Minden fűszálnak nyílnia***
A nap is meg engedte.

És bár egy egy életsugárt
Lövel minden virágra,
Nem ég kevésbé fényesen
Ragyogó koronája.

Nem mondom én se,° hogy szeress,
Csak adj sugárt hogy éljek,
S neked virág ként illatot,
Színt, harmatot szenteljek.

*Az eredeti verscím: Hódolat Máriá<m>nak.

**„Te nap vagy, én meg a' virág”.

***„Minden fűszálnak hogy nyíljon”.

°„sem”.

A bokréta

Mért hervad le a bokréta kebleden,
Tán haragszik, hogy szépíteni képtelen*
S bájjaidnak tengerében el merül,
Mint a csillag hogy ha a nap felderül**

<Hej leányka! kebled halmain
Mért hervad le a' bokréta?
Tán fájlalja dús kecséidet
Már emelni, hogy nem bírja.>***

Vagy meleg van tán leányka kebleden°
S attól hervad a virág olly hirtelen.°°
Tüzz kebledre°°° más bokrétát úgy leány
Melynek meg nem árt a sziv melegje tán.†

*A sor után és a következő sor előtt áthúzott sor: „S mint a csillag elvész hogy ha kél a nap”.

**Az első versszak utólagos betoldás az itt másodikként közölt, soronként áthúzott versszak helyett.

***A versszak sorról sorra áthúzva.

°„Tán melege van leányka kebleden”.

°°„S a virág attól hervad le hirtelen”.

°°°„kebledhez”.

†„Mellynek meg nem árt melegje”. Alatta további áthúzott sorok:

„Sőt még szebben fog kinyilni attól

Mint virág a' nyári naptól. —”

Illy bokréta lenne e' szív hidd nekem*
Benne sok szerény virág hajt kedvesen.
Bájaidra sem lesz irigy jól tudom**
Sőt miattuk jobb szeret még angyalom.***

*,Illy bokréta lenne <kebelem> keblem hidd nekem”.

**„Bájaidra sem lesz irigy angyalom”.

***Alatta áthúzott sorok és sorkezdetek:

„Tüzd szívedhez ömelléje hirtelen
Fel nyilandnak meglátod majd
Bájaidra sem lesznek irigyek,
Sőt értük még jobb szeretnek.”

Fehér rózsza

Halvány és szende vagy
Mint gyöngé rózsaszál,
Elöttem e' virág
Nagy kedvességben ál

De százszor kedvesebb
Illatjaért nekem. –
Leánynál illatúl
Van tiszta szerelem.*

Óh lány! ha rózsza vagy
Tanúlnod tőle kell,
S az illatát csupán**
Éltével hagyja el,

Mert hogy ha elröpül***
A rózsza szerelem^o
Bús csalogányoddal –
Leány mi lesz velem? – –

*,„Van a szűz szerelem.”

**„Ez illatát csupán”.

***„Mert hogy ha sirba szál”.

^o„A rózsza s szerelem”.

Első csók

Szenvedtem érted
Szép kedvesem,
Sokat szenvedtem
Olly szívesen
Hisz pálya bérért
Minő te vagy
Nincsen fáradtság
Elégé nagy.
De szív! ki érti
Meg titkodat,
Ki nyugton túrtél
Villámokat
Most már midőn int
A béke part,
Lankadni készted
A vágyó kart
'S ki nem hajoltál
Meg bú miatt,
Üdvtől roskadsz le
Egy csók alatt.

Elváláskor*

A' búcsu** inte, szűm majd megrepedt,
Meg átkozám az ádáz végzetet,***
És csókot nyomva lánykám
Szemérmes homlokára
Egy köny ragadt szememből°
Piros kicsiny arczára°°
Tudtam, mert ismertem már a' világot°°°
Örvénye nyel s nem ad ki boldogságot.+

Mint számüzött angyal menny ajtaján
Ugy áltam a' bucsúzó csók után
És ő mosolyga még is
Hivón tekintve égnek,
Könyében is szivárvány
Gyanánt reményi égtek.
S szent hittel olyan meg nyugodva szóla:++
Hisz jó az isten, 's ő vezet bucsúra.+++

*A korábbi cím: Elváláskor Máriától. A név piros ceruzával áthúzza.

**„búcsú”.

***„El átkozám az érzést, végzetet.”.

°„Könyemnek harmatától”.

°°„Csillámlott arczórásája”.

°°°„Hej jól ismértem én már a' világot”. A sor többszörösen javítva. A „Hej” utóbb „Ah” lett, az „én” áthúzva, a „már” után az „akkor” szó betoldva, utóbb ez is áthúzva.

+„Nem vártam a jövőtől boldogságot.”

++„Meg nyugtatólag őrangyalként szóla.”.

+++„Az isten jó, 's végzése int bucsúra”.

Ah e megnyugvást én is ismerem –
Szebb volt világom akkor jobb szívem*
Midőn mosolyga nékem
Is még a létnek arcza**
Melly most tükörbe néző***
Magunkat adja vissza°
Amig gyászomra csak villámot öltöz°°
Neked hajnalt, neked virágot tükröz°°°

'S tükrözzön végig, – szín s illatja ez
Lelkünknek, melyet istencsók szerez
Keblünket⁺ szentesítve
A hitnek fénykörével,
Mint színt ad a' virágnak
Melly szépségben ragyog fel
Míg durva kéz csapásai nem érék
Virág 's léleknek e' leg szebbik ékét –

*Alatta két további áthúzott sor:

„Mi szép megnyugvás, milly szent érzetek,

Én bennök jobb múltamra ismerek”.

**„Is még az élet képe”.

***„Melly tükörként úgy néz ránk”.

°„A mint nézünk beléje.”

°°„Nekem villámként oszlik már csak gyásza.”.

°°°„Neked hajnalt, virágot tükröz vissza”.

⁺„S keblünket”.

'S ha egykor sír borúl is majd föléd
El nyelve minden vágyat szenvedést
Sirodra még a szent csók*
bűvös virágot hint el,**
Míg rám ha sír borúland
Borúl kopár sötéttel. –
De csak tudjam hogy rajtad még ragyog
Az istencsók – könnyebben meghalok. –

*„Sirodra az isten csókja”.

**„Míg báj virágot hint el,”; a javítás kis kezdőbetűvel történt.

Emlékszel-é?

Emlékszel-é a' szép napokra
Midőn olly bődögak valánk,
És minden olly szép öszhangzással
Mosolyga ránk.
Emlékszel-é? –

Hallgattuk a' pacsirta dalát*
'S midőn el tűnt felhők megett
Lelkünkben halkan folytatók a'
Lágy éneket.
Emlékszel-é?

Akkor szivünkben is tavasz volt,
Szerelmem a pacsirtaszó**
Felhő borít most engem is, de
A dalra óh
Emlékszel-é?

Folytatja-é azt lány szived még
Mit csak neked danoltam én?
Ha nem, – dalával e' szegény szív
Is halni mén
Ha feledél.

*„dalját”.

**„Szerelmem volt pacsirtaszó”.

Nem zeng fel újra mint pacsirta,*
A szivre nem jó két tavasz,
'S számomra benned óh leányka**
Már veszve az,
Ha feledél.

'S ha mondok is dalt, őszi szél az***
Melly hord hervadt virágokat,
Miket a' dús tavasz feledve
Az őszre hagy,
Mint feledél. – –

*„Nem zengtek újra mint pacsirta.”.

**„'S ez árva szivnek óh leányka”.

***„'S ha zeng dalom még, őszi szél az”.

Mária

(Emléklapokra 1.)

Kérded hogy sajnálnám-e
Leányka vesztedet,
Nem, – mert annak ki sajnál*
Vigaszt is lehet.**

Egy szál köt életemhez
'S hozzád – ha megszakad
Mint a' hajóst s keservét***
A sír együtt fogad.

*„Nem, – aki tenni tud még”.

**„Vigasztalva lehet.”

***„Mint a' hajóst és kincsét”.

Haran[gs]zó

Megkondú[l a v]ölgy harangja
Alkonyat[kor csende]sen,
Édes, kíno[s] áhitattal*
Hallgatom meg a' hegyen.

Egykor e harang szavából
Csak gyönyört értettem én
Mert tudám hogy várakozva**
Hő kebel dobog felém

'S míg a' kedves jelre lánykám
Fel pirúl s előmbe néz
Nékem a' kétes homályból
Csókot int a drága kéz.***

Később hogy kedves halottat
Rejte^o tőlem is a sír
Esdettem hogy más kimondja^{oo}
Amihez szűm szót nem bír –^{ooo}

*A kézirat címének és első három sorának közepét összefüggő tintafolt teszi olvashatatlanná, amelynek nyomán (talán a tinta savtartalma miatt) mára egy nagyobb rész kitégett. Ott, ahol a kézirat olvashatatlan, Halász Gábor szövegét vettem alapul.

**A „várakozva” szó javítás eredménye; eredetileg „estharangkor”.

***„Nyájasan int drága kéz.”

^o„Bíra”.

^{oo}„Jól esett hogy más kimondta”.

^{ooo}Többszörösen javított sor. „Mit szívünk csak sejtni bír”, „Mit szűm érez s még se bír.”

És kimondta a' harangszó,
Mint egy résztvevő barát,
Aki egykor örömlőket*
Oszta mint most szőnk baját.**

Majd meg egykor, mint a munkás***
Fáradalmas hét után
Esdve várom a' harangszót
Életemnek alkonyán

S hogy ha küzdelmim korának
Hétköznapja telve lesz,
Ismét e° szelíd harangszó
Nyugtot nékem is szerez.

*„Aki egykor vélem vigadt.”

**„Most osztotta szőm baját”.

***„Majd magam is mint a munkás”.

°,„Akkor tán”.

Emlékezés az első szerelemre

<Ringass, ringass pille szárnyú képzet!
Rég elmúlt időknek szép álmába,
Lengj el, lengj el egyszer még előttem,
Első szerelem szent boldogsága. --*>

Ringass, ringass pille szárnyú képzet!
Múlt idők álmába vissza vissza
Lengjen egyszer még előmbe képed,
Első szerelem te ég leánya! –

<Halvány arcczal látom a' gyermeklányt
Képzetemben, gyászba öltöztetve,
Bábját mostan feledé először
Mert testvérét vitték temetőbe.>

Látom őt gyermek még s hajadon már
Gyászba ölték 's vitték társaságba
Bábjá mától rá már hasztalan vár
Kis testvérét hogy temetni látta.

<Reszketett a zajgó sokaság közt
Emberekől semmi jót nem vára
Emberek vivék ki játszó társát
'S hagyták árva testvérét magára:>

Reszketett a sok idegen arcztól
A vigasz meg úgy sajgott szívében
Semmi jót sem várhatott azoktól
Kik testvérét most vivék ki épen – –

*Köztes változat: „Első szerelemnek szent oltára”.

<Sorba jöttek vigasztalni ötet,
Én ülék csak csendesen mellette*
És megosztva lelkének keservét
Néma búval sírdogáltam véle.>

Én ülék csak mellé néma ajkkal
Sirdogáltunk együtt s felmosolygánk
Nem kötöttünk frígyet nagy szavakkal
S öntudatlan már is frígyben állánk.

<Sirdogáltam míg ő felmosolygott,
S fel mosolygtam én is, ő pirúla,
Nem köténk egymással semmi frígyet,
'S a' frígy köztünk már erősen álla.>

<Megcsókoltam őt testvéri csókkal,
Bizalommal hajlott a' leány rám,
Érezé, hogy árván, elhagyottan
Állna, hogy ha én nem oltalmaznám.>

<Érzém én is, hogy védője lettem
És ez érzet úgy felmagasztott
Hogy keblembé, általmelegítni
Béfogadtam a' kicsinyke fázót.>

Érzé ő nélkülem árva lenne**
Érzém én is, hogy védője lettem
S a kicsiny fázó hogy át melengne
Szánakozva e kebelbe vettem.

*

*Köztes változat: „Én ülék csak némán oldalánál”.

**„Érzé hogy nélkülem árva lenne”; majd az utolsó szó átjavítva: „volna”, végül ismét „lenne”.

<A lány báji fejledezni kezdtek,
Mindenik bájt már születni láttam,
'S mint ha mind ezt én növeltem volna,
Úgy gyönyörködém virágzatában.>

<Őrzém még a' pajkos szellőtől is,
Féltém a' sugártól, melly esett rá,
'S még sem értém keblem néma vágját:
A lánykát, hogy bírni is ohajtná.>*

*

<A lány nőtt, tükröt kezdett keresni,
'S tükröt leltem én a' lány szemében.
Ő füzérnek keresett virágot,
Én madárdalt hallani szerettem.>

Nőtt a lány, tükröt kezdett keresni,
Tükröt leltem én a' lány szemében.
Ő virág bokrétát ment ki szedni**
Én madár zenét hallgatni mentem.

<'S mert madárka ott danol leginkább,
Hol virágok gazdagon teremnek
Hogyha össze jöttünk a' ligetben,
Arról csak madár s virág tehetnek. ->

'S mert madárkák ottan hangicsálnak,
Hol virágok gazdagon teremnek
Hogyha lépteink találkoznak,
Arról csak madár s virág tehetnek. -

*Mindkét versszak két X alakú vonallal áthúzva.

**Köztes változat: „keresni”.

<Mint delejtű két különböző sarka
Egymást vonja cél és öntudatlan
Vágyunk sem volt más mint [?]
Egymás mellett ülni nyugalomban.>

Mint delejtű vágy és öntudatlan
Vonja egymást s együtt meg pihennek
Vágyunk sem volt más mint hogy nyugodtan
Egymás mellett nézzünk a nagy égnek. – –

<Ott ülénk az ingó púha fűben
Kis szerencse koszorúkat kötve
Jól értettük, bár nem mondta is szánk,
Mindenik mit gondola mellette.>

Ott ülénk az ingó púha fűben
Kis szerencse koszorút kötözve*
Nem mondók, de szűnk érzette híven,
Mindenik hogy mit gondolt felette.

<S hogy ha a nap melegen sütött rám
És a' lányka meg nézett szemembe
Mindkettőtől lelkem legmélyében
Egyaránt valék átmelegedve.>

Melegen nézett a nap reánk le
Mink meg egymásnak szemébe néztünk
S nem tudók hogy szem vagy napsugár-e
Amitől úgy által melegedtünk.

*Köztes változat: „Kötve kis szerencse koszorúkat”.

<Végre hogy ha távozáink egymástól,
Hittük, hogy vajh milly sokat beszélünk
'S hallgatók csak szíveink verését,
'S hallgatván egymás szemébe néztünk.>

Végre a leszálló est üzött szét*
Azt hívők temérdeket beszélünk**
'S hallgatók csak szíveink verését,
'S hallgatván egymás szemébe néztünk.

*

A lány báji mind inkább fejeltek
Mindenik bájt már születni láttam,
S úgy érzem mind álltalam teremtek
Mindenikre olyan büszke voltam.

<Őrizém őt szellőtől, sugártól.
Féltem, szivét hogy ha másnak adná
S még sem tudtam szívemnek vágyáról
A lánykát, hogy bírni is ohajtám.>

Őrizém a szellőtől, sugártól.
Féltem, hogy ha másnak nyílani látom***
S még sem tudtam semmit is a vágyáról^o
A lánykát hogy bírni én ohajtom.

*Köztes változat: „Míg ha v[?] mentünk szét”.

**„Gondolván azt, hogy sokat beszélünk”.

***„látнам”.

^oJavítás közben tévedésből maradtott így; inkább: „vágyról”.

<Be volt töltve tiszta szerelemtől
Fent az ég és lent a föld egészen,
S még sem ismerők azt még nevérol
Csak mint istent százezer művében>

Szerelemmel tölt be már az égtől
Föld poráig a világ egészen,
És nem ismerők azt még nevérol
Csak mint istent százezer művében

S szentség sértő nyelv ha tán ki mondja
E nevet – meg döbbenünk reája
S mint virágot őszi szél ha rontja
El porlik szívünk* üde zománcza**

*

<Még soká merengtem áhitattal
A fűvön melly meghajolt utána,
És a' fát, hová betűmet véste,
Egy világért nem cseréltem volna. ->

<Igy tölté el ártatlan szerelmünk
Áldásával a' földet egészen,
'S még sem ismerők azt még nevérol,
Csak mint istent százezer művében.>

*Eredetileg: „szünk”.

**Az egész „A lány báji mind inkább fejteltek” kezdetű rész külön cédulán (89. verzó) található betoldás.

<'S hogyha szentségsértő nyelv kimondja
Édes álmainknak közepette,
Hogy, mit érzünk szerelem, fagyaszt[ón]
Rontott volna e' szó szíveinkre. ->*

*

<Folyt a' kor ez öntudatlan üdvben,
Hej de mink nem érezők folyását,
Nem volt nekünk tegnap, nem volt holnap,
Melly kitúzi a gyönyör határát.>

Folyt a' kor ez öntudatlan üdvben,
Hej de mi nem érezők folyását,
Ifju szivnek holnap és ma nincsen
Hogy kitúzza a hajnal határát,**

<Nem kérdeztük, hogy mi lesz mind ebből
S jött a búcsú, nekem válnom kellett,
Át karoltam egyszer még a' kedvest,
Ajkam, ajkára csókot lehellett>***

Mellyet ébredő lelkünk elé fest
S jött a búcsú, nekem válni kellett,
Át karoltam egyszer még a' kedvest,
Ajkam, ajkára csókot lehellett

*Mindhárom versszak két-két X alakú vonallal áthúzva; nyilván ennek a helyére szánta Madách az előző, külön lapon álló betoldást.

**„Hogy kitúzza kisszerű határát”.

***Alatta áthúzott sor; fizikai helyéből és tartalmából ítélve közbülső változat lehetett: „Illyen csók egy éjre is derút fest”.

<Voltak szemben száz fényes remények,
Nyílt előttem zajos életpálya,
'S csendesen gondoltam csak magamban:
Boldog, aki boldogíthat lánya.>

Száz merész terv hívott, hogy kívánjam
Menni kell, merre a lélek üz hajt*
'S csendesen gondoltam csak magamban:
Lánya boldog, aki boldogít majd.

<Óh de amint csókkal először
Ellenkezve elpirúlt szerényen,
'S én felforralt keblemhez szorítám
'S hosszabb volt a csók, mint volt különben.>

Óh de amint csókkal először
Ellenkezve elpirúlt szerényen,
Hangja el halt a nagy szívveréstől
'S hosszabb volt a csók, mint volt különben.

<Érezem, hogy a kit olly kicsínyen,
Árván vettem egykor kebelemre,
Megnőtt ott, hogy bétölté egészen
És az árva én leszek nélküle.>

Érezem, hogy a kit olly kicsínyen,
Árván vettem egykor e kebelbe,
Ugy megnőtt, hogy bétölté egészen
És nélküle árva szűm leendne.

*Köztes változat: „Száz tündér hitt millyet a szív óhajt”.

<Érezem, hogy ez nem testvércsók volt
Mellyben olly nagyon égett arczája,
És a' boldog tán én is lehetnék,
Kit majd boldogítand a' leánya.>

Érezem, testvéri csók nem úgy ég
Mint amellytől így kigyúla arca,
És a' boldog tán én is lehetnék,
Kit majd boldogítand a' leánya.

*

<El rohantam mégis messze, messze,
Ragyogó küzdés után epedtem
Merítettem tele poharakkal
Élvezet s ingernek tengerében.>

El rohantam mégis; intve inte
Ragyogó harc izgató varázsa*
A zajgó lét ismeretlen élve**
El borított mint tengernek árja***

<Mámorában a' zajongó napnak
El fásútnak hittem már e' keblet,
Hej de éjjel! álom szállt le hozzám
'S benne a' lány mosolya derengett.>

A csörömpölő nap mámorában
El fásútnak hittem már e' keblet,
Ah de éjjel! álom szállt le hozzám
'S benne a' lány arca ott derengett.

*, „Fényes harc izgató nagyra vágya”.

** „kéje”.

*** „El borított mint tenger hulláma”.

<Vissza, vissza vont szellem karokkal,
Mint folyót a' messze tenger árja
S az zokogva fut leg szebb vidékről
Érzi, megnyugvás csak ottan várja.>

Vissza, vissza vont szellem karokkal,
Könnyet ejte az örömpohárba – –
Szemrehányás társult a mosollyal*
Óh jövök jövök – lelkem virága.**

*

<Megjövök, nászünnepet találtam
Én nyujtók bokrétát a' mátkának,
Reszketett kezem az esküvésnél
Harmat renge kelyhén a' virágnak.>

Megjövök, nászünnepet találtam
Bokrétát nyujtottam az arának,
Reszketék, és elsápadva láttam***
Harmat renge kelyhén a' virágnak.

<Vajh mi harmat csepp az drága lélek?
A virágot nem harmatban szedtem. – –
Halvány lett ő, halvány lettem én is,
'S most sugám először, hogy szerettem.>

Vajh mi harmat csepp az drága lány hisz
A virágot nem hajnalban szedtem. –
Halvány lett ő, halvány lettem én is,
'S most sugám először, hogy szerettem.

*Két közbülső javítás: „S úgy megtölté szemrehányásokkal”, majd „Némán sújtván szemrehányásokkal”.

**„Óh megyek megyek – lelkem virága.”

***„Reszketék, de esküvőjén láttam.”

<Siri hangja vólt e' szó szivemnek,
S olyan édes még most is emléke,
Hej ha kínja már illy bódogító,
Millyen üdv lehet szerelmünk üdve.>

Siri hang vólt e most született szó
És emléke még is millyen édes
Kínja is ha már illy bódogító,
Milly végetlen üdvre lenne képes – –

*

<Óh ha most, midőn az élvezetnek
Habzó kelyhét halványan ürítem,
És a' hangos szív rideg magányát
Nem tudom mégis hogyan feledjem:>

<Gondolok e' csendes örömökre,
Mellyek voltak lepke hímes szárnya,
Gondolok e' csendes bánatokra,
Édesbbekre mint mennyek országa>

<Könnyezem, mert vissza hozni őket
Isten sem bír elég hatalommal,
Könnyezem, mert sokat túrt lelkemben
A fogékonyság is már már elhal,>

<Pille szárnyain a' képzeletnek
Vissza szállni e szép kor álmába,
Mint az agg jégmosolyától el fut
A gyermek játékoknak varázsa.>*

*Mind a négy versszak két-két helyen X alakban áthúzva; az alábbi javítás a 89. fólió rektóján található.

Óh ha most sokat próbált szívemmel*
Melyet meg nem ráz már bú viharja
Mint a sziklát – ám de fény özönnel
A mosolygó nap sem aranyozza

Gondolok e csendes örömökre**
Mint a lepke hímes tünde szárnya***
Gondolok mind e szelíd keservre°
Édesebbre mint az üdvnek álma°°

Úgy vagyok mint agg ki gyermekének°°°
Játékát könnyel s mosolygva nézi
Néki mind örökre elveszének
S már többé varázsukat sem érti.

*„Óh ha most ily meg fásúlt kebellem”.

**Az első változat valószínűleg „örömökre”, majd „boldogságra”, végül ismét „örömökre”.

***„Melyek voltak lepke tünde szárnya”, majd a „lepke” a „pille” szóra javítva.

°„Gondolok e szelíd bánatokra”.

°°„Édesbbekre mint isten hárfája”.

°°°„Úgy érzem mint agg ki mindenkinek”; majd az utolsó szó javítva: „gyermekeknek”, végül „gyermekének”.

Ige a' múltból

<Hajfürtömet adám egykor leány neked,
Elmúlt öröme az most bús emlékezet,>

Hajfürtömet adám egykor leány neked,
Öröknek esküvéd akkor szerelmedet,

<Gúnyjel, mert akkoron mondád: a szerelem
Olly égi tűz, melly mint szülője végtelen.>

<S ím a haj most is meg volt, színében maradt
Midőn az égi tűz rég semmivé apadt.>

S a hajfürt gúnyjelül volt, színében maradt,
Midőn az esküszó rég semmivé apadt.

<Kiszáradt hajfürtömmel leány mit teszesz
Levél az, hervadtan melly szélben tévedez,>

Mit tész most már vele, mond lányka mit teszesz
Levél az, hervadtan melly szélben tévedez,

<Vesd el, szeretted bár a' rózsá illatát,
Lehullott szirma oh túl élte már magát.>

Vesd el, bár kedveléd a' rózsá illatát,
Lehullott szirma oh túl élte már magát.

<Vagy ékül lesz-e majd a fonadék neked
Hirdetni többi közt egyik győzelmedet>

Vagy sok mások között e gyászemlék neked
Hirdetni lesz csupán egyik győzelmedet

<Sírok közt óh leány szerelmeskedni félj,
Melly hervadt rózsákkal játszik fagyos a szél.>

Sírok közt óh leány szerelmeskedni félj,
Melly hervadt lomb között játszik fagyos a szél.

<Legjobb tedd fürtömet a' régi könyvbe el,
Mellyből szerelmi dalt olvastam néked fel,>

Legjobb tedd fürtömet a' régi könyvbe el,
Mellyből szerelmi dalt olvastam néha fel,

<Hadd legyen ott az ősz megsárgult levele,
Mellyről nem tudni már mely fáról hulla le>

Hadd legyen ott az ősz szél űzte levele,
Mellyről nem tudni már mely fáról hulla le

<Porladjon fürtöm a' szerelmi dal felett,
Miért szomorkodjon, ha a dal néma lett.>

Mit álljon még írás a síron melyre már
A részvét könnyeket áldozni úgyse jár?

<Mért álljon síri dalként rajta még fejem
Ha nem hoz koszorút rá úgyis tar leszen>

S porladjon fürtöm is az édes dal felett
Melynek viszhangja már kebledben néma lett

<Te is adál leány akkor virág füzért,
S mondád, hogy minden szál rejt egy egy érzeményt>

Adtál lány akkoron te is virágfüzért,
S mondád minden szírom rejt egy egy érzeményt

Im érzeményeink hervadt füzére hát
Az egyetlen való, mi álmomból maradt

<Meg tartom azt, ha tán emberben [?]
Még hinni, rá nézek, 's rögtön kigyógyulok>

Meg tartom s gyógyulok rá nézve hogyha még
Emberben egykoron tán hinni kezdenék

<Ne sírj leány, szemed veres lesz és miért
Áldozni bájadat egy megtörő szivért?>

Ne sírj leány, szemed veres lesz és miért
Áldoznád bájadat egy megtörő szivért?

<Óh szent a' köny, kiméld e' szent ajándokot
Egykor sírék én is, most már csak kaczagok,>

Óh szent a' köny, kiméld e' szent ajándokot
Ah én is ismertem egykor, ma kaczagok

<Hol annyi álkönyű [?] bút
És árján gyászomnak enyi könyből mi jut?>

Nem jó már enyi ál köny közt mutatni bút
S egy cseppből végre is – ily bánatnak mi jut?

Egy látogatás

[Első változat]

Ezer lemondás közt kifáradt lelkem
Egyetlen egy pillantásért sovárogo
A bődögság' ígélet országába
Mellyből olly rég számúzve tart az átok.

Mert mit magában hasztalan keres már
Másban szemlélni is olly jól esik még
A szívnek, – úgy mint aggnak unokákban
Izlelni a' tavaszt melly elveszett rég.

El hát az egykor olly kedves leányhoz,
Hadd lássam egyszer még meg új körében;
Hadd lássam még meg melly egykor enyém volt
Az édes sűgárt ragyogó szemében.

Hadd halljam az édes szót ajakáról
Mint egy viszhangját bődögabb napoknak
Tán egy eltévedt sűgár engem is ér
Egy el hervadt virága tavaszomnak.

Fel fel, repültem tajtékzó lovammam [!]
Hogy szált a' por, hogy hányt a patkó szikrát
És jól esett, hogy elkábúlt fejem nem
Hallotta meg szívem vad dobogását.

Le száltam végre a' deszka palánknál
Akászokkal volt az körül ültetve
Óh milly bizonytalan volt minden léptem
Óh milly sok ézés tódült kebelembe

Hogy szólitom meg, hogy fogom találni
Hogy hatja majd meg hirtelen jövésém
Hej hogy ha bődög, hej ha tán nem bődög
Mint fáj majd nékem az s ez egyenlően.

A tágas udvarban jólét tenyészett
'S körében a' rend volt a' házi isten
Ott gabna kazlak áltak, itt faboglya
Magas kútágas nyújtózott középén

Oldalt gyümölcsös ringatá áldását
'S néhány virágagy illatát szóra el
Mig a' háttérben tornáczon kicsiny ház
Ált koszorúzva tengeri csövekkel.

Szelíd baromfi küzde életéért
Élénk zsinattal fűrgén tolakodva
Ajtóban ált a' gondos házi asszony
'S kis adományát mosolyogva szórta.

Meg látott végre, elfogúltan lépett
Nehány lépést üdvözlésűl előmbe
Csak ollyan volt mint az imént midőn még
Szárnyas kegyenczinek étkét hintette.

Kezet nyujtott, kezet rázott erősen
Mig én karom alig bírám emelni,
Bevezetett 's egy ácsorgó suhancznak
Parancsolá a' férjet fel keresni.

Ott ültünk; a sok édes gondolatból
Nem volt alkalmas elmondásra egy sem
'S míg ő beszélt a' házi gazdaságról
Én múlt 's jelen között kapcsot kerestem.

Óh nő ön olly szép, olly virágzó most is
És én azóta nézze millyé lettem,
Ki hinné hogy mi játszó társak voltunk
És, és szerettük egymást szebb időben.

Most mint testvérgally, mellynek egyikét a'
Gondos kertész meleg szobába tette
Mig a' másik körül a' tél viharzott
Egymásra lelkünk már alig ismere.

Hagyjuk barátom e gyermekbeszédet
Viszonzá ő 's kezét válamra tette
A mámor el múlt, annak így kell lenni,
Mert szűnk az ábránd tengerébe veszne.

Akkor szerettünk 's bóldogak valánk-e
Bár édesen, még is gyötörtük egymást
Őrjöngő vágyunk messze fenn csapongott
És a' valóban nem lelénk megnyugvást.

Mennyit könyeztem álom képeinkért
Ön a' könyút le égeté csókjával
Férjem le törli csak, de kárpótlásúl
Megismértet egy új, kedves világgal

Teremtve mint istenség járok benne
'S körültem minden hálásan virágzik
Férjem becsül, s létem szerény arczáról
A megelégedés csókja sugárzik.

Most lépett a' szobába házigazdám
Nyugodt képpel de szíves indulattal,
Kezet fogott, és üdvözlése közben
Hellyel kínált meg 's gondüző szivarral.

Nézd mond a nő szelíden mosolyogva
Hajdan imádómat itt mutatom be
Óh nő e' hang, e nyíltság szűm titkával
Mély tördőfés volt remegő lelkembe.

A férj mind erre nyugodtan mosolygott
Még szívesebb lett -- Óh még csak nem is félt
Pedig becsüli csupán azt a' hölgyet
Kiért bennem olly örült szenvedély élt

Kiről tudtam szeret 's mégis gyötörtem
Egy pillantásért mellyet másra ejtett,
És hogy ha sírt, és hogy ha sírtam én is
Kéjelgve élvezem e kínos könnyet.

Piros pofájú gyermekek robogtak
Be ekkor, harsány és zavart beszéddel,
Egy kép miatt vitáztak, rángaták azt
Anyám anyám kiáltának itéld el.

Meg ismerém a' képet, én festettem
Helyébe a' lány nyujtott kis virágot,
Még a' virág hervadtan keblemen volt
És a' képpel már pajzán gyermek játszott.

A nő ítélte leg kissebb fiának
Csókolva álták őt körül mind szépen
A nő simítá ezt, csókolta aztat
'S mint dús gyümölcsfa állott a' középén

Távolról néztem e' családi képet
Szót nem lelék a' néma gondolatnak,
Meg tört szivem, hogy őt így kelle látnom
Közötte a' vidám gyermek csoportnak

Láttam vonásival férje vonásit
Egyé olvadva mint megannyi vádlót,
Hogy másnak birtokául adta mind át
Mi nálam egykor a leg szentebb vágy volt.

Néztem magamba, s látva hő szerelmem
Virági mind mi üresen maradtak
Ah így többé miért miért csodáljam
Ha szemeimből könny cseppek fakadtak.

Érzem mi szép lehet jó gyermekekben
Megifjodottan újlag fel élni
El játszani vélek újra a' gyermek kort,
Tündéri álmán újra fel hevülni.

És végre hogy ha szemfödő borít el
Meg tudni van még aki majd sirasson
Ki küzd helyettünk és ki hamvainkra
Áldást rebegve még egy gyász füzért fon.

Míg így kidőlve mint a száradó fa
Emlék nélkül a' múltban, és jövőben
Remény nélkül mint el zengett költészet
Mint hulló csillag a' csillagdús égen.

Átkoznom kell a' fenhéázó lángot
Melly porköréből az egekbe vágya,
Mert nem maradt a' ház kicsiny oltárán
Hol jóltevőn melengethet sugára.

Mért nyargalózott bösz elem gyanánt melly
Csendes lakokra pusztulást idéz csak
'S feldúlva mindent füstölő romok közt
Átkot szerez és feledést magának. --

Ki sompolyogtam lassan a' szobából
Jól érzem nem való e' csendlak nékem --
El nyargalék az éjnek tengerében
'S nyomasztó érzeményekkel szivemben.

Egy látogatás

[Második változat]

Csak egy pillantást még a' bódogságba
Óh hogy kíván, hogy sóvárog szívem,
S ha ön magában többé nem találja
Még jól esik, ha azt másban lelem.

Mint a szülő a gyermek örömeiben*
Megifjúlva örömet talál**
Csak egyszer lássalak még életemben
Én is, ki egykor mindenem valál. –

Talán egy hangod mint viszhang a múltból
Egy elnémult húrt szűmben felverend,***
Talán egy eltévedt szép szemsugártól
A múlt reám halvány árnyat vetend^o.

Fel fel – sima deszkás palánkhöz értem^{oo}
Szerény akácok állták azt körül^{ooo}
El gondolám még egyszer szép beszédben
Hogy mondom el – szívem mint fél örül.

El gondolám hogyan fogom találni
Be toppanásom majd hogy hatja meg
Bú léssen-é arczán vagy kedv sugári –
S imé szívem szorúl – térdem remeg

*„Mint agg mosolygva nézi unokái”.

**„Játékait miket rég elfeledt –”.

***„Felver szivemben egy rég néma húrt”.

^oA „múlt” és a „reám” szavak között: „emléke”.

^{oo}„Fel fel – s el értem a deszkás palánkot”.

^{ooo}Részben olvashatatlan áthúzott sorkezdet: „Akác[?] illat virág”.

A tágas udvar jólétet lehellett
Ott gabona kazlak itt fa boglya állt
Magas kút ágas nyújtózott középett
Gyümölcsös kertből a kis ház kivált.

Fa tornácán arany csövek füzéri*
Baromfi had zsibajgott ajtaján
Mosolygó arczczal ő állott közötté
És kis keze tartott rendet csupán.

Meg látott végre és előmbe lépett
Arczán mosolya meg sem változott
Erősen fogta a' kezem kezébe
Mig én karom sem birva álltam ott.

Parancsolá egy ácsorgó suhancznak
A férjet fel keresni, s bé menénk
Hallgattam – nem hivén alkalmasnak
El mondni mit oly szépen rendezék.

Ön most is oly szép szóltam végre még is
Mint az** iker galy mely ablakban állt
Amíg társára a tél hó lepelt visz
Az benne már rokonra sem talál –***

Hagyjuk barátom a gyermekbeszédet
A mámor el múlt s így kell jönie –
Örvénybe úzná megtörné a szívet,
S szerelmünk egykor bódogíta-e?

*„Fa tornácán tengeri [?]”.

**„egy”.

***Áthúzott, olvashatatlan variánsok.

Nem, nem, gyötörtük egymást bár szeretve
Ön a könyűt csókkal le égeté
Férjem le törli csak – de ah helyette
A béke földjét tárta szűm elé.*

Teremtve jarok és rendezve benne
Áldás gyanánt kíséri léptemet
A megelégedésnek őszi fénye
A szenvedély viharjai helyett

Most lépe a szobába házi gazdám
Nézd monda a nő, régi kedvesem –
Ah e nyíltság szívemnek drága titkán
Mint árulás oly szörnyen fáj nekem.

A férj nyugodt maradt, még szívesebb lett**
Tréfát vegyített üdvözlésibe
Óh jaj még csak nem is félté a hölgyet
Kiért e szív oly annyit szenvedde

Pedig tudám szeret – s még is gyötörtem
<Egy> Lepergő könnye fájó kéjt adott
Ő csak becsüli – 's hol poklot kerestem
Én, ő csendes tanyát bír lelteni ott.***

*„A béke új földére vezeté”.

**Két áthúzott sorkezdet és egy áthúzott sor:

„Mosolygva

Nyugodt mosolylyal jött a férj előmbe

Kezet szorított”.

***„Csendes lakot bír lelteni mégis ott”.

Piros pofájú gyermekek robogtak
Be ekkor éles szóváltás között*
Kicsinyke képet rángattak koboztak
Anyám Anyám itélj e kép fölött –

Én rajzolám azt egykor – ismerém jól
Helyette a lány egy rózsát adott
A hervadt rózsza most is szivemen vólt
S a képért** pajkos gyermek birkozott.

A nő ítélte leg kissebb fiának
'S meg csendesülve állták mind körül –***
Míg ezt simítva csókot adva annak°
Emelkedett ki a csoport közül°°

Mint dús gyümölcsfa. – Elszorúlva néztem
E bűvös képet – búsan csendesen°°°
A gyermekarcz – a nő – mosolyga fényben
És mégis oly rosszul esett nekem.

*„Be ekkor egy kis képért versenyezve”.

**Eredetileg: „képpel”.

***„'S meg csendesülve állták őt körül – –”

°„Simítva ezt és csókot adva annak”.

°°„Gyümölcsfaként tűnt a csoport körül”.

°°°Eredetileg:

„Mint dús gyümölcsfa. – E családi képet

Távolról néztem – búsan csendesen”.

A férfi vonásival láttam vonásit
Egyé olvadva – óh jaj mennyi vád
Hogy mindazt amit szívem ohajtott, hitt
Egy boldogabb embernek adta át.*

Magamra néztem aztán s szűm virágit
Látván hogyan maradtak <mind mind> üresen
Érzém nem az enyém már e világ itt
S el sompolyogtam – árva idegen.

*„Egy boldogabbnak lett tulajdona”, majd „Egy boldogabb kebelnek adta át”. A versszak után nyolc sornyi áthúzott, olvashatatlan szöveg.

A' pásztorlányka

<Eső pereg, eső pereg,
A kis virágok mind kihulltak
Helyettök ködfoszlányokkal
Kisértetes szél játszogat csak.>

Eső pereg, eső pereg,
Kisértetes szellő zokog csak.
Ködárban varjú had kereng*
Nincs hire dalnak nincs virágnak.

<Varjúcsapat károg, kereng,
Hol kis madárcák énekeltek,
A viszhang bájában alél
Felelni nincs ki énekének.>

<El hallgatva kis szós tücsök,
A munkás nép kedves zenésze,
Mért zengene? aki hallgatá
Az is csendes falvába tére.>

El hallgatott a szós tücsök,
A munkás nép kedves zenésze,
Fészket keres minden mi él,
A pásztor tűz hamváig ége,**

<'S kolomp után falu felé
Sietnek a' jól tartott nyájak.
Minden élet oda szorúl
A szalmafedelek füstölnek.>

*Közbülső változat: „Ködárban varjú kerenget”.

**„A pásztor tűzek el aludtak”.

Megnépesült a kis falu
Vigan füstölnek a kémények
Alóluk mécses pislogat,
S zeng esténkint fonói ének.

<Óh honnan lány e' változás*
Mióta kis falumba jövéél?
Talán azért van élet is
'S kint a mezőkön olly hideg tél.>

Ez élet lány veled jöve,
Közénk s maradt kint a hideg tél –
Át ellenes kis ablakod
Fagyan ah egy új báj virág kél

<Mert hogy ha nézek szük tanyád
Átellenes kis ablakára
A halvány fagyvirág között
Ott nyíl azóta egy bájrózsa. – —>**

<Ne jöne csak az a' tavasz – –
Melly elvisz ismét a mezőre
Az élet el kever megint
'S ide szorúl a' tél közénkbe.>

Ne jöne csak az a' tavasz – –
Ki a hegyekbe visz magával
Az élet el kísér megint***
'S maradhatunk a' tél fagyával.

*„Veled jött ily élet közénk”.

**„Ott nyíl azóta bájvirága.”

***„Az élet el kísér s mi itt”.

<Előtted hírnökül ki száll
A kis pacsirta 's víg dalára
Felretten a' természet és
Virágot küld elődbe lányka.>

Előtted hírnökül ki száll
A kis pacsirta és dalára
Legszebb mezében jó eléd
A pusztaság testvér virága.

<Ez leg szebb díszét ölti fel
Testvérenek tisztességére,
'S a' bércz viszhangja is fölél
Hallgatni, hogy dalod már zeng-e?>

<S dalod minden eszményéből
Lesz egy egy énekes madárka,
Az egyik sír, a más örül
A harmadik mereng magában.>

Fel serken a viszhang s figyel
Ha ajkaidnak dalja zendül*
S amint sír vágyik és mosolyg
Dalos madár lesz mindenikbül.

<De hogy ha én át nézek majd
S kis ablakodban rózsza leszen
Körötte csak emlékednek
Bús fagyvirága nyíland nékem.>

Csak én ha át tekintek ah
Kis ablakodba rózsza lesz ott –
Nekem csak halvány fagyvirág –
Arczád helyett mely át mosolygott

*„Amint ajkadnak dalja zendül”.

Emlék-áldozat

[Első változat]

Dús füzérben, ékes sok virág között,
Mít kertésze gondos munkával nevelt,
Szende vad virága a' szabadnak te,
Kedves pásztorlányka mért ne lelnél helyt.

Néked a' természet vólt édesanyád,
Érzést kebeledbe az isten sugott,
Diszlettél mégis s bár csak rövidke nap
Nyújtottál kéjt mint más, szinte olly nagyot.

Mit tesz az, hogy hosszan-é vagy röviden?
Hisz le hervad minden: ifjuság tavasz
Szerelem, s még mentől díszesbben nyilott
Annál sebesebben el is hervad az.

De azért a' tavaszt illeti a' dal,
S azt megénekelni a' pacsirta jár;
Pásztorlányka! kebled is tavasz vala,
Bájihoz e' kis dal légyen a' madár. –

Emlék-áldozat

[Második változat]

<Büszke gonddal ápolt kert virágait ha
Lelkem árjadó szüm bokrétába fonta
Szende vadvirágát a szabad mezőnek
Kedves pásztor lányka már*>

Büszke gonddal ápolt kert virágait ha
Dallal árjadó szüm bokrétába fonta
Szende vadvirágát a szabad mezőnek
Pásztor lányka mért ne tűznék közéjek.

<Néked a természet vólt kertész helyében
Kebeledbe érzést sűgott a nagy isten
S bár rövidke percz volt amig böldegítál
Nem tudom másoknál hátrább hogy mit állnál>

Néked a természet vólt kertész helyében
Kebeledbe érzést önte a nagy isten
S bár rövidke percz volt amig böldegítál
Nem tudom másoknál hátrább hogy mit állnál

<Óh hisz a' böldegőség mindenkor rövid csak
Ifjuság – szerelmünk – a tavasz rohannak
Le hervad a tavasz – de dalára méltó
És meg énekelni – a pacsirta eljár>

*Befejezetlen, áthúzott sorkezdet.

Óh hisz a' bődögság mindenkor rövid csak
Legszebb perczeink mik legjobban rohannak
Hervad a tavasz is ám méltó ha dalt vár
S őt meg énekelni a pacsirta eljár

<Pásztor lányka nékem tavasz vala
Óh kedves tavasz volt nékem
Nékem szép tavaszom volt kebled>*

Szép tavasz napom volt kebled drága lányka
Bájihoz e kis dal légyen a madárka

*Áthúzott sorkezetek.

Változás

Tél üvölt a föld határin,
És ropogva zúg a jég,
Gyászba hamvad a virágkor,
Még lesír a néma ég.

Füstölögve kis falunknak
Állnak zsúpos fedeli,
Még a csendet át suhogják
'A fonóház éneki.

Bé vonúl a bús vadonnak
Téli lakra pásztora,
'S ablakomra néz a szőke
Pásztor lányka' ablaka.

'S hogy ha zúg, üvölt a róna,
És a lányka búban ül,
Jő e lángoló kebelhez
Még karomba fel hevül.

„Hej leányka! mily varázs vagy
Elbűvölted a telet,
És falunkra, szent sugárba
Fényt deríte kék szemed.

Hej! leányka, mint tavasszát
Zengi át a' fűlmile,
Úgy e síp* is, egy dücső dalt
Szép szemedre zengene.”

Hogy ha reggel ablakomba
Látom még a fagy virányt,
S keblem ég, dicső arczodba
Lelve a tavasz korányt!**

'A tavasz jön, Isten áldjon!
Én megyek te jó legény,
Nyájam őrzni a Bakonynak
Rengeteg bús erdején.

Ablakomra néz az ablak,
Ah de puszta, elhagyott!
Fagy-virágim szent helyére
Rózsa nyől, 's virágzik ott.

Rózsa! keblem gyász virága,
Gyász ül ablakom felett,
Ah! a lányka kék szemébe
Fény korányom* el vezett!

Kint azért virúl a róna,
Mert tavassza meg jöve,
És szemében ott sugárzik
A tavasznak kelleme.

Óh üvölts sötét borúlat<,>
Házikómnak ablakán!
Oly dücső virágok nőlnék
Akkor ablakom fagyán.

*A kinyomtatott *Lant-virágok*ban már „lant” áll a „síp” szó helyén. A legvalószínűbb az, hogy maga Madách végezte a javítást: a füzet következő lapja ugyanis ki lett vágva, s mai lelőhelye nem ismert. A következő versszaknál még nagyobb az eltérés a füzetbeli és a kinyomtatott változat között; nyilván annak a javítása is a következő, mára elveszett lapra volt rávezetve.

**A versszak kinyomtatott variánsa:

„Reggelenként ablakomba
Látva még a' fagy virányt,
'S keblem ég, dicső szemedbe
Lelve a' tavasz korányt!”

A kéziratban a *tavasz* szó után felső indexként egy „x” jel van, nyilván a módosítás jelzésére.

*„koránya” javítva.

A MADÁCH KÖNYVTÁR – ÚJ FOLYAM EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. I. Madách Szimpózium	199 5	37. Madách Imre: Zsengék. 200 Commodus, Ná- 4 polyi Endre (M. I. művei I.)	23. II. Fráter Erzsébet Szimpózium		55. Madách Imre: Átdolgozott drámák. Csák végnapjai (1843, 1861) – Mária királynő – II. Lajos (M. I. művei III.)
2. II. Madách Szimpózium	199 6		24. Bárdos József: Szabadon bűn és erény közt		56. Varga Magdolna: Körök és 200 koszorúk 8
3. Fráter Erzsébet emlékezete I.		38. Papp-Szász Lajosné: Két Szontagh-életrajz	25. VIII. Madách Szimpózium		57. Máté Zsuzsanna–Bene Kálmán: Madách Imre lírája – irodalomestétikai és filológiai nézőpontból
4. Imre Madách: Le manusheski tragedija		39. Kálnay Nándor: Csesztve község története és leírása / Csesztve község (Nógrád vármegye) tanügyének története	26. Madách Aladár művei. I. Versek	200 2	58. XV. Madách Szimpózium
5. III. Madách Szimpózium			27. IX. Madách Szimpózium		59. Andor Csaba: Madách-tanulmányok
6. Balogh Károly: Gyermekkorom emlékei		40. Madách Aladár művei. II. Próza	28. Imre Madách: A Traxedia do Home	200 5	60. Enyedi Sándor: A Tragédia a színpadon, 125 év
7. Nagyné Nemes Györgyi–Andor Csaba: Madách Imre rajzai és festményei	199 7	41. Horánszky Nándor: Az alsósztrégovai Madách-síremlék	29. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája bemutatói. I. Az ősbemutatótól Trianonig		
8. IV. Madách Szimpózium		42. XII. Madách Szimpózium	30. X. Madách Szimpózium	200 3	
9. Andor Csaba: Ismeretlen epizódok Madách életéből	199 8	43. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája bemutatói. Az első hatvan év	31. Imre Madách: Moses (angol fordítás)		61. Madácsy Piroska: A Tragédia üzenete a franciáknak
10. Andor Csaba: Madách Imre és Veres Pálné		44. Imre Madách: Die Tragödie des Menschen	32. Bódi Györgyné: A legújabb Madách-irodalom (1993–2003)	200 4	
11. V. Madách Szimpózium		45. Radó György–Andor Csaba: 200 Madách Imre életrajzi krónika	33. L. Kiss Ibolya: Erzsi tekintetes asszony		62. Имре Мадач: Човекова трагедија 200 9
12. Fejér László: Az ember tragédiája bemutatói	199 9	46. Madách Imre: Reformkori drámák. Férfi és nő – Csak tréfa – Jó név s erény (M. I. művei II.)	34. Becker Hugó: Madách Imre életrajza		
13. Madách Imre: Az ember tragédiája. I. Főszöveg			35. XI. Madách Szimpózium		63. Lisznyai Kálmán válogatott versei
14. Madách Imre: Az ember tragédiája. II. Szövegváltozatok, kommentárok		47. Bárdos Dávid: Madách Imre beszéde	36. Árpás Károly: Egy Madách-beszéd elemzése		64. XVI. Madách Szimpózium
15. I. Fráter Erzsébet Szimpózium		48. XIII. Madách Szimpózium			65. Pollák Miksa: Madách Imre és a Biblia
16. VI. Madách Szimpózium		49. T. Pataki László: Kit szerettél, Ádám?			
17. Imre Madatsh: Di tragedye funem mentshn	200 0	50. Imre Madách: Die Tragödie des Menschen Textbuch von Kriszti(na) Horváth			
18. Majthényi Anna levelezése		51. Emerici Madách: Tragoedia Hominis			
19. Komjáthy Anzelm: Önéletírás		52. Imre Madách: La tragedia del hombre			
20. VII. Madách Szimpózium		53. XIV. Madách Szimpózium		200 7	
21. Imre Madách: Tragedy of the Man		54. Andor Csaba: A siker éve: 1861			
22. Fráter Erzsébet emlékezete II.	200 1				

66. XVII. Madách Szimpózium	2010	71. XVIII. Madách Szimpózium	
67. Blaskó Gábor: Madách Imre „Az ember tragédiája” c. művének magyar nyelvű kiadásai		72. Borsody Miklós: A philosophia mint önálló tudomány, s annak feladata	
68. Andor Csaba: Utolsó szerelem. Madách és Borka		73. Katalin Podmaniczky: La réception de la <i>Tragédie de l'homme</i> d'Imre Madách dans le monde germanophone	
69. Madách Imre: A Tragédia dalai / Lucifer	2011		
70. Tragédia-átfordítások Karinthy Frigyes írásaiban			

SOROZATON KÍVÜLI KIADVÁNYOK

Madách Imre: Az ember tragédiája	2002	Szilágyi Géza: Válogatott írások	2007
Andor Csaba: Százegy aforizma		Vágvölgyi Jenő: Ha elmennek a gólyák	
Györe Balázs: A jámbor Pafnutij apát keze vonása		Arany János: Toldi (angol–magyar)	
Palágyi Menyhért: Madách Imre neje	2003	Györe Balázs: A valóságban is létezik	
Györe Balázs: A 91-esen nyugodtan elalhatok		Andor Csaba: Teofilia	
Frim Jakab: A hülyeség és a hülyeintézetek, különös tekintettel Magyarországra	2004	Vágvölgyi Jenő: Az Irgalom Völgye	2008
hülyé- ire		Andor Csaba: Fogyókúra	
Antal Sándor: Ady és Várad		Györe Balázs: Krízis	
Györe Balázs: Mindenki keresse a saját halálát		Bene Zoltán: Út	
Tomschey Ottó: A XVIII–XIX. század magyar költői / Hungarian poets of the 18 th –19 th centuries	2005	Vágvölgyi Jenő: Torzulatok	
Andor Csaba: Ízes étkek	2005	Emőd Tamás: Írás a palackban	2009
Horváth Beatrix: A lélek útjain		Karinthy Frigyes: Így irsz te	2010
Györe Balázs: A megszólítás ábrándja		Török Ferenc: Történelem-Vadász	
Guy de Maupassant: Az örökség	200	Árpás Károly: Tünődések, vélekedések	
		Révész Anna–Vágvölgyi Jenő: Az ötödik szolgáló	
		Bálint Alice: A gyermekszoba pszichológiája	2011
		Árpás Károly: Gondolatok a nyelvészet témaköréből	
		Török Dániel: Isten szántóföldje	

		6	
Bene Zoltán: Legendák helyett	11		Vágvölgyi Jenő: A gólyák törvénye
györgy józsef: egy józsef története			Bárdos József: Arany János körül
			2012
Vágvölgyi Jenő: Érkezés			Rudolph Damilianus: Karcolatok
Györe Balázs: Ha már ő sem él, kérem olva- satlanul elégetni			

Megköszönjük, ha személyi jövedelemadója 1%-ával támogatja a Madách Irodalmi Társaság további működését, és kiadványainak megjelentetését.

Adószámunk: 18066452-1-42
Címünk: 1072 Bp., Nyár utca 8.
Számunk: Madách Irodalmi Társaság, 16200106-00118853
www.madach.hu

Társaságunk a Fővárosi Bíróság 2001. augusztus 11-i 9.Pk.61.263/1994/12. sz. határozata értelmében közhasznú szervezet.

